

Saskia, de vrouw van Rembrandt

Die ich nun mit dir hab' verbunden
Die ich zu dir hab' verbunden
Die ich zu dir hab' verbunden

1873

Saskia

De vrouw van Rembrandt

BEN BROOS

 BOOKS

INHOUD

VOORWOORD	6
HET LEVEN VAN SASKIA, DE VROUW VAN REMBRANDT	9
I. ROMBERTUS UYLENBURGH (1554-1624)	12
II. DE BROERS EN ZUSTERS VAN SASKIA	16
III. GERRIT VAN LOO (CA. 1583-1641)	19
IV. JOHANNES MACCOVIUS (1588-1644)	22
V. HENDRICK UYLENBURGH (1584/1589-1661)	24
VI. REMBRANDT (1606-1669)	26
VII. AELTJE UYLENBURGH (1570-1644)	29
VIII. FRANÇOIS COOPAL (1600-1658/1659)	35
IX. SINT ANNAPAROCHIE DOOR REMBRANDT GETEKEND (1633)	36
X. HET 'ALBUM OCKEMA'	44
XI. JOHANNES CORNELISZ. SYLVIUS (1564-1638)	50
XII. GOVAERT FLINCK (1615-1660)	60
XIII. ANTJE VAN LOO (1635-?) EN AELTJE VAN WIJCK (1637-na 1662), DE PETEKINDEREN VAN SASKIA	66
XIV. PETRUS SYLVIUS (1610-1653)	84
SASKIA GALERIJ	104
SASKIA KRONIEK	116
SASKIA EN HET SPROOKJE VAN HOUBRAKEN	128
SASKIA EN HAAR FAMILIE: GENEALOGIE I EN II	146
BIBLIOGRAFIE	150
INDEX	154
NAWOORD	158
COLOFON	160

VOORWOORD

In 1893 verscheen in Amerika het boekje *Saskia. The Wife of Rembrandt* van Charles Knowles Bolton, een bibliothecaris te Boston. (afb. 109a) Het was een gloedvol levensverhaal, geschreven aan de hand van archiefstukken over Saskia Uylenburgh. Die waren veertig jaar eerder - dat heette toen recent - teruggevonden door de Nederlandse archivariissen Pieter Scheltema in Amsterdam en Wopke Eekhoff in Leeuwarden. De schrijver bleek zijn geestdrift geërfd te hebben van zijn moeder, die een vrouwenactiviste was en populariteit genoot als biografie van beroemde vrouwelijke tijdgenoten. Dit nu uiterst zeldzame boekje kocht ik veertig jaar geleden voor anderhalve gulden bij De Slegte. Het wordt wel eens antiquarisch te koop aangeboden voor meer dan duizend dollar. Boltons verhaal zonder fratsen is mij altijd dierbaar geweest. Lang geleden stelde ik het ten voorbeeld aan degene die het plan zou opvatten een eigentijds verhaal te schrijven over de tien jaar van Rembrandts leven waarin hij getrouwd was met zijn eerste grote liefde, Saskia Uylenburgh. Dat was inmiddels hard nodig. Want na die negentiende-eeuwse archiefvondsten was het onderzoek naar Rembrandts vrouw doodgebloed.

In 1965 werd een bijzonder aardig geïllustreerd boek in de Franse taal gepubliceerd, getiteld *Rembrandt et Saskia à Amsterdam*. (afb. 110) De schrijver Pierre Descargues, die een veelheid van populaire romans over eigentijdse kunstenaars op zijn naam had staan, had zich goed ingeleefd in zijn onderwerp. Hij was naar Friesland gereisd om de locaties te fotograferen waar Saskia had gewoond, zoals Leeuwarden, Franeker en Sint Annaparochie. Hij sprak met archivaris Van Lennep in Leeuwarden en liet enkele originele documenten fotograferen, waaronder de registratie van Saskia's doop en die van haar kerkelijk huwelijk met Rembrandt. Dit werk zal men niet gauw in een bibliotheek in Nederland aantreffen en net als dat van Bolton wordt het vrijwel nooit vermeld in de Rembrandtliteratuur.

Toen eind jaren zeventig een uitgave van *The Rembrandt Documents* werd voorbereid, schreef de ambitieuze bedenker van deze onderneming, Walter Strauss, een briefje aan het Leeuwarder stadsarchief met het verzoek om hem alle documenten over Saskia en haar familie op te sturen. Hij verwees daarbij naar de afbeeldingen in het boekje van Descargues. Het verzoek werd natuurlijk zo goed mogelijk ingewilligd maar met het voorbehoud dat enig eigen initiatief wel vereist was. Het gevolg was dat belangrijke mededelingen over Saskia en haar familie in de doop- en trouwboeken van Leeuwarden en het kerkboek van Sint Annaparochie over het hoofd werden gezien. Want voor *The Rembrandt Documents* werd het archiefonderzoek als vanouds vooral verricht in Leiden en Amsterdam. De Friese archieven werden onderschat als mogelijke vindplaatsen, terwijl daarentegen stukken over Rembrandts Leidse familie tot in de derde generatie vóór zijn geboorte onder het stof vandaan werden gehaald. Ik gaf in een recensie van *The Rembrandt Documents* in 1981 enkele voorbeelden van onbekende Friese documenten die de persoon van Saskia in een nieuw daglicht stelden. Het beeld dat daaruit opdoemde had niet het afgesleten profiel van steeds dat

geduldig model voor Rembrandts scheppend oog, die weinig meer was dan zijn 'huisvrouw' en de moeder van zijn kinderen. Maar het boekje van Bolton kreeg vooralsnog geen eigentijdse opvolger. Misschien waren over Saskia niet genoeg pikante details bekend, zoals over Geertje Dirckx en Hendrickje Stoffels, de twee andere vrouwen in Rembrandts leven?

Toen ik omstreeks de eeuwwisseling de kans kreeg mijn volle aandacht te richten op mijn met Rembrandt gedeelde liefde voor Saskia, voorvoelde ik niet dat mijn omgang met haar óók tien jaar in beslag zou nemen. Vooral de Friese archieven leverden met vaste regelmaat het materiaal voor mijn schetsen van Saskia's leven, vooral uit de tijd vóór haar huwelijk met Rembrandt: haar jeugd in Leeuwarden, haar jaren als tiener in Sint Annaparochie en het laatste half jaar in de studentenstad Franeker. Zeer verrassend was het document waarin werd vermeld dat zij vlak voor haar trouwen bij de autoriteiten een verklaring van handelingsbekwaamheid had aangevraagd en gekregen. Haar sociale betrokkenheid bleek uit het feit dat ze als getrouwde vrouw meer dan eens werd gevraagd als peettante. Rembrandt werd daarentegen nooit tot peetoom verkozen. Vaak moest ik feiten putten uit indirecte bronnen, want naast de drie signaturen onder haar testamenten is er geen enkel geschrift van Saskia's hand bewaard gebleven. Uit de documenten krijgen we niettemin een goede indruk van haar milieu, haar ambities, haar emoties en haar vriendschappen. Voor de portrettengalerij in dit boek heb ik naar eigen smaak een zo volledig mogelijke keuze gemaakt uit de vele ontroerende tekeningen, etsen en schilderijen die Rembrandt van haar heeft gemaakt.

Saskia, de vrouw van Rembrandt is een samenvatting van wat ik het afgelopen decennium in voor velen moeilijk toegankelijke periodieken heb meegedeeld. De relevante documenten die ik in de archieven, van Amsterdam tot Waverveen, heb aangetroffen heb ik samengevat in een Saskia kroniek. In een genealogie van Saskia's familie zijn alle nieuw gevonden data verwerkt. Wie het naadje van de kous wil weten raadplege bovendien de bibliografie. Mijn speurtocht begon omstreeks 2000 in het Historisch Centrum Leeuwarden (HCL) en het vindt nu een voorlopig hoogtepunt met een tentoonstelling van archiefstukken in het nieuwe gebouw van datzelfde instituut in de stad en het jaar waarin Saskia vier eeuwen geleden ter wereld kwam.

BEN BROOS

De doop van Saskia Uylenburgh
 Die dierden van de Over Leeuwe ghuwicheit
 doen een Over Jacob Ghebelles
 die dierden van de Over mijn zoon Ditsman
 die dierden van de Over Leeuwe ghuwicheit
 doen een Over van Agamie Francken
 die dierden van de Over Ghebelles
 die dierden van de Over mijn zoon Ditsman
 die dierden van de Over Leeuwe ghuwicheit
 die dierden van de Over mijn zoon Ditsman

1 De doop van Saskia Uylenburgh,
 2 augustus 1612, Leeuwarden,
 Historisch Centrum Leeuwarden

3 Nicolaes Visscher, Kaart van
 Friesland, gravure, 48 x 57 cm,
 in: Schotanus, *Beschrijvinge...*,
 1664, Leeuwarden, Fries Museum

HET LEVEN VAN SASKIA, DE VROUW VAN REMBRANDT

2 Ossekop 11 te Leeuwarden in 2006

Saskia was een nakomertje. Toen zij werd geboren was haar vader Rombertus Uylenburgh achtenvijftig jaar oud en haar moeder zevenenveertig. Op haar twaalfde verjaardag was ze wees. Saskia was wellicht voorbestemd om een jurist uit Friesland te trouwen, maar zij raakte verliefd op een schilder uit Amsterdam. Met Rembrandt had ze bijna tien jaar lang een gelukkig huwelijk. Ze leefden naar zijn eigen zeggen in welstand. Ze kregen drie kinderen die ze al vroeg ten grave moesten dragen. Titus was daarna hun enige kind dat de volwassen leeftijd bereikte. Saskia stierf nog voor ze dertig jaar oud was. In schilderijen, etsen en tekeningen heeft Rembrandt momenten uit haar leven in beeld gebracht. De spaarzame documenten schetsen daarnaast de contouren van een sociaal actieve vrouw uit een goed milieu, die haar familie en haar eigen vriendenkring in ere hield. Saskia blijkt een andere vrouw te zijn geweest dan tot voor kort werd gedacht.

EEN GOUDEN EEUW IN FRIESLAND

2 augustus 1612, in de Grote of Jacobijnerkerk in Leeuwarden. Op deze zondag werd hier een meisje gedoopt, dat volgens de aantekening in het kerkregister was aangegeven als 'Saske een d[ochte]r van mijn heer wilenburch'. (afb. 1) De vader was de oud-burgemeester van de stad en raadsheer in het Hof van Friesland. Rond de doopschaal dromden de zeven broers en zusters van de dopeling samen, van groot tot klein. Haar oudste zus Jeltje had haar eigen baby van twee op de arm. De jongste broer was de vierjarige Edzart. Als peetmoeder trad haar tante Sas Uylenburgh naar voren, een krasse weduwe van drieënzestig jaar, de enige zuster van haar vader. Naar haar werd het meisje Saskia genaamd. De kraamvisite kwam moeder Sjoukje gelukwensen in het huis aan de Ossekop 11, een statige woning in hartje Leeuwarden. (afb. 2) De ouders moeten zich zo trots hebben gevoeld als het bijbelse paar Abraham en Sara. Ze zouden nog trotser zijn geweest als ze hadden geweten dat hun benjamin was voorbestemd om de vrouw te worden van een wereldberoemde schilder.

Friesland beleefde op eigen wijze een Gouden Eeuw. Het was een 'boerenrepubliek' die bestuurd werd door de Staten van Friesland, waarin alle grietenijen en de elf steden waren vertegenwoordigd. (afb. 3) Vooral de grootgrondbezitters hadden het lang voor het zeggen. Goede huwelijken waren uiterst belangrijk, want machtige families speelden elkaar in tal van kwesties de bal toe. Het Hof van Friesland was het hoogste rechterlijke college, dat voor die tijd opmerkelijk doelmatig opereerde. In 1584 werd Willem Lodewijk, graaf van Nassau-Dietz, door de Staten van Friesland als stadhouder aangesteld. Leeuwarden was in de vroege zeventiende eeuw een welvarende handelsstad, waar leden van de familie Uylenburgh in aanzien stonden als kundige handwerkslieden en nijvere kooplui. De trots van de familie was ongetwijfeld Rombertus, die opklimde van advocaat tot topfunctionaris in het stads- en streekbestuur.

- 5 J. Luyken naar R. de Hooghe,
De moord op Willem van Oranje,
gravure, 28,8 x 42,5 cm, ca. 1700,
Leeuwarden, Fries Museum

4 Signatuur van Rombertus Uylenburgh, placcaatboek, 1584, Leeuwarden, Historisch Centrum Leeuwarden

4a Signatuur van Rombertus Uylenburgh, placcaatboek, 1584, Leeuwarden, Historisch Centrum Leeuwarden

6 Johannes Sems, 'leeuwerden de hoofd / stadt van Frisland' (detail op p. 13), ingekleurde gravure, 40 x 49 cm, 1603, Leeuwarden, Historisch Centrum Leeuwarden

DE MOORD OP WILLEM VAN ORANJE

Op de hoek van de Peperstraat en de Weaze stond het stamhuis van de Uylenburghs. De familie had ook landerijen rond Leeuwarden en tal van boerderijen, zoals 'Vlenborch sate' te Rijperkerk, die kort na 1600 werd gekocht door Rombertus. De familienaam werd toen stevast zonder het voorvoegsel 'van' geschreven, maar wel in diverse spellingen (Wlenborg, Vleburgh), waarvan de variant 'Uylenburgh' hier de voorkeur geniet.

Rombertus Uylenburgh was in 1554 geboren en had aan Duitse universiteiten gestudeerd. (pp. 12-13) Al op dertigjarige leeftijd werd de advocaat Uylenburgh benoemd tot burgemeester van Leeuwarden. Hij was de eerste academisch gevormde bestuurder van de stad. Zijn handtekening komt voor in tal van officiële documenten sinds 1580 (afb. 4 en 4a). De burgemeester kon prat gaan op een bijzondere rol die hij heeft gespeeld in de geschiedenis van de jonge Republiek der Nederlanden. Hij vertegenwoordigde de stad en zijn gewest bij onderhandelingen met prins Willem van Oranje op 10 juli 1584. Ze zouden ook spreken over de stichting van een universiteit in Friesland. Uylenburgh was uitgenodigd voor het middagmaal in het Prinsenhof in Delft. Na afloop van de maaltijd verliet de prins de zaal en hij werd voor de deur door een 'Bourgoignon (lees: Balthasar Gerards) ... met eene Buxe geladen met drie loden' doodgeschoten. (afb. 5) Aldus de burgemeester in een kort en zakelijk verslag aan het stadsbestuur van Leeuwarden. Ook zijn jongste dochter zal het relaas van deze geruchtmakende politieke moord nog wel eens uit zijn mond hebben gehoord.

Sinds 1595 bewoonde de familie Uylenburgh het huis aan de Ossekop 11 te Leeuwarden, dat in 1605 werd uitgebreid met het ernaast gelegen pand. (afb. 6) Het verbouwde geheel werd later 'een heerlijke en voortreffelijke huisinge' genoemd. Het herenhuis beschikte over een grote benedenzaal met een achterkamer, keuken en diverse kelders, en boven vier slaapkamers en zolderkamers met kleerkasten. Een bijzonderheid was dat Saskia's vader beschikte over 'een klein schrijffcamerke', een werk- en studeervertrek dus. Rombertus zal wel hebben toegezien op een behoorlijk onderricht voor zijn jongste dochter. Maar voorlopig genoot Saskia van een onbezorgde jeugd. Achter het huis aan de Ossekop was aan een waterloop een boomgaard, een bleekveld en een tuin om te spelen. Op feestdagen moest de kleine Saskia zich uiteraard koest houden in haar miniatuur grottemensendracht, zoals de driejarige Anna van Popma (van Weidum), die in 1618 werd vereeuwigd door een Friese portretschilder. (afb. 7) Zo zagen toentertijd meisjes uit deftige families eruit op hun paasbest.

I. ROMBERTUS UYLENBURGH (1554-1624)

Rombertus Rommertsz. Uylenburgh werd in 1554 geboren in Bergum als de zoon van de Leeuwarder middenstander Rommert Pytersz., die getrouwd was met de herbergiersdochter Anna Hendricksdr. Hun zoon mocht in 1575 gaan studeren aan de universiteit van Heidelberg, het bolwerk van gereformeerde geleerdheid. Daar promoveerde hij in 1578 tot doctor in de rechten. In dat jaar vestigde hij zich als advocaat in de Friese hoofdstad. Als bekwaam bestuurder en overigens overtuigd gereformeerde steeg de ster van Rombertus snel. In 1584, toen hij dertig jaar oud was, werd hij benoemd in het college van burgemeesters van Leeuwarden. Hij vervulde die post drie opeenvolgende jaren en wederom tussen 1591 en 1597. Vele openbare functies zouden volgen, zoals pensionaris (stadsadvocaat) van Leeuwarden, landsadvocaat (tot 1591) en raadsheer in het Hof van Friesland. Hij werd in de regio zeer gewaardeerd als ijveraar voor de oprichting van de 'Academie van Friesland' te Franeker, die sinds de opening in 1585 na Leiden (al gesticht in 1575) de één na oudste universiteit van het land was. (afb. 30)

Rombertus trouwde in 1591 met een telg uit een vooraanstaand geslacht, de tien jaar jongere Sjoukje Ulckedr. Aessinga (Osinga), dochter van de secretaris van de gemeente Baarderadeel, Ulcke Reynsz. Zij kochten in 1595 het pand aan de Ossekop 11 te Leeuwarden dat tien jaar later werd uitgebreid met een naastgelegen woning. (afb. I-1) Daar werd hun achtste en jongste kind Saskia geboren in 1612. Sinds zijn benoeming tot raadsheer in het Hof van Friesland in 1597 mocht hij geen andere functies meer aanvaarden. De oud-burgemeester zal de laatste jaren van zijn leven dus vooral hebben

genoten van de opbrengst van zijn onroerende goederen in Leeuwarden en daarbuiten, zoals de sates te Rijperkerk, Jorwert en Lutkewierum. Saskia zal zich haar vader vooral hebben herinnerd als de statige heer met hoge hoed zoals hij is afgebeeld in een prent van de lijkstoet van stadhouder Willem Lodewijk in 1620. (afb. I-2) Saskia was toen acht jaar oud en haar vader zesenzestig. Hij moet de eerste van de hoogwaardigheidsbekleders zijn geweest in de rij van 'DIE EDELE ENDE MOGENDE HEEREN GEDEPUTEERDE STATEN VAN FRIESLAND'. Rombertus overleed in 1624 op de gezegende leeftijd van zeventig jaar.

1-2 Pieter Feddes van Harlingen,
De lijkstatie van Willem Lodewijk
(links: Rombertus Uylenburgh),
gravure (detail), 44 x 52,5 cm, 1620,
Leeuwarden, Historisch Centrum
Leeuwarden

1-1 Het huis Ossekop 11 te Leeuwarden
(detail van afb. 6)

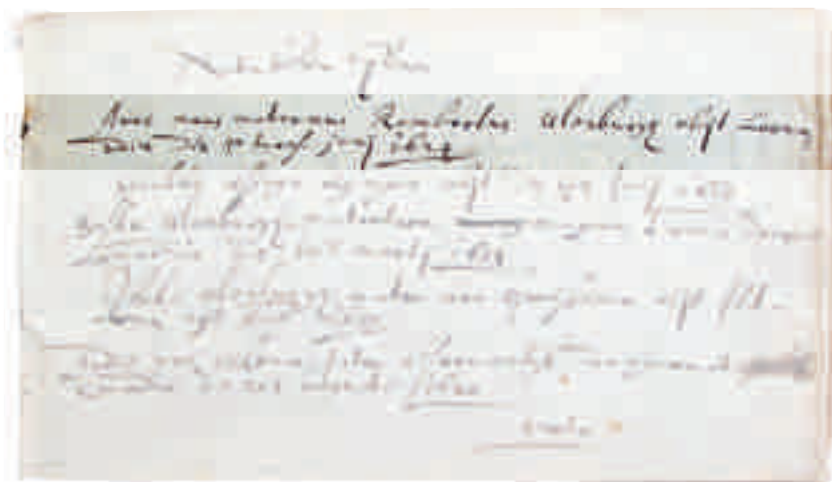

- 7 Harmen Willems Wieringa
(toegeschreven), *Portret van Anna van Popma op driejarige leeftijd*, paneel, 92,5 x 74 cm, 1618, Leeuwarden, Fries Museum

SASKIA WEES

Toen Saskia bijna zeven jaar oud was, op 17 juni 1619, overleed haar moeder Sjoukje op vierenvijftigjarige leeftijd. De nog ongetrouwde zusters Antje en Hiskia bleven het huishouden doen voor hun vader en de kleinere kinderen. Dr. Rombertus zat er inmiddels warmpjes bij. Hij verkocht bijvoorbeeld de helft van een boerderij te Lutkewierum aan zijn zus Sas Uylenburgh en genoot later rente van landerijen uit de erfenis van zijn vrouw. Oud-burgemeester Uylenburgh overleed tenslotte op 3 juni 1624 op de gezegende leeftijd van zeventig jaar. (afb. 8) Saskia was toen twaalf jaar oud. Saskia's oudste zus Jeltje van tweeëndertig was in 1620, na de dood van haar man Doede van Ockema in Coevorden, terug gegaan naar IJlst. In 1625 werd ze echter als woonachtig in Leeuwarden vermeld, zodat ze na de begrafenis van haar vader het heft in handen moet hebben genomen aan de Ossekop 11. Aan haar slippen was haar jongste zoontje Rombertus Ockema van negen jaar meegekomen, met zijn broertjes Wijbe en Aage die ongeveer van Saskia's leeftijd waren. Later zou het levenspad van Rombertus dat van Saskia nog meerdere malen kruisen. Twee broers van Saskia waren inmiddels op eigen benen komen te staan. Rombertus junior had zich in 1614 als advocaat te Leeuwarden gevestigd, maar koesterde vooralsnog geen trouwplannen. Ook Ulricus, sinds 1623 advocaat aldaar, bleef nog tot op gevorderde leeftijd ongetrouwd. De sporen van een vrolijk leventje van de twee vrijgezellen zijn achtergebleven in de archieven van Leeuwarden in tal van rekeningen voor verteringen en dergelijke. Saskia woonde dus sindsdien met haar oudste zus Jeltje, Antje van vijfentwintig en Hiskia, drie jaar jonger, samen met de tiener Edzart en de jonge neefjes Ockema in het grote ouderlijke huis. Het contact met haar broers en zusters is haar leven lang blijven bestaan en we mogen dus wel denken dat ze uit een warm nest kwam met sterke onderlinge banden.

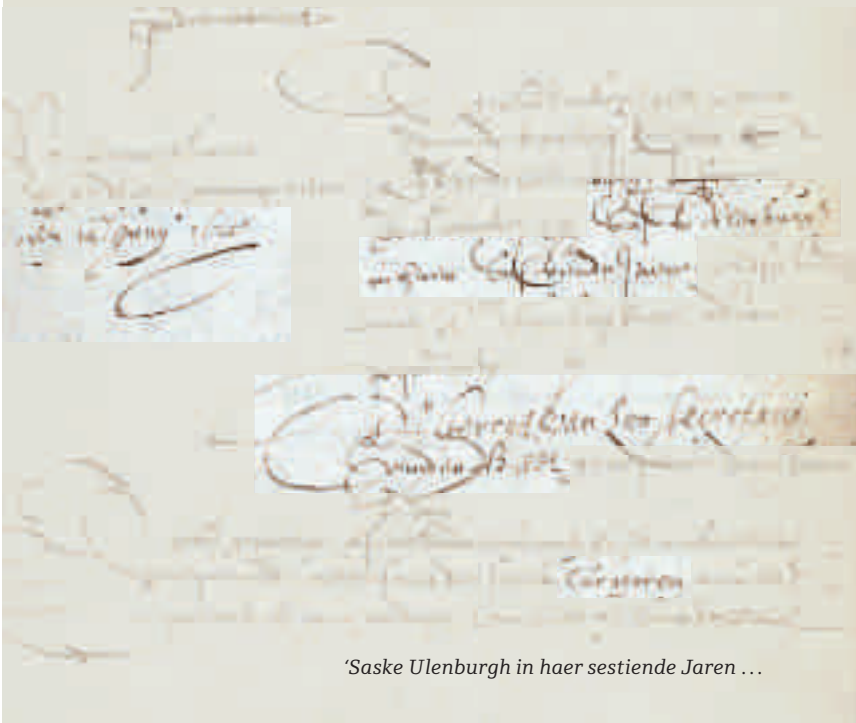
- 8 Album Ockema, 'Notabilia q[uae]dam': het overlijden van Rombertus Uylenburgh, 3 juni 1624 (vertaling op p. 44), Leeuwarden, Historisch Centrum Leeuwarden

II. DE BROERS EN ZUSTERS VAN SASKIA

Toen Saskia in 1612 ter wereld kwam was **Jeltje** (of Jelcke) (ca. 1592-1637), haar twintig jaar oudere zuster, al drie jaar getrouwd met de jurist Doede (van) Ockema uit De Hommerts bij IJlst. De Ockema's vestigden zich in Coevorden, waar Doede in 1620 overleed. Toen haar vader in 1624 kwam te overlijden is Jeltje teruggegaan naar Leeuwarden, waar ze in 1625 werd vermeld. Zij nam voor haar jongste broer en zusters de plaats in van hun moeder, die al in 1619 was gestorven. Na de verkoop van Ossekop 11 in 1628 ging ze terug naar IJlst. Tot ieders verrassing werd ze in 1634 benoemd tot universeel erfgenaam van

tante Sas Uylenburgh, die ze wellicht in haar laatste jaren heeft verzorgd. Jeltje overleed in 1637 in IJlst. Zij had vier zonen, van wie Rombertus Ockema Saskia van nabij heeft meegemaakt. Uit zijn bezit stamt een *album amicorum* waarin hij een kroniek bijhield met de sterfdagen van de familie van zijn moeder, van zijn eigen ouders van zijn ooms en tantes. (pp. 44-45) De notitie van het overlijden van Saskia in 1642 is een duidelijk blijk van zijn toegenegenheid. Zij bedacht neef Rombertus Ockema in haar tweede testament, dat vlak voor haar dood werd opgemaakt.

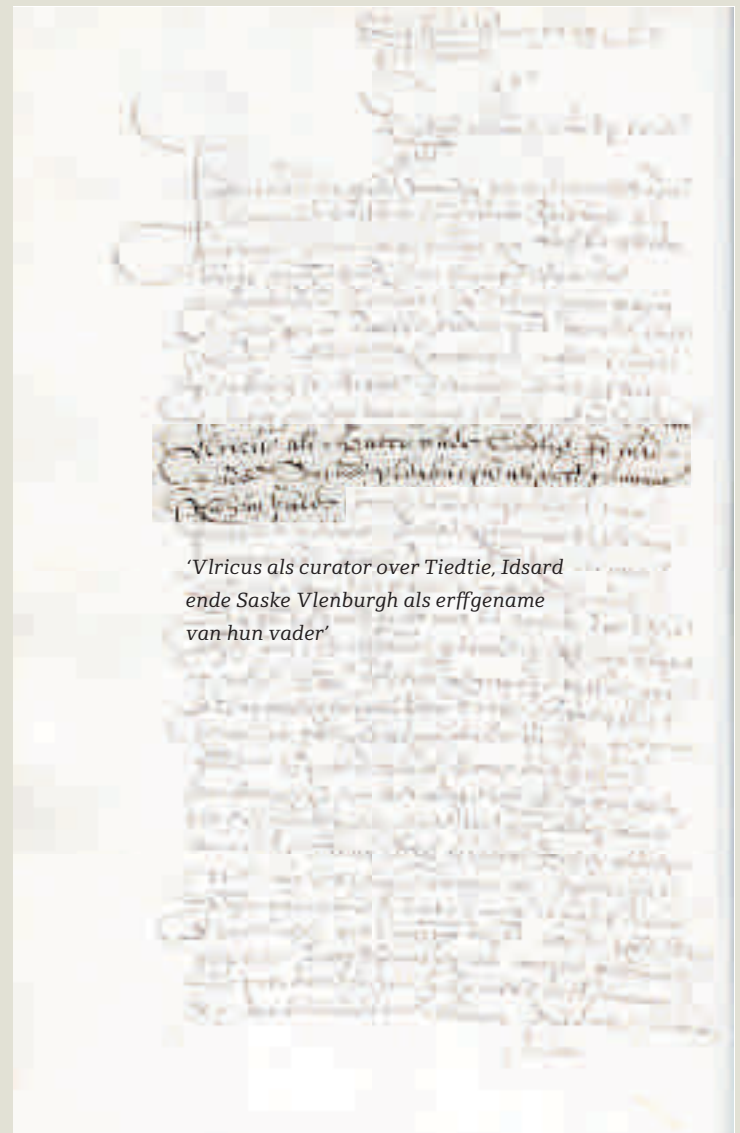
'Saske Ulenburgh in haer sestiende Jaren ...

Dr Gerryt van Loo secretaris vander Bildt ...

Curatorem ...'

II-2 De aanstelling van Gerrit van Loo als voogd over Saskia, 19 juni 1628, Leeuwarden, Tresoar

II-1 De vermelding van Ulricus Uylenburgh als 'curator' van Titia, Edzart en Saskia Uylenburgh, 12 juli 1626, Leeuwarden, Historisch Centrum Leeuwarden

'Ulricus als curator over Tiedtie, Idsard ende Saske Vlenburgh als erfgenaam van hun vader'

Rombertus Uylenburgh junior (ca. 1594-1631) kreeg als oudste zoon de naam van zijn vader en grootvader. Hij studeerde sinds 1610 rechten aan de universiteit van Franeker, waar hij vier jaar later promoveerde. Kort daarop werd hij als advocaat ingeschreven in Leeuwarden. In 1623 overhandigde hij aldaar zijn geloofsbrieven als notaris. Na de dood van zijn vader in 1624 was hij na Jeltje de eerste van de kinderen Uylenburgh die in het huwelijk trad. In 1625 trouwde hij met de weduwe Idtie van Hanya ('Hannia'), uit een bekend advocatengeslacht, die al een kind had. Hij overleed vrij plotseling in het najaar van 1631. Voor zover bekend had hij geen kinderen.

Zus **Antje** (ca. 1598-1633) was het derde kind van Rombertus Uylenburgh. Zij trouwde een jaar na haar oudere broer met een professor in de godgeleerdheid aan de Franeker universiteit, de Poolse edelman Jan Makowsky. (pp.22-23) Als Johannes Maccovius was hij gevreesd om zijn theologische disputen, maar hij was bijzonder populair bij zijn studenten. Toen Antje in november 1633 overleed, ging Saskia het huishouden doen bij de weduwnaar, die was achtergebleven met een zesjarig zoontje. Tot haar huwelijk in 1634 woonde Saskia in Franeker bij deze markante Pool, die 'stijf in de leer, maar los in het leven' werd genoemd.

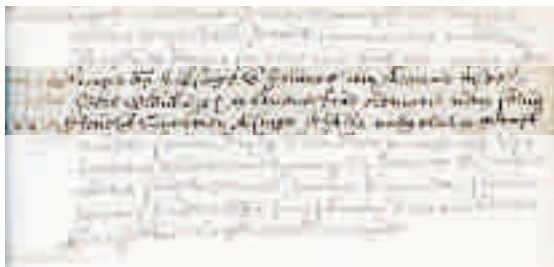
De tweede mannelijke Uylenburgh was **Ulricus** (1600-1653). Hij studeerde in Leiden, Groningen en Franeker. Samen met broer Rombertus was hij in 1619 lid van de roemruchte rederijderskamer 'Och mocht het rysen' van Jan Jansz. Starter in Leeuwarden. Gezien de vele bewaard gebleven drankrekeningen uit deze periode zullen de broers menigmaal een van Starters vrolijke liederen hebben aangeheven met teksten als: 'hiet het glaasjen wellekom, drinkt het leeg en keert het om'. Ulricus werd in 1623 net als zijn oudste broer advocaat in Leeuwarden. Hij werd na de dood van zijn vader in 1624 aangesteld als voogd over de drie jongste Uylenburghs, Titia, Edzart en Saskia 'als erffgenamen van hun vader'. (afb. II-1) Pas op wat rijpere leeftijd, nog na zijn jongste zus Saskia, trad hij in het huwelijk. Twaalf maanden voor zijn trouwen beloofde hij zwart op wit een jaar lang geen alcohol te zullen nuttigen. Ulricus werd gezegend met acht kinderen. Hij woonde aan de Turfmarkt tegenover de Kanselarij, waar hij meermalen de naam van Saskia's echtgenoot heeft laten weerklinken. Want Ulricus is Saskia's juridische vertegenwoordiger geweest in enkele

Friese kwesties, toen zijzelf in Amsterdam woonde. Hij ondersteunde bijvoorbeeld het schilderspaar in 1638 voor het Hof van Friesland bij een klacht over smaad. Kort daarop regelde hij namens Saskia de verkoop van een boerderij uit de nalatenschap van hun moeder. Ulricus is drieënvijftig jaar oud geworden.

Zus **Hiskia** (ca. 1602/1603-na 1656) trouwde in 1627 met de meer dan twintig jaar oudere secretaris van Sint Annaparochie, de advocaat Gerrit van Loo, die toen sinds kort weduwnaar was en nog geen kinderen had. (p. 19) Gerrit werd in 1628 benoemd tot tweede voogd van Saskia. (afb. II-2) Kort daarop kwam Saskia bij de Van Loo's wonen in Het Bildt. Gerrit en Hiskia hebben als een ware vader en moeder over hun (schoon) zuster gewaakt tot eind 1633, toen Saskia naar Franeker ging. Het bruiloftsfeest van Rembrandt en Saskia werd in 1634 gevierd in het Regthuys te Sint Annaparochie in Het Bildt. Hiskia heeft tot lang na Saskia's dood met Rembrandt contact gehad, want in 1656 was hij nog geld aan haar schuldig.

Titia Uylenburgh (1605-1641) werd op 18 januari 1605 gedoopt. Zij trouwde omstreeks 1628 met een voormalige studiemakker van broer Ulricus, François Coopal uit Vlissingen. (p. 35) Hij had een hoge post als toezichthouder op de monstering van scheepsvolk voor de Hollandse oorlogsvloot in Zeeland. Het huwelijk bleef vermoedelijk kinderloos. Ook al woonden ze in het verre Vlissingen, Titia en haar man waren in de familie veelgevraagd als peetoom en -tante. Titia was de meter van Hiskia's dochter Sophia in 1633 en daarna ook van Saskia's (jonggestorven) kinderen in 1635, 1638 en 1640. Zij moet veel hebben betekend voor Saskia en Rembrandt. Net als haar oudste broer stierf Titia vrij jong, op 5 juni 1641. Twee maanden later noemde Saskia haar pasgeboren zoon naar haar: Titus.

Edzart ('Idzert') Uylenburgh (1608-ca. 1551), de jongste zoon, werd gedoopt op 1 april 1608 in Leeuwarden. In tegenstelling tot zijn broers en zwagers zou hij geen academische studie volgen, want hij ambieerde een militaire loopbaan. In de vesting Emden diende hij als officier in het Staatse garnizoen. Omstreeks 1629 trouwde Edzart in die plaats en hij klom op tot kapitein-luitenant van een compagnie onder leiding van kolonel baron Hessel van Aylva. Edzart overleed omstreeks 1650 in Emden.

- 9 Ossekop 11 verkocht,
16 juni/4 juli 1628, Leeuwarden,
Historisch Centrum Leeuwarden

- 10 K.F. Benschop naar J. Gardenier
Visscher, *Sint Annaparochie met het
Regthuys* (met het uithangbord),
gravure, 7,4 x 10 cm, ca. 1790,
Leeuwarden, Fries Museum

- 11 J. van Meurs, Kaart van Het
Bildt, gravure, 36 x 28,2 cm, in:
Schotanus, *Beschryvinge* ..., 1664

- 12 Dirck Jansz., Aantekeningenboek,
1604-1636, Leeuwarden, Tresoar

NAAR HET BILDT

Na de dood van hun vader trouwden zijn kinderen stuk voor stuk en ieder op zijn of haar beurt. Rombertus junior trad in het huwelijk in 1625, Antje in 1626, Hiskia in 1627 en Titia en Edzart hadden vervolgens ook trouwplannen. Alleen Ulricus kon de ware niet zo snel vinden. Jeltje is nooit hertrouwd, maar ze ging vermoedelijk terug naar IJlst, waar ze in ieder geval rond 1627 weer woonde. Het ouderlijk huis raakte zo van lieverlee zijn bewoners kwijt en er werd besloten tot de verkoop van het pand. Volgens de proclamatieboeken werd raadsheer ordinaris Gellius van Jongestall op 16 juni 1628 de nieuwe eigenaar van Ossekop 11, ofwel de 'huissinge ende hovinge cum Annexis bij de heere Ulenburgh ... ende Siucktien AEsinga echtel[iede]n naegelaten'. (afb. 9) De verkoopprijs was bedongen op 2600 goudguldens, precies het dubbele bedrag dat vader Rombertus bij de aankoop in 1595 had betaald. Zijn acht kinderen moesten als erfgenamen de opbrengst verdelen. Saskia kwam in 1628 natuurlijk niet op straat te staan. Haar zus Titia was naar Vlissingen vertrokken en Antje in Franeker had net een kind gekregen, maar Hiskia had nog wel plaats voor haar jongere zusje. Ze woonde met Gerrit van Loo in het Regthuys in Sint Annaparochie tegenover de oude dorpskerk. (afb. 10) Er werd besloten dat Saskia naar het dorpje op het Bildt zou verhuizen.

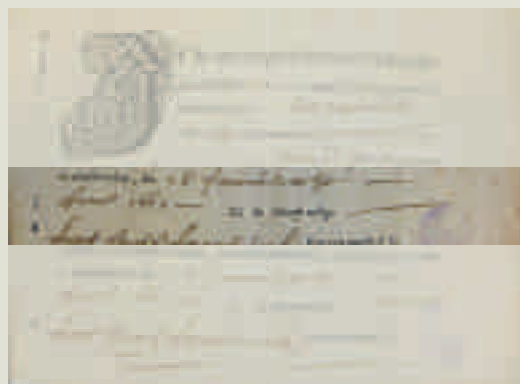
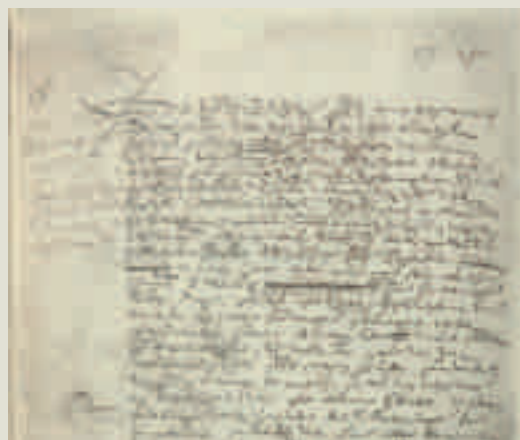
Het Bildt was een door kolonisten uit het westen ingepolderd deel van de Middellzee in het noorden van Friesland. Niet lang voordat Saskia op het toneel verscheen was de Nieuwe Bildtdijk gereed gekomen. (afb. 11) Het was een welvarende gemeenschap van voormalige Zuid- en Noord-Hollanders. Dank zij een tweetal kronieken van een dorpsgenoot, Bildtboer Dirck Jansz., is bijzonder veel bekend geworden over het dagelijks leven in Sint Annaparochie. De zonen en dochters van de rijkere boeren en notabelen leerden er lezen, schrijven en rekenen en kregen onderricht in het Latijn, meldde Dircks aantekeningenboek. Het onderwijs aan de jeugd vatte de Bildtboer in 1604 aldus samen: 'Prijselijck ist ... Leeren met nerst ende flijt ... maer die Coenste der pennen gaetse al te boewen'. Dus: men moet leren met naarstige vlijt, maar de schrijfkunst is het allerbelangrijkste. (afb. 12)

Saskia kende het dorp wel, want ze was eerder het bruidsmeisje geweest bij het huwelijk van zus Hiskia in 1628. Dat was een daverend feest geworden. Dirck Jansz. had het vermeld in zijn 'Memorijen' waarin hij diverse passages wijdde aan de gemeentesecretaris, die hij als boer niet bepaald goedgezind was. Hij rechtvaardigde zijn houding met een reeks klachten. In 1629 bijvoorbeeld, was Gerrit met zijn superieur, de grietman Idzert van Burmania, vijf dagen op stap geweest 'omt sHartogenbos te bekijken'. Het tweetal had kortom als ramptoeristen de ravage bezichtigd na het beleg van Den Bosch en had daardoor willens en wetens verstek laten gaan bij een belangrijke gemeentevergadering. Dirck hekelde ook het feit dat Gerrit van Loo op te grote voet leefde. Toen zijn tweede huwelijk met Hiskia luisterrijk werd ingezegend,

III. GERRIT VAN LOO (CA. 1583-1641)

Gerrit van Loo stamde uit een welgestelde Friese familie van Amsterdamse komaf. Zijn vader Jan van Loo was secretaris van de grietenij Leeuwarderadeel en grootgrondbezitter. Saskia's vader kocht omstreeks 1614 van diens erven de boerderij 'Ulenburgs sate' te Rijperkerk. De twee families bleven bevriend. Na zijn studie aan de universiteit van Franeker werd Gerrit in 1604 advocaat aan het Hof van Friesland. Twee jaar later werd hij aangesteld als gemeentesecretaris van Het Bildt. Gerrit voerde daar een grote staat met zijn eerste vrouw. In 1627 trouwde hij als 47-jarige weduwnaar met de 24-jarige dochter van Rombertus, Hiskia Uylenburgh. Die bruiloft werd met pracht en praal gevierd en had volgens de kroniek van Bildtboer Dirck Jansz. wel duizend daalders gekost. Saskia was waarschijnlijk een van de bruidsmeisjes. De van Loo's bewoonden het Regthuys te Sint Annaparochie, waar recht werd gesproken, vergaderd en getrouwd. Saskia kwam hier te wonen toen haar ouderlijk huis in Leeuwarden in 1628 werd verkocht. Gerrit van Loo was kort daarvoor Saskia's voogd geworden. Zuster Hiskia en zwager Gerrit hebben met liefde de rol vervuld van een tweede vader en moeder voor de jongste Uylenburgh, die als twaalfjarige wees werd. Toen ze trouwde met Rembrandt gebeurde dat 'thuis' in Sint Annaparochie. Direct na dit huwelijk heeft Rembrandt Gerrit van Loo verzocht om op te treden als Saskia's zaakwaarnemer in Friese aangelegenheden. (afb. III-1) Boerderijen uit de erfenis van haar ouders moesten worden verkocht en Gerrit trad daarbij op als haar 'curator'. Saskia's erkentelijkheid was zo groot dat de oude Gerrit in 1641 de peetvader mocht zijn van haar zoon Titus. (afb. III-2) Hiskia was blijkens de voornaamste begunstigde van de broers en zusters, ongetwijfeld ook uit dank voor haar goede zorgen. De banden tussen de Van Loo's en de Uylenburghs bleven steeds stevig verknoot. Gerrits broer Jan van Loo, zilversmid in Amsterdam, verklaarde nog in 1659 dat hij en zijn vrouw 'seer goede kennissen' hadden gehad

aan Rembrandts 'overleden huijsvrouwe Saskia van Uylenburgh'. De dochter van deze zilversmid, Magdalena van Loo, trouwde later met Titus van Rijn, ofwel: Gerrits nicht trad in 1668 in het huwelijk met Gerrits petekind.

III-1 Rembrandt geeft Gerrit van Loo volmacht om uitstaande schulden in Friesland te innen, 22 juli 1634, Rotterdam, Stadarchief

III-2 Geboortecertificaat van Titus, 26 januari 1664, Den Haag, Nationaal Archief

'tjitus - daer af Vader te Boek staet Rembrant van rijn - Moeder Saskija van Ulenburch ende Ghetuyge Secretaris gerardus Loo.'

13 Dirck Jansz., *Memorijen*, 1620-1632, manuscript in het Gemeentearchief van Het Bildt, Sint Annaparochie

Bovenaan:

'Den secketares Loe is in 't leste / van november anno 1632 met het wijef / ende veel kost gebedt na Leverdt togen / ende alle medt nachs daeraen me[e]r moebelen hale laten als die banckerotten doen' (Secretaris Van Loo is eind november met zijn vrouw en veel moeite naar Leeuwarden getogen en heeft later meubels op laten halen, als een dief in de nacht).

Onderaan:

'Den 23 september 1627 heft / de secketares Loe sijn andere bruet / Troudt ende doe den heelen weck / meest broloft houden met sulcken / kosten ende pracht oftet een prens / ofte gave hadde geweest. Men ij / stemerde [estimeerde] dat die broloft wel 1000 / dalders cost hadde' (Secretaris Van Loo heeft de bruiloft met zijn tweede vrouw op 23 september 1627 nog een hele week lang gevierd met de allure van een prins of graaf en men dacht dat het wel duizend daalders had gekost).

hadden de feestelijkheden maar liefst een week geduurd en dat had, volgens de jaloerse kroniekschrijver, wel duizend daalders gekost. 'Oftet een prens ofte grave hadde gew[e]jest', was de zure kritiek van de Bildtboer, die kennelijk vond dat Gerrit van Loo een prinsleven leidde. (afb. 13, onderaan) Dat Gerrit in januari 1629 voor 1335 carolusgulden anderhalve morgen grietgrond kocht ten noordoosten van het dorp, vermeldde de Bildtboer bij wijze van uitzondering zonder commentaar. Wij krijgen tussen de regels door lezend de indruk dat voor het opgroeiende stadskind Saskia het leven op het platteland weliswaar andere vergezichten bood, maar dat het tevens allerminst saai of karig zal zijn geweest.

ONLUSTEN IN SINT ANNAPAROCHIE

Dominee Rudolphus Hermanni Luinga, sinds 1613 predikant te Sint Annaparochie, hield eveneens nauwkeurig aantekening van wat er voorviel in zijn gemeente. Zijn notities in het bewaard gebleven kerkboek zijn een tweede belangrijke bron van informatie over het gezin Van Loo. (afb. 14) In november 1627 mocht de zielenherder Hiskia inschrijven als lid van zijn kudde. In de zomer van 1630 doopte hij haar eerste kind, dat volgens familietraditie Rombertus werd genoemd. Zwager professor Johannes Maccovius uit Franeker, getrouwd met Hiskia's zus Antje, was de peetoom. Maar deze gelukkige jaren werden ook afgewisseld met een periode van kommer en kwel. De pachters van Het Bildt waren in opstand gekomen tegen de Staten vanwege de verhoging van de huurprijs van hun grond. De dominee en de Bildtboer hebben er beiden verslag van gedaan. Dirck koos uiteraard de zijde van de pachtboeren.

Rudolphus Luinga was een waakzame herder. Hij meldde grimmig dat de Staatse troepen tijdens de kerstdagen van 1631 als ordehandhavers werden ingekwartierd in zijn kerk, dus tegenover het Regthuys waar Saskia woonde. Toen Hiskia's tweede zoon Jan in mei 1632 door Luinga werd gedoopt, was het godshuis weliswaar drie weken eerder door soldaten verlaten, maar de situatie bleef kritiek. Dirck Jansz. vertelde ietwat malicieus dat de gemeentesecretaris in het heetst van de strijd zijn dorp in de steek had gelaten. Gerrit van Loo was, schreef hij, 'int leste van novemb. An. 1632 met het wijef . . . na Levert togen, als die banckerotten doen (lees: zoals bankroetiers doen)'. (afb. 13, bovenaan) Hij was dus volgens Dirck naar Leeuwarden gevlucht als een dief in de nacht, met de hele familie. Natuurlijk was Saskia meegegaan. In een terloopse tekst vinden we zomaar de verklaring van het vraagstuk hoe het mogelijk is geweest dat Rembrandt een jongedochter uit deze 'uithoek' van Friesland kon hebben ontmoet. November 1632 was een belangrijk keerpunt in Saskia's leven.

14 'Het kercke Boeck Der gemeente Jesu Christi van Sint Anna opt Bildt', titelpagina, 1601, Leeuwarden, Tresoar

SASKIA ONTMOET REMBRANDT

In haar geboortestad Leeuwarden zal de twintigjarige Saskia nader kennis hebben gemaakt met haar volle neef Hendrick Uylenburgh, die al wat ouder was. Hendrick was agent in kunstzaken van de Poolse koning geweest en was in 1625 naar het vaderland teruggekeerd. Hij stond aan het hoofd van een goedlopend kunstbedrijf in Amsterdam. (pp. 24-25) In de Friese hoofdstad had hij een soort filiaal, waar de schilder/kunsthedelaar Lambert Jacobsz. schilderijen voor Hendrick verkocht. Daar waren werken van een veelbelovende jonge schilder uit Leiden te zien, Rembrandt Harmensz. van Rijn: originele schilderijen en kopieën. (afb. 15)

Aan het Leeuwarder kunstfirmament van die dagen schitterde al jaren de ster van Wybrand de Geest, katholiek van huis uit, die het schildersvak had geleerd bij Abraham Bloemaert in Utrecht. Hij was ook in Italië geweest voordat hij in Leeuwarden trouwde met Hendrickje Fransdr. Uylenburgh. Zij werd tot voor kort een zuster van Saskia genoemd, maar ze was de kleindochter van Saskia's oom Hendrick Rommertsz. Saskia zal deze deftige achterachternicht wel hebben gekend en later via haar Rembrandt in contact hebben gebracht met Wybrand, de 'Friesche Adelaer'. De Geest was de hofschilder van de Friese tak van de Nassaus en oogstte alom lof met zijn portretten van de stadhouders, zoals Ernst Casimir, Hendrik Casimir en Willem Frederik. Rembrandt zelf werkte inmiddels voor het hof in Den Haag. Hij heeft misschien Wybrand in actie gezien, toen de 'Adelaer' in 1633 bezig was met de levensgrote portretten van Wytze van Cammingha en zijn vrouw Sophia van Vervou. Toen hij zelf later dergelijke opdrachten kreeg stonden die hem nog wel voor de geest, maar Wybrands starre vormtaal verbleekte uiteindelijk bij Rembrandts dynamische verbeeldingskracht.

Neef Hendrick kan Saskia naar Amsterdam hebben uitgenodigd. Het vooruitzicht met de inmiddels grootste stad van Holland kennis te maken was uiteraard zeer aantrekkelijk. De kunsthedelaar wilde mogelijk zijn zakelijke relatie met Rembrandt met een familieband versterken. Twee leerlingen van Lambert Jacobsz., Govaert Flinck uit Kleef en Jacob Backer uit Harlingen, besloten in het voorjaar van 1633 het atelier van meester Rembrandt in Amsterdam te bezoeken. Flinck vond 'zig geraden een jaar by *Rembrandt* te gaan leeren', zei de biograaf Houbraken later. Heeft Saskia zich in hun gezelschap bevonden? Of heeft haar reislustige zwager Gerrit van Loo, nu hij tijdelijk niet meer in zijn dorp kon zijn, haar wellicht naar Amsterdam begeleid? Gerrit had daar tenslotte een broer, Jan van Loo, die zilversmid was in 'Het Moriaenshoofd' in de Nes. Jan heeft naderhand verklaard dat hij en zijn vrouw zeer goed bevriend zijn geweest met Saskia. Zijn dochter Magdalena trouwde later zelfs met Saskia's zoon Titus. Maar daarmee lopen we vooruit op het verhaal. Vooralsnog blijven we zitten met vragen waarop we wel nooit een antwoord zullen krijgen. In ieder geval leek het Saskia een goed idee om ook niet Aeltje in Amsterdam een bezoek te brengen. Drie keer per week zeilde de beurtschipper van Harlingen naar de haven aan het IJ, maar dat was natuurlijk naar gelang de weersomstandigheden. 1633 kende een nat voorjaar.

15 Rembrandt-leerling (l. de Joudreville?), *Portret van Maria van Eyck(?) als oosterse vrouw*, paneel, 39 x 30 cm, ca. 1632, Collectie Natan Saban (bruikleen aan Museum het Rembrandthuis, Amsterdam)

IV. JOHANNES MACCOVIUS (1588-1644)

In de zes maanden voor haar trouwen woonde Saskia te Franeker bij professor Maccovius, die als theoloog een levende legende was. (afb. IV-1) Hij was als Johannes Makovsky geboren uit een adellijke familie te Lobzenic in Polen. Hij had gestudeerd aan universiteiten te Danzig, Heidelberg en Wittenburg voordat hij in 1613 in Franeker neerstreek als begeleider van twee jonge Poolse baronnen. Een jaar later promoveerde hij daar met de hoogste lof in de godgeleerdheid en hij werd in 1615 benoemd tot buitengewoon hoogleraar. Dat gebeurde op uitdrukkelijk verzoek van de studenten die hem prezen om zijn 'uijtnehmende geleertheit' en om zijn houding die hen 'boven maten aengenaem' was. Zijn faam had een gestage stroom van Oost-Europese studenten naar de Franeker universiteit tot gevolg. Hij was een prominent deelnemer aan de Synode van Dordrecht (1618-1619), als woordvoerder van de contraremonstranten. De synode had mede ten doel het heftige conflict tussen Maccovius en zijn promotor en latere Franeker collega Sibrandus Lubbertus op te lossen. Maccovius was een goede bekende van senator Rombertus Uylenburgh en trouwde in 1626 met diens dochter Antje, een oudere zuster van Saskia. Ze kregen een zoontje Jan, die al als elfjarige theologie studeerde. Maccovius was een geruchtmakende figuur die om zijn ongedwongen levenswandel op zijn vingers werd getikt door zijn bestuur. De klachten betroffen onder andere dronkenschap, een vechtpartij, kliekvorming met studenten en een 'belluina vita' (beestachtig leven). Niettemin werd hij geprezen om zijn meningen als een felle anti-remonstrant. Hij was ten tweede male rector-magnificus van de universiteit in het jaar 1633, toen zijn vrouw Antje Uylenburgh ernstig ziek werd. Zij overleed in november dat jaar. Saskia, die haar zuster vermoedelijk heeft verpleegd, bleef tot juni 1634 het huishouden doen bij de professor. Maccovius hertrouwde later tweemaal en hij overleed in 1644. Professor Coccejus zei in een in memoriam: 'Cum uxoribus concorditer et amanter vixit, easque honestissime habuit' (met zijn vrouwen leefde hij in eendracht

en liefde en hij hield hen in alle eer). Toen Rembrandt omstreeks 1660 *De samenzwering van Claudius Civilis* voor het stadhuis van Amsterdam schilderde, beeldde hij de Bataafse held af als een éénnogige geweldenaar, ongetwijfeld ter herinnering aan zijn markante zwager. (afb. IV-2) Maccovius was ook verminkt aan één oog, zoals het postume portret van zijn Poolse student Jan Pandelius onverholen toont. (afb. IV-3)

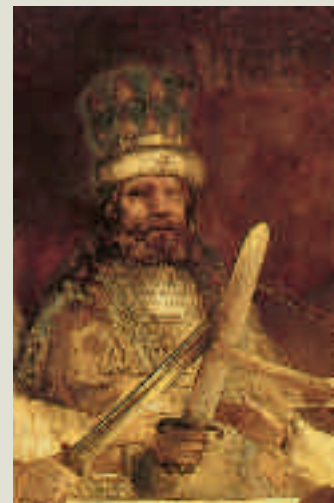

IV-1 C. van Dalen naar J. Pandelius, *Portret van Johannes Maccovius*, gravure, 21,1 x 14,4 cm, 1644, Amsterdam, Rijksprentenkabinet

IV-3 J. Pandelius, *Portret van Johannes Maccovius*, doek, 66 x 52 cm, 1644, Franeker, Museum Martena

IV-2 Rembrandt, *De samenzwering van Claudius Civilis in het Schakerbos* (detail), 196 x 309 cm (het hele doek), ca. 1660, Stockholm, Nationalmuseum

V. HENDRICK UYLENBURGH (1584/1589-1661)

Gerrit Uylenburgh, een broer van Saskia's vader, was koninklijk meubelmaker te Krakau. Zijn zoons groeiden op in het artistieke milieu rond het Poolse hof. Rombout werd schilder des konings en Hendrick Uylenburgh legde zich toe op de kunsthandel. Tijdens het Twaalfjarig Bestand van 1609 tot 1621 waren de regels voor internationale transporten versoepeld en daarvan profiteerde 'Hendrick Bontemuts', zoals de kunsthandelaar werd genoemd. In opdracht van koning Sigismund III verzorgde hij grote kunsttransporten naar Polen, met onder andere schilderijen van Anthonie van Dyck. In 1625 vestigde hij zich in Amsterdam om leiding te geven aan een schilderswerkplaats, gevestigd op de hoek van de (Joden)breestraat. Daar was hij praktisch de buurman van Pieter Lastman, bij wie Rembrandt in die tijd in de leer was.

Vanaf 1628 verkocht hij op de Amsterdamse markt werken van Rembrandt, wiens 'tronies' vooral zeer gezocht waren. Uylenburgh moet hem hebben overgehaald om voor hem als portretschilder te gaan werken, hoewel het Rembrandts ambitie eigenlijk was een historieschilder als Lastman te worden. Rembrandt investeerde in 1631, toen blijkbaar al welvarend, duizend gulden in de zaak van Uylenburgh. Het *Portret van Nicolaes Ruts*, een importeur van pelswerken uit Rusland, was het eerste van een indrukwekkende reeks portretten van rijke Amsterdammers die Rembrandt dank zij Hendrick Uylenburgh in de jaren dertig schilderde. (afb. V-1)

Sinds begin 1632 woonde Rembrandt bij Uylenburgh aan de Jodenbreestraat en gaf leiding aan de zogenaamde 'academie' waar onder andere jonge schilders werden opgeleid. Rembrandt was 26 jaar oud toen hij daar *De anatomische les van Dr. Nicolaes Tulp* schilderde. (afb. V-2) In de lente van 1633 ontmoette hij in Amsterdam Hendricks nichtje Saskia Uylenburgh. In de zomer gingen ze in ondertrouw en ze traden een jaar later in Friesland in het huwelijk. Vervolgens woonden ze nog enige tijd bij de kunsthandelaar in huis tot hun eerste kind zich aankondigde. In 1635 volgde

Govaert Flinck Rembrandt op als leider van de werkplaats. Hendrick heeft ook daarna nog voor Rembrandt bemiddeld, zoals bij het portret van de Poolse diplomaat Andrzej Rej in 1637. (afb. 68) Hendricks rol als promotor van jonge kunstenaars en bevorderaar van de kunst in het algemeen is moeilijk te overschatten. Hendrick had minstens vijf kinderen die het penseel of de tekenstift hebben gehanteerd en zijn zoon Gerrit volgde hem op in de kunsthandel. Diens zaken gingen uiteindelijk mis door de instorting van de markt na de invallen van de Franse troepen in 1672.

v-1 Rembrandt, *Portret van Nicolaes Ruts*,
paneel, 116 x 87 cm, 1631, New York,
The Frick Collection

v-2 Rembrandt, *De anatomische les van
Dr. Nicolaes Tulp*, doek, 169,5 x 216 cm,
1632, Den Haag, Mauritshuis

VI. REMBRANDT (1606-1669)

Rembrandt werd in 1606 geboren in Leiden als de jongste zoon van Harmen Gerritsz., molenaar 'op de Rijn'. Als enige uit het gezin ging hij in 1620 studeren aan de Leidse universiteit, maar dat moet een formaliteit zijn geweest. Hij wilde schilder worden en leerde de eerste beginselen van dat vak bij een plaatselijke kunstenaar. Zijn ware leermeester was echter Pieter Lastman in Amsterdam, wiens (bijbelse) historiestukken hij aanvankelijk soms letterlijk, maar wel in zelfbedachte composities, navolgde. Terug in Leiden verruilde hij Lastmans bonte koloriet voor bruine en grijze tinten in taferelen met een sterke licht-donkerwerking. Constantijn Huygens bewonderde zijn ambitie en bezorgde hem opdrachten van het hof in Den Haag. De Amsterdamse kunsthandelaar Hendrick Uylenburgh vroeg hem omstreeks 1631 te investeren in zijn zaak en haalde hem zelfs over om voor hem te gaan werken als portretschilder. (afb. VI-1) In Amsterdam ontmoette hij Hendricks nichtje Saskia Uylenburgh uit Leeuwarden, wiens oudere nicht Aeltje Uylenburgh hij in 1632 had geportretteerd. (afb. 16) In juni 1633 gingen ze in haar woonplaats Sint Annaparochie in ondertrouw. In 1634 werd daar hun huwelijk in de kerk ingezegend. In de jaren dertig had Rembrandt groot succes met zijn portretten, maar hij varieerde die ook met zogenaamde 'tronies' en grote historische vrouwenfiguren waarvoor Saskia indirect model stond. Monumentale historiestukken bleven soms onverkocht. Rembrandt werkte een reeks van jaren voor stadhouder Frederik Hendrik aan een serie passietaferelen, bestemd voor de schilderijengalerij van het hof in Den Haag. Hij voelde zich verwant aan Leonardo, Rafaël en Titiaan en signeerde sinds 1633 zijn kunstwerken met niet meer dan zijn voornaam: Rembrandt. Met zijn zelfportretten in meestal onalledaagse uitmonsteringen creëerde hij een iconisch kunstenaarsbeeld (afb. VI-2) Na drie jonggestorven kinderen kregen Rembrandt en Saskia in 1641 een zoon, Titus,

die de volwassen leeftijd bereikte. Inmiddels waren ze eigenaar geworden van een ruim en mooi huis aan de Jodenbreestraat (het huidige Museum het Rembrandthuis). Saskia overleed in 1642, in hetzelfde jaar waarin Rembrandt zijn meesterwerk, 'De Nachtwacht', voltooide. (afb. VI-3) Dit groepsportret had hij opgevat als een historiestuk en het oogste van meet af aan grote bewondering.

Na de dood van Saskia nam de productie van schilderijen drastisch af en legde hij zich meer toe op tekenen en etsen. De kindermid van Titus, Geertje Dircx, beweerde dat hij haar trouwbeloften had gedaan. Maar hij liet haar opsluiten in het spinhuis toen hij in 1649 verliefd werd op een ander, Hendrickje Stoffels, die hij later als zijn 'huysvrouw' betitelde. Zo had hij destijds ook Saskia genoemd, maar hij is nooit met Hendrickje getrouwd. Een bepaling in Saskia's testament maakte een tweede huwelijk praktisch onmogelijk. Hendrickje bracht in 1654 zijn dochter Cornelia ter wereld. Speculaties en achterstallige schulden leidden tot de noodgedwongen aanvraag van een boedelafstand, waarna zijn imposante kunstverzameling in 1656 werd geïnventariseerd en in 1658 geveild. Rembrandt moest tenslotte ook zijn fraaie huis aan de Jodenbreestraat, dat hij samen met Saskia had gekocht, van de hand doen. Tot haar dood in 1663 bleef Hendrickje lief en leed met Rembrandt delen en ze nam samen met zoon Titus de zakelijke beslommeringen van hem over. Rembrandt moest zijn inkomsten aan hen afstaan, maar had wel kost en inwoning. Na deze moeilijke jaren werkte Rembrandt weer onvermoeibaar door. Zijn koloriet werd donkerder en eenvoudiger met veel rood, geel en bruin en met een krachtige verfopbreng. Tot zijn dood kreeg hij belangrijke (portret)opdrachten, schilderde hij zijn geliefden in historische vermommingen en maakte hij zelfportretten waarin hij poseerde als een zelfbewust en gerijpt kunstenaar. Hij stierf in 1669, als het ware met het penseel in de hand.

vi-1 Rembrandt, *Zelfportret met breedgerande hoed*, paneel, 64,4 x 47,6 cm, 1632, Glasgow, Glasgow Museums, The Burrell Collection

vi-2 Rembrandt, *Zelfportret met baret*, krijttekening, 12,9 x 11,9 cm, ca. 1636/1637, Washington, National Gallery of Art

vi-3 Rembrandt, *De Nachtwacht*, doek, 363 x 437 cm, 1642, Amsterdam, Rijksmuseum

16 Rembrandt, *Portret van Aeltje Uylenburgh*, paneel, 73,5 x 55 cm, 1632, Collectie Rose-Marie en Eijk de Mol van Otterloo (bruikleen aan Museum of Fine Arts, Boston)

VII. AELTJE UYLENBURGH (1570-1644)

Rembrandt schilderde Aeltje Uylenburgh als een lieve oude dame met zachte gelaatstrekken en levendige ogen. Eigenhandig vermeldde hij op het portret dat ze 62 jaar oud was en dat hij haar schilderde in 1632. Een jaar later leerde hij haar veel jongere nicht Saskia kennen in Amsterdam. Aeltje en haar man, dominee Johannes Cornelisz. Sylvius werden goede vrienden van Saskia en Rembrandt. (afb VII-1) Johannes was in 1595 in Leeuwarden met Aeltje Uylenburgh getrouwd en ze kregen samen tien kinderen. Na enkele standplaatsen in Friesland te hebben gehad werd Johannes in 1610 benoemd tot gasthuispredikant van de stad Amsterdam. In 1621 volgde zijn benoeming tot stadspredikant. In kwesties van geloof en gezin hebben Johannes en Aeltje lief en leed met Rembrandt en Saskia gedeeld. Ze waren de peetouders van Saskia's eerste kind Rumbartus, die naar haar vader was vernoemd. In 1641 was Aeltje, sinds 1638

weduwe, ook petemoei van het enige in leven gebleven kind van Saskia, Titus. Aeltje stierf ná Saskia, in 1644, 'gaende in haer 73: Jaeren', aldus de familiechroniek van haar zoon Cornelis Sylvius. Cornelis erfde het portret van Aeltje en het pendant, het portret van Johannes. Hij vermaakte ze aan zijn zoon Johannes II Sylvius. De schilderijen bleven tot 1721 in de familie Sylvius in Haarlem, maar werden toen gescheiden, waarna het portret van de predikant zoek raakte. Aeltjes portret kwam in handen van verzamelaars in Genève en Parijs. Het ging door voor een portret van Rembrandts moeder. Pas in het jaar 2000 werd haar ware identiteit vastgesteld als die van als Aeltje Uylenburgh, de nicht van Saskia. De huidige particuliere eigenaar, een in Amerika wonende Nederlandse verzamelaar van meesterwerken uit de Gouden Eeuw, gaf het schilderij in bruikleen aan het museum te Boston.

vii-1 Rembrandt, *Portret van Johannes Sylvius*, ets, 16,5 x 14,1 cm, 1633, Amsterdam, Museum het Rembrandthuis

17 Rembrandt, *Portret van Saskia*,
paneel, 66,5 x 49,5 cm, 1633,
Amsterdam, Rijksmuseum

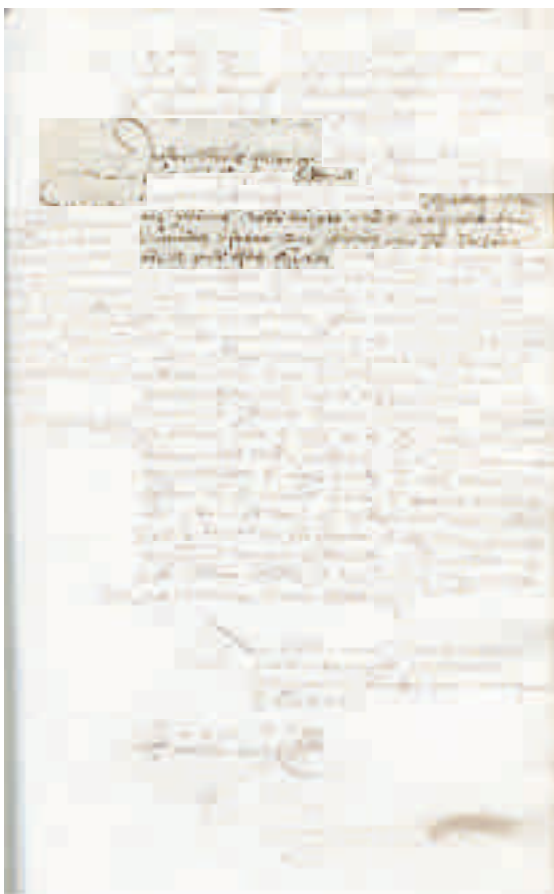
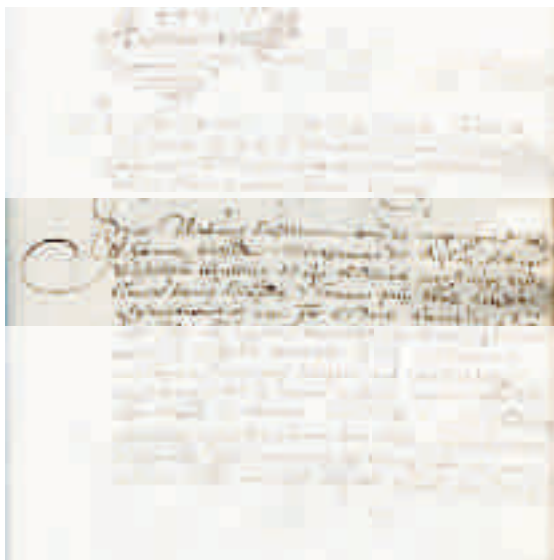
18 De doop van Sophia van Loo op 2 juni 1633, kerkboek van Sint Annaparochie, Leeuwarden, Tresoar (detail op p. 34)

REMBRANDT SCHILDERT AELTJE EN SASKIA

Aeltje Uylenburgh was de dochter van Pieter Rommertsz. Uylenburgh, de broer van Saskia's vader, die hem zou opvolgen als burgemeester van Leeuwarden. Zij was in 1595 getrouwd met Johannes Cornelisz. Sylvius, die in Friesland in verschillende dorpen op de kansel stond voor hij in 1610 naar Amsterdam werd beroepen. Aeltje en haar man bleven ook na hun vertrek de banden met de vele Friese familieleden onderhouden. Als kind al moet Saskia de veel oudere Aeltje hebben leren kennen als een aimabel mens. Toen het nichtje uit Friesland in het voorjaar van 1633 bij de familie Sylvius kwam logeren, stond de jonge vrouw prompt oog in oog met de portretten die Rembrandt een jaar eerder van de tweeënzestigjarige Aeltje en haar man had geschilderd. (afb. 16) De vernis kan nauwelijks droog zijn geweest. Ongetwijfeld was Saskia getroffen door de warme aandacht waarmee de jonge schilder de oude dame had vereeuwigd. In de winkel van neef Hendrick kan ze hem vervolgens aan het werk hebben gezien. Daar legde Rembrandt net de laatste hand aan een verbluffend groepsportret, dat bekend zou worden als *De anatomische les van dr. Nicolaes Tulp*. (p. 25, afb. V-2) Het is zeer verleidelijk te denken dat Rembrandt heeft aangeboden ook een portret van haar te schilderen ten halve lijve, dus net als Aeltje, maar dan in fantasiekleding. Zo had hij onlangs ook Hendricks echtgenote Maria van Eyck vereeuwigd als 'een cleijne oostersche vrouwen troni'. (afb. 15) In ieder geval was ze bereid model te zitten voor het eerste portret dat Rembrandt van haar schilderde. (afb. 17) Zo zag ze er dus uit in 1633 als twintigjarige. Ze heeft heldere ogen, gezonde blossen op de wangen en een beetje een bolle toet. Zo te zien was ze een nuchtere en eigenzinnige Friezin. Haar parelketting volgt fraai de halsopening van haar geplooid bloes en de mantelboord met goudbrokaat. Dit is geen alledaagse dracht, maar door Rembrandt bedachte opschik. Eén oorbel flonkert onder haar lichte sluier. Het is een feestelijk portret. Saskia kijkt ons onderzoekend aan: zou de schilder weldra 'haar man' mogen zijn?

IN ONDERTROUW

Terwijl Saskia in Amsterdam was bij haar familie, is Gerrit met Hiskia terug gegaan naar hof en haard in Sint Annaparochie. De staatse troepen hadden inmiddels het veld geruimd. Dirck Jansz. heeft Gerrits terugkeer in het dorp niet meer becommentarieerd, want begin 1633 heeft hij zijn pen neergelegd. Helaas voor ons heeft hij daardoor ook niet gerept over de verschijning van een schilder uit Amsterdam in het dorp, die daar in de zomer met de schoonzuster van de gemeentesecretaris in ondertrouw ging. Eind mei moet Saskia samen met haar geliefde uit Amsterdam zijn gekomen. Op 2 juni 1633 werd Hiskia's derde kind, Sophia, gedoopt. Dominee Luinga noteerde in zijn kerkboek dat 'fransois Coopal & Tiettie Wlenborg getuijgen' waren. (afb. 18) Zus Titia en haar François waren dus helemaal uit Zeeland gekomen om als peetouders op te treden, maar er was meer aan de hand. De jongste dochter

van de familie wilde trouwen met een vreemdeling, een kunstschilder nog wel. Vermoedelijk had neef Hendrick in Amsterdam het tweetal gekoppeld. De familie vertrouwde kennelijk op het oordeel van de kunsthandelaar, die in meerdere opzichten een goed oog had voor kwaliteit. Hij had voor de Poolse koning gewerkt en was met zijn 'academie' de parel aan de kroon van het edele schildersgilde in Amsterdam. Hij vond zijn veelbelovende medewerker een uitstekende partij voor zijn Friese nichtje, die tenslotte een dame was uit een deftig milieu.

Volgens oud gebruik werden (onder)trouwpertijen gevierd ten huize van de bruid. Rembrandt maakte aldus kennis met zijn toekomstige schoonfamilie, waarmee hij het al gauw goed bleek te kunnen vinden. De aanstaande aangetrouwde zwagers waren de flamboyante gemeentesecretaris Gerrit van Loo, de gepekelde monstercommissaris van de oorlogsschepen François Coopal en de éénogige professor Maccovius uit Franeker. Saskia's broers Edzart en Ulricus staken zich in deze dagen geheel in het nieuw. De jongste tekende op 18 mei 1633 een schuldbekentenis ten faveure van een zijdeverkoop in Leeuwarden, bij wie hij voor niet minder dan 729 carolusguldens kostbare stoffen had aangeschaft. (afb. 19) Tien dagen later kwam broer Ulricus bij een winkelier aldaar in het krijt te staan voor de aankoop van een paar zijden kousen ten bedrage van 40 gulden. (afb. 20) De twee broers moeten echt in feeststemming zijn geweest nu hun jongste zusje ging trouwen.

Een uniek document illustreert Saskia's geluk in de dagen na haar ondertrouw. Rembrandt had een bundel paraat gehad met van tevoren geprepareerde perkamenten blaadjes waarop hij kon tekenen met een dunne zilverstift. Zo ontstond zijn eerste getekende portret van Saskia die hij in een onderschrift betitelde als 'mijn huysvrouw'. (afb. 21) Hij dateerde het 8 juni 1633 en schreef erbij dat dit de derde dag was dat ze getrouwd waren. Ze waren dus op 6 juni in ondertrouw gegaan. In de tekening kijkt Saskia haar man aan met een blik vol tederheid en met een roos als symbool van hun liefde in haar hand. In Friesland gaf de bruidegom zijn bruid bij de ondertrouw een gedenkpenning in een doek met een losse liefdeknoop die in een 'knottekistje' werd bewaard. (afb. 22) Haalde zij de knoop aan, dan was dat een bevestiging van haar eeuwige trouw. Dat moment werd bezegeld met de bijslaap, terwijl de familie het feest voortzette. Dat kan de verklaring zijn van de milde staat van ontkleding van Saskia, die in de tekening een zogenaamde 'nachthalsdoek', een soort lichte ochtendjas, draagt. Het is een hartverwarmende voorstelling. Het onderschrift laat zich lezen als een huwelijkscontract. Rembrandt en Saskia waren sinds die dag in juni 1633 'voor godt getrouwt', zoals dat in die tijd werd genoemd. De kerkelijke inzegening zou spoedig volgen, want dat was gebruikelijk. Maar de familie wilde eerst voor Saskia nog enkele belangrijke zaken regelen en dat bleek nogal veel tijd in beslag te nemen.

- 19 Edzart Uylenburgh koopt zijden kleren, 18 mei 1633, Leeuwarden, Historisch Centrum Leeuwarden

*'[Ik] Edzart Ulenburch ...
bekenne deuchdelijck schuldig te
sijn frederick haechtingh sijden-
kramer binnen Leeuwarden,
d'somme van seven hondert
negenentwintich car[olus] gld'*

- 20 Ulricus Uylenburgh koopt zijden kousen, 28 mei 1633, Leeuwarden, Historisch Centrum Leeuwarden

*'Doctor Ulricus Vlenburgh
... bekenne schuldich te sijn
aan hendrick Vils burger ende
wijnheer binnen Leeuwarden
d'somma van veertich car. gld. ter
sake van een paer sijden kousen...'*

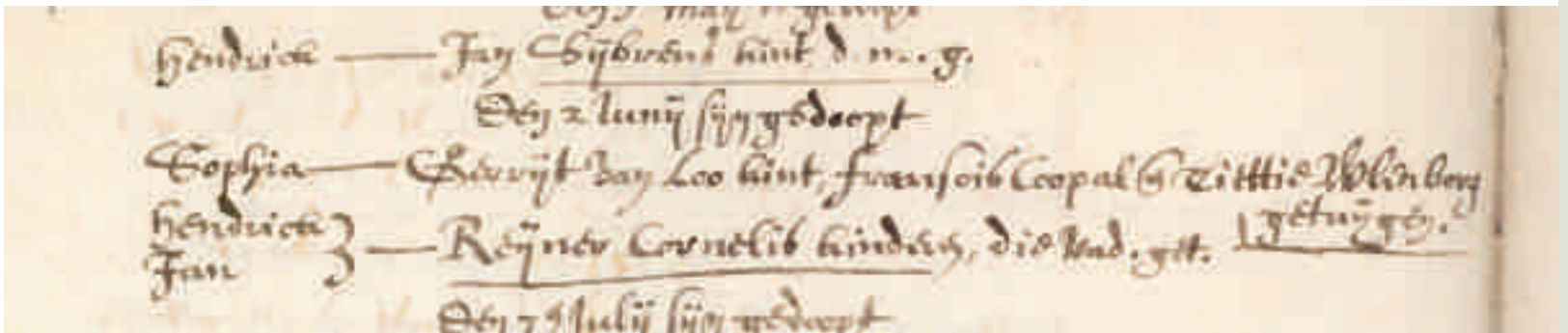
- 21 Rembrandt, *Portret van Saskia*, zilverstifttekening op perkament, 18,5 x 10,7 cm, 1633, Berlijn, Staatliche Museen, Kupferstichkabinett

*'dit is naer mijn huysvrouw
geconterfeyt
do sy 21 Jaer oud was den derden
dach als wij getroudt waeren
den 8e junijus
1633'*

22 Frank Rienks Baardt, *Knottekistje*, zilver, 7,4 x 8,8 x 5,5 cm, tussen 1628-1653, Leeuwarden, Fries Museum (bruikleen Ottema Kingma-Stichting)

[1633] Den 2 Junij sijn gedoopt
Sophia –Gerrijt van Loo kint,
fransois Coopal & Tiettie
Wlenborg /getuijgen'

(detail van afb. 18, p. 31)

VIII. FRANÇOIS COOPAL (1600-1658/1659)

'De commissaris' werd hij genoemd in de familie. De officiële titel van François Coopal was 'Commissaris van de monsterring van de Hollandse oorlogsschepen in Zeeland'. Hij was anders gezegd belast met het werven van zeevolk voor de Zeeuwse oorlogsvloot. François werd in Vlissingen geboren uit een vooraanstaande Haagse familie. Hij studeerde sinds 1620 in Franeker rechten toen daar ook Ulricus Uylenburgh, de broer van Saskia, stond ingeschreven. Zo leerde hij zijn toekomstige vrouw Titia Uylenburgh kennen. Ze trouwden omstreeks 1628, vermoedelijk in Leeuwarden. Vanwege het verloren gaan van het archief te Middelburg door bombardementen in de Tweede Wereldoorlog zijn weinig data uit hun leven overgeleverd. Vermoedelijk hadden ze geen kinderen, maar ze waren veelgevraagd in de familie als peetoom en -tante. Zo ontmoette Rembrandt de Coopals toen deze getuigen waren bij de doop van Sophia van Loo in Sint Annaparochie. Dat was op 2 juni 1633, enkele dagen voordat hij daar met Saskia in ondertrouw zou gaan. Ze werden goede vrienden, want Titia en François mochten de peetouders zijn van alle kinderen van Saskia en Rembrandt. Bij de geboorte van de eerste, Rumbartus, moesten ze vanwege winterse omstandigheden de eervolle taak overlaten aan Johannes Sylvius en zijn vrouw Aeltje Uylenburgh. Het feit dat de afwezigheid van François toen apart werd vermeld in het doopboek toont wel aan dat hij als een gewichtig persoon werd beschouwd. Titia werd vermeld als getuige bij de doop van

Cornelia I in 1638 en Titia én François in 1640 bij de doop van Cornelia II. Bij de doop van het vierde kind in 1641 kon alleen François Coopal aanwezig zijn, want Titia was kort daarvoor overleden. Naar haar werd de jongen Titus genoemd. Rembrandt maakte in 1639 een tekening van Titia: met een knijpbril op zit ze gebogen over een naaiwerkje. Hij schreef er onder: 'tjissja van ulenburch / 1639'. (afb. VIII-1) Vermoedelijk bracht ze toen een bezoek aan Amsterdam om Saskia's nieuwe huis aan de Jodenbreestraat te bewonderen. De voorstelling is een blijk van de vertrouwelijke sfeer tussen de twee families. Rembrandt heeft in 1635 een portret geschilderd van de broer van François, Anthonie Coopal, die een niet onbelangrijke rol speelde achter de schermen van de landspolitiek. Geschilderde portretten van de commissaris en zijn vrouw zijn vooralsnog niet bekend. Op 15 juni 1642 ging weduwnaar François in Den Haag in ondertrouw met Aletta van Weede. Over deze heugelijke gebeurtenis viel een schaduw toen hij hoorde dat Saskia een dag eerder was overleden. Hij overleed zelf in 1658 of 1659.

VIII-1 Rembrandt, *Portret van Titia Uylenburgh*, gewassen pentekening, 14 x 14,6 cm, 1639, Stockholm, Nationalmuseum

IX. SINT ANNAPAROCHIE DOOR REMBRANDT GETEKEND (1633)

Drie dagen nadat Rembrandt met Saskia in ondertrouw was gegaan in Sint Annaparochie maakte hij van haar zijn beroemde tekening met het onderschrift: 'dit is naer mijn huysvrouw ...'. (afb. 21) Zij is 8 juni 1633 gedateerd. Op een blaadje perkament van dezelfde afmetingen en eveneens met de zilverstift tekende hij misschien nog dezelfde dag tijdens een wandeling een gezicht op het dorp waar Saskia toen woonde bij haar zuster Hiskia. (afb. IX-1) De achterkant vertoont een schetsje met enkele boerderijen uit de buurt. (afb. IX-2) Van Sint Annaparochie zijn nauwelijks oude afbeeldingen bekend. De koster van het dorp tekende in 1570 een kaart van Het Bildt waarin hij de dorpen in een klein schetsje weergaf en daarin alle kerken van een eenvoudig, maar wel kenmerkend eigen profiel voorzag. De kerktoren van 'S ANNEN parochie'

had een stomp silhouet en een uivormige spits. (afb. IX-3) Deze constructie is misschien later ingestort, want nog in 1627 moest het dak van nieuwe pannen worden voorzien. Rembrandt zag alleen die brede toren boven de romp van de kerk uitsteken. Het mannetje links in zijn tekening is als een alter ego van Rembrandt, die in de verte kijkt naar die kerk waar hij in 1634 met Saskia in het huwelijk zou treden. Aan de horizon zien we uiterst rechts de spitse toren van het buurdorp Vrouwenparochie. Wie nu Sint Annaparochie bezoekt treft de locatie nog min of meer onveranderd aan. Tegenover de kerk was het Regthuys, waar Saskia zes jaar bij de Van Loo's heeft gewoond. (afb. 10) Wegens bouwvalligheid moest het oude godshuis later in de eeuw worden gesloopt. In 1680 verrees op dezelfde plek de sfeervolle Van Harenskerk die er nu nog staat.

IX-3 Jan Jansz., *Kaart van 'De Bildtlanden'*
(detail: S ANNEN Parochie), ingekleurde
pentekening, 40 x 90 cm (de hele kaart),
1570, Den Haag, Nationaal Archief

IX-1 Rembrandt, *Panorama met Sint Annaparochie in de verte*, zilverstift op perkament, 10,8 x 19,2 cm, 1633, Berlijn, Staatliche Museen, Kupferstichkabinett

IX-2 Achterkant van afb. IX-1

23 Rembrandt, *Zelfportret AET. 27*, ets en krijttekening, 14,6 x 13 cm, 1633, Londen, British Museum

24 Paulus Pontius naar Rubens, *Portret van Rubens*, gravure, 36,8 x 27,7 cm, 1630, Haarlem, Teylers Stichting

VENIA AETATIS

Rembrandt maakte bij zijn eerste bezoek aan het dorp ook een rappe schets van de omgeving op een soortgelijk perkamentblaadje als dat met Saskia's portret. (p. 37, afb. IX-1) Links achter in dit panorama zien we de stompe toren van de zestiende-eeuwse kerk, waar ze mettertijd door dominee Luinga in hun huwelijk bevestigd zouden worden. Beide tekeningen bewaarde Rembrandt zorgvuldig als een mooie herinnering aan dit vreugdevolle intermezzo. De rest van het jaar 1633 moet Rembrandt zijn handen vol hebben gehad aan portretopdrachten, die Hendrick Uylenburgh hem gestaag toeschoof. Zijn 'huisvrouw' bleef waarschijnlijk tot de dag van de kerkelijke bevestiging in Friesland.

De twee zullen wel contact met elkaar hebben onderhouden, maar helaas ontbreekt een briefwisseling tussen de gelieven. Misschien heeft Rembrandt haar een portretje van zichzelf als aandenken gegeven waarop hij zijn naam schreef en zijn leeftijd 'AET 27'. (afb. 23) Dat was in 1633. Zijn pose ontleende hij aan een prent met een *Zelfportret* van de wijd en zijd beroemde Rubens. (afb. 24) Hij noemde zich in deze tekening 'Rembrandt' zonder meer, in navolging van de grote Italianen: Rafaël, Leonardo, Titiaan.

25 Grafsteen van tante Sas Uylenburgh (overleden op 16 maart 1634), Grote Kerk, Leeuwarden

In de ongewoon lange periode van twaalf maanden die haar scheidden van de dag van het kerkelijk huwelijk met Rembrandt, vonden in Friesland voor Saskia ingrijpende gebeurtenissen plaats. Haar welgestelde peettante, de weduwe Sas Uylenburgh, had inmiddels de respectabele leeftijd van drieëntachtig jaar bereikt. Voor het petekind, het jongste kind van haar broer Rombertus, lag er een behoorlijk legaat in het verschiep. Dat dacht men althans. Saskia mocht bovendien uitzien naar een deel van de opbrengst van de nog te verkopen huizen en boerderijen die van haar ouders waren geweest. Al met al waren dit redenen voor de familie om voor Saskia een meerderjarigheidsverklaring aan te vragen. Dat heette in juristentaal *venia aetatis*. Haar aanstaande huwelijk vroeg ook om zo'n zekerstelling. De opzet zal zijn geweest om zaken die familiebezit betroffen binnen de eigen invloedssfeer te houden. Maar de letterlijke overwegingen zullen we wel nooit te weten komen want de processtukken die er geweest moeten zijn, ontbreken in de memoriaalboeken van het Hof van Friesland tussen 12 juli en 2 september 1633.

In maart 1634 overleed tante Sas. (afb. 25) Tot verbijstering van Saskia en vrijwel de hele familie bleek niet het petekind dat haar naam droeg, maar haar oudste zus Jeltje de universele erfgenaam te zijn. Vermoedelijk heeft zij de hoogbejaarde weduwe in haar laatste jaren verzorgd, sinds ook haar jongste zoon Rombertus Ockema niet meer thuis woonde. Samen met enkele familieleden heeft Saskia de voor hen teleurstellende wilsbeschikking aangevochten op grond van het vererfrecht. In een van de processtukken werd ze op 20 mei 1634 vermeld als 'saske Ulenburgh veniam aetatis by den hove becomen hebbende'. Haar zakelijke onafhankelijkheid stond sindsdien vast.

Rembrandt heeft Saskia in de tussentijd meermalen geportretteerd, al putte hij daarbij vooral uit zijn geheugen. Zo ontstond zijn eerste uitbeelding van *Flora*. (afb. 26) Dit is welbeschouwd een uitvergrote versie van het thema van de zilverstifttekening. (afb. 21) Het is een allegorie op de liefde en de lente, die heel toepasselijk werd geschilderd in het voorjaar van 1634, aan de vooravond van een gelukkig huwelijksleven dat acht enerverende jaren zou duren. Het is een gedroomd beeld en geen portret naar het leven.

Voor een goed begrip van een voorstelling als *Saskia met een glimlach* uit 1633 is het van belang te beseffen dat hier ook symboliek de hoofdrol speelt. (afb. 27) In combinatie met die ijdele verentooi wil Rembrandt tot uitdrukking brengen: 'het lachen zal je vergaan'. Hij hechtte sterk aan zo'n dubbele duiding. Ongetwijfeld had Rembrandt hierbij een prent van Lucas van Leyden uit 1520 of iets eerder als bron van inspiratie gebruikt. (afb. 28) In zijn tijd ging dit door voor een zelfportret van de vermaarde zestiende-eeuwse Leidse kunstenaar. De overdreven grote verenbos op diens hoed versterkt het veelbetekende wijzen naar de doodskop onder de mantel. Deze duidelijke ontlening aan de oude beeldtaal maakt de vraag naar de actualiteit van Rembrandts voorstelling minder relevant. Zulke voorstellingen werden toen aangeduid als 'tronies'.

BIJ MACCOVIUS IN FRANEKER

In de herfst van 1633 werd zus Antje in Franeker ziek en Saskia heeft haar waarschijnlijk verpleegd. Op 9 november overleed Antje en de weduwnaar Johannes Maccovius bleef achter zijn zoontje Jan. Saskia is bij hem het huishouden blijven doen, tot aan de dag waarop haar huwelijk in de kerk werd bevestigd. De Poolse professor was in veel opzichten een opvallende figuur, ook door zijn uiterlijk. (p. 23, afb. IV-3) Hij had als godgeleerde uitgesproken opvattingen, waarover hij scherp kon debatteren. Een theologisch meningsverschil met collega Lubbertus wekte alom beroering en werd daarom zelfs door de synode van Dordrecht in 1619 op de agenda gezet. Maccovius moest een document ondertekenen waarin hij beloofde voortaan in vrede en harmonie te zullen omgaan met zijn ambtsgenoten. Door zijn studenten, met name die uit het oosten van Europa, werd de weerbarstige professor echter op handen gedragen.

Vlak voordat Saskia bij hem kwam wonen was Maccovius door zijn ongedwongen levenswandel toch weer in opspraak gekomen. Hij werd zelfs door het universiteitsbestuur berispt wegens dronkenschap, heulen met studenten en knokpartijen. Desondanks gaven de Staten van Friesland hem een verklaring van goed gedrag en zo kon hij in 1633 wederom tot rector magnificus van de universiteit worden benoemd. Hij woonde in een van de fraaie professorenwoningen aan de Schilcampen, nu nr. 5. (afb. 29) Dat was schuin tegenover de Academiegebouwen. (afb. 30)

Rembrandt zal de zwager van Saskia hebben gewaardeerd om diens sterke karakter, maar hij zal met hem geen theologisch dispuut hebben aangedurfd. Hij was van jongs af aan omringd geweest door vele geloofsrichtingen: zijn vader was *gereformeerd* geweest en zijn moeder was van *katholieke* huize.

26 Rembrandt, *Saskia als Flora*, doek, 125 x 101 cm, 1634, Sint Petersburg, Hermitage

27 Rembrandt, *Lachende Saskia*,
paneel, 52,5 x 44,5 cm,
1633-1634 Dresden, Staatliche
Kunstsammlungen,
Gemäldegalerie Alte Meister

28 Lucas van Leyden, *Jongeman met
bepluimde muts en doodskop*,
gravure, 18,4 x 14,4 cm, ca. 1519,
Amsterdam, Rijksmuseum,
Rijksprentenkabinet

29 Schilcampen nr. 5, Franeker, 2006

30 'De academia van Vrieslant',
gravure, 18 x 16,2 cm, uit:
P. Winsemius, *Chronique ...
van Vrieslant*, 1622, Leeuwarden,
Fries Museum

Zijn werkgever Hendrick Uylenburgh in Amsterdam was *doopsgezind*, evenals diens vertegenwoordiger in Leeuwarden, Lambert Jacobsz., die ooit een *doopsgezinde* voorganger was geweest. In het jaar 1633 heeft Rembrandt een portret geschilderd van Johannes Uyttenbogaert, de *remonstrantse* voorganger die na zijn verbanning in 1629 weer in het land was. Eveneens uit 1633 dateert het befaamde dubbelportret van de scheepsbouwmeester Jan Rijcksen en zijn vrouw Griet Jans, die beiden overtuigd *Rooms-katholiek* waren. Een en ander suggereert dat bij Rembrandts partnerkeuze en portretopdrachten de godsdienstige gezindte van de betrokkenen niet van overwegend belang was. In het dagelijks leven, in familieverband en in zaken werd de soep niet al te heet opgediend. Evenmin als zijn geestelijk raadsman Jan Cornelisz. Sylvius, die een *calvinistische* dominee was, is Rembrandt verzeild geraakt in allerlei godsdiensttwisten die het leven in die dagen regelmatig lelijk vergalden.

Bij Maccovius verbleef Saskia onder één dak met haar neef Rombertus Ockema, die sinds 1631 in Franeker rechten studeerde. Zij kende hem nog uit de dagen dat hij als negenjarige enige tijd met zijn moeder in haar ouderlijk huis woonde. Tijdens zijn studietijd liet hij een *album amicorum* circuleren onder medestudenten en professoren. Maccovius schreef daarin in 1638 voor zijn neef een moraliserend tekstje. (p. 45, afb. X-2) Met neef Rombertus zal Saskia het goed hebben kunnen vinden. Maar het was toen niet gebruikelijk dat een vrouw zomaar aan zo'n herenalbum mocht bijdragen. Haar naam komt echter wel voor in het boekje, want Rombertus noteerde in het *album amicorum* de precieze sterfdag van zijn tante in een overlijdenskalender. De datum is niet in een ander document overgeleverd. Het lijkt er zelfs op dat hij zijn familie-aantekeningen is aangevangen naar aanleiding van de dood van Saskia. Het bericht van haar heengaan in 1642 is namelijk het laatste van de opgaven van alle verwanten, die beginnen bij de dood van grootvader Rombertus Uylenburgh in 1624. Het overlijden van zijn oom Maccovius in 1644 komt opvallend genoeg niet meer voor in zijn vriendenboek.

In Franeker woonden ook twee oudere nichten van Saskia. Ze waren zusters van Aeltje Uylenburgh. De oudste, Antje, was getrouwd geweest met de Franeker burgemeester Foppe Cornelisz., die in 1618 was overleden. Antje was zeer gehecht aan Aeltje, bij wie ze in Amsterdam kwam te wonen na het overlijden van Johannes Sylvius in 1638. In de familiechroniek van Cornelis Sylvius staat dat Antje in 1644 uit verdriet om het verscheiden van Aeltje kort daarna zelf is overleden 'ten aensien [zij] malcanderen seer lief hadden'. De andere nicht, Berber Uylenburgh, was getrouwd met dominee Artopaeus. Laatstgenoemde was een dwarsligger inzake het gekrakeel rond de erfenis van Sas Uylenburgh, die haar fortuin niet had nagelaten aan haar petekind Saskia, maar daarentegen - uit dankbaarheid - aan haar oudste zus Jeltje. Uit de documenten komt de familie Uylenburgh naar voren als weliswaar onderling zeer verknocht, maar soms ook als druktemakers die elkaar regelmatig in de haren zaten en niet schroomden om door de rechter hun geschillen te laten beslechten.

X. HET 'ALBUM OCKEMA'

In het Historisch Centrum te Leeuwarden wordt een boeiend *album amicorum* (nu nog kennen we het verschijnsel als poëziealbum) bewaard, dat heeft toebehoord aan Saskia's neef Rombertus Ockema (afb. X-1) Als kind heeft Rombertus een paar jaar bij Saskia in huis gewoond, na de dood van haar vader Rombertus Uylenburgh, die zijn grootvader was. Hij was een zoon uit het huwelijk van Doede (van) Ockema met de oudste dochter van Rombertus, Jeltje. In 1631 werd hij ingeschreven aan de universiteit van Franeker, waar hij een jaar later werd vermeld als woonachtig bij zijn oom professor Johannes Maccovius. Toen diens vrouw Antje Uylenburgh in de herfst van 1633 overleden was, deed ook Saskia daar haar intrek om het huishouden te verzorgen van de weduwnaar en zijn zesjarig zoontje. Rombertus deed tien jaar over zijn studie, die hij in 1640 in Groningen afrondde. In de tweede helft van de jaren dertig liet hij zijn *album amicorum* rondgaan onder medestudenten met het verzoek om een bijdrage.

Drie veelkleurige wapenschilden in het boekje zijn van de Friese geslachten Roorda, Reinalda en Beckius. Een schare van hoogleraren als Dammius, Pijnacker, Rhala, Verhel en Winsemius leverden een korte of langere tekst. Verspreid ingeplakt zitten prenten, geknipt uit J. Marcus, *Deliciae Batavae* (Leiden, 1616). Maccovius schreef eigenhandig voor zijn neef een aforisme: 'No(n) est mortale quod optas' (afb. X-2) Dat was vrij naar Ovidius, die schreef: 'Sors tua mortalis. Non est mortale quod optas': Uw lot is te sterven. Niet te sterven is wat gij wenst. Het aforis-me kan gezien worden als een prelude op de sterfdata van de familie Uylenburgh, die Rombertus aan het album toevoegde. Hierbij putte hij kennelijk uit eerdere aantekeningen, want niet de chronologie, maar de familiehierarchie bepaalde de volgorde: eerst de grootouders en de ouders, daarna zijn ooms en tantes van moeders kant. Uit de formuleringen zou men kunnen opmaken dat de schrijver alle overledenen persoonlijk heeft gekend. Deze kroniek moet zijn opgetekend vlak na de dood van tante Saskia in 1642, want het overlijden van zijn oom Johannes Maccovius in 1644 ontbreekt in de lijst.

Rombertus werd advocaat te Leeuwarden in 1641. Hij trouwde er in 1646 en sinds 1649 was hij ontvanger der 'boelgoederen' (lees: geveilde inboedels). Hij sloot zijn aantekeningen af met de geboortedagen van zijn kinderen. De laatste datum is 19 februari 1653, toen zijn zoon Doede werd geboren. Het 'Album Ockema' is nooit in zijn geheel gepubliceerd.

De twee eerste pagina's van het album bevatten de gegevens over de Uylenburgh-familie. (afb. 8 en 94) Hier volgt een transcriptie en vertaling:

'Notabilia q(uae)dam'
(Enkele aanmerkelijke zaken)

*'Avus meus maternus Rombertus Ulenburgh obiit Leova[r]-
Diae Die 3a mens. junij 1624'*
(Mijn moeders vader Rombertus Uylenburgh overleed in Leeuwarden op de 3e dag van de maand juni 1624)

'Siuckien aesinga eius uxor obiit den 17en Junij 1619'
(Sjoukje Osinga zijn vrouw stierf op 17 juni 1619)

*'Saske Ulenburgh, matertera magna é vivis decessit
Leovardiae den 16en martij 1634'*
(Sas Uylenburgh, mijn oudtante van moeders kant, heeft de levenden verlaten op 16 maart 1634)

*'Jelcke Ulenburgh, mater mea charissima obiit IJlst
den 29en 8bris1637'*
(Jeltje Uylenburgh, mijn zeer geliefde moeder stierf in IJlst op 29 oktober 1637)

*'Doede van Ockema, pater observantiss(imus) demigravit
Covardiae den 20 augusti 1620'*
(Doede van Ockema, mijn zeer eerbiedwaardige vader, ging heen te Coevorden op 20 augustus 1620)

'verte'
(ommezijde)

'Rombertus Ulenburgh, patruus obijt Leoardiae
den ...
: 1631'

(Rombertus Uylenburgh, mijn oom stierf te
Leeuwarden [dag onbekend] 1631)

'Antie Ulenburgh, matertera obijt Franekerae den
9en 9bris 1633'
(Antje Uylenburgh, mijn tante, stierf in Franeker
op 9 november 1633)

'Titia Ulenburgh matertera obijt Flissingiae den
den 5en Junij 1641'
(Titia Uylenburgh, mijn tante stierf te Vlissingen
op 5 juni 1641)

'Saske Ulenburgh, matertera obijt Amsterodamj
den
4en Junij 1642'

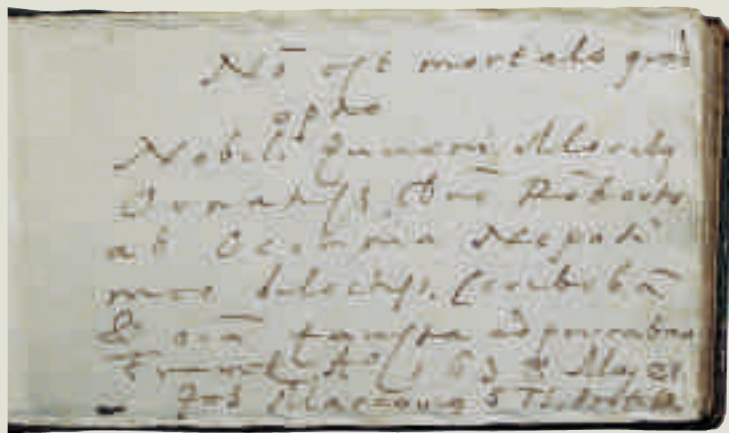
(Saskia Uylenburgh, mijn tante stierf te
Amsterdam op 4 juni 1642)

'Gerardus à Loo, materterae Hiskiae maritus
obijt in pago St-Annae opter bilt den 26en xbris
1641' [er stond eerst 1643]

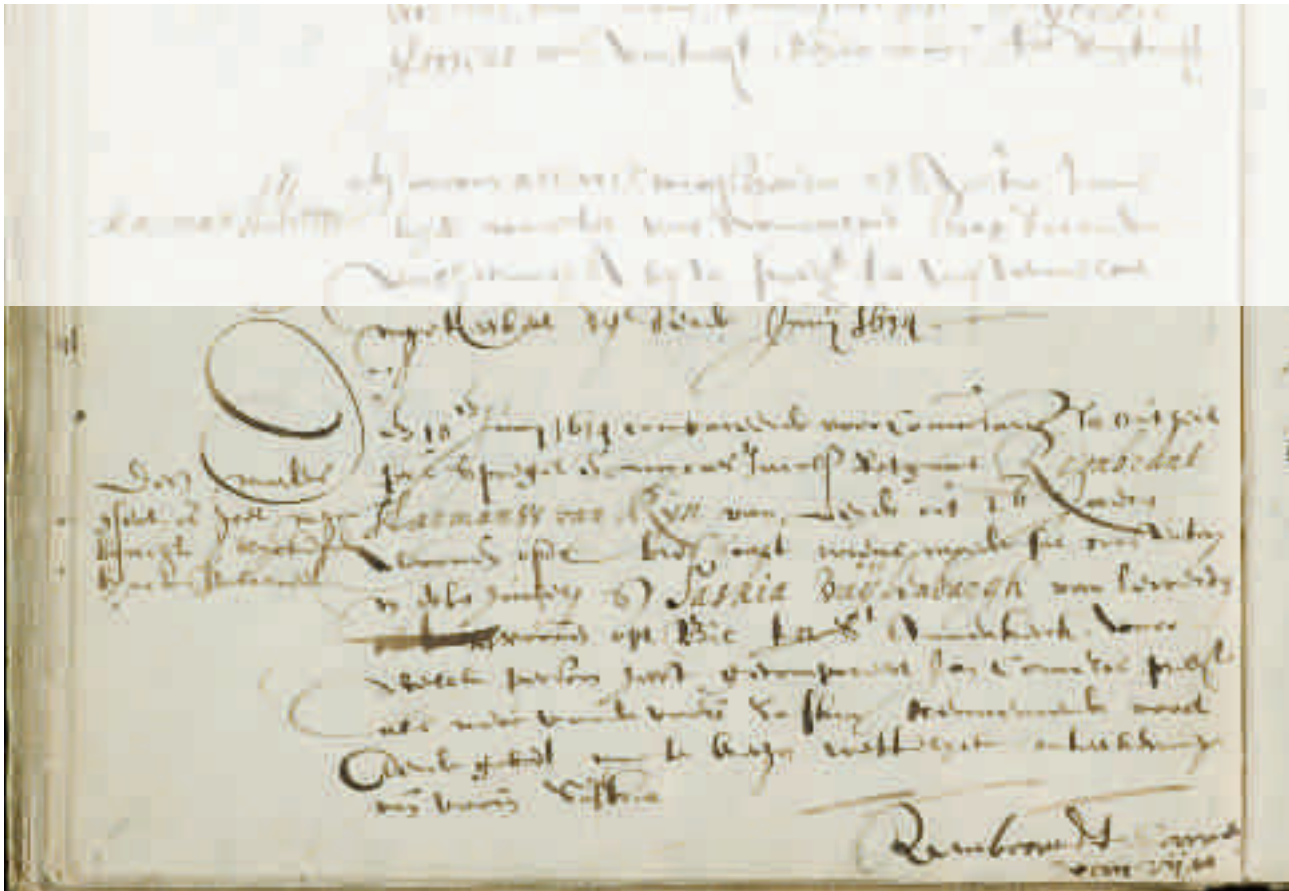
(Gerrit van Loo, de man van mijn tante Hiskia
stierf in het dorp Sint Annaparochie op 26
december 1641)

x-1 Het 'Album Ockema' in het Historisch
Centrum Leeuwarden, 2006

x-2 De bijdrage van Johannes Maccovius
in het 'Album Ockema', 21 mei 1638

'Den 10en Junij compareerde voor commissarissen Outgert Pfieter[s] Spiegel ende Luycas Jacobsz Rotgans Rembrandt Harmans van Rijn van Leyden, out 26 Jaeren – woonende opde brestraet, wiens moeder sal consenteren in desen huwel[ijk] & Saskia Vuijlenburgh van Lewerden [doorgestreept: out ...] woonende opt Bil tot St Annenkerck, voor welcke persoon heeft gecompareert Jan Cornelis pre[dikan]t als neve vande voors Saskia, vermenende voort derde gebot inne te brengen, wettelijke inteekeninge van voorn[foemde] Saskia' was getekend: 'Rembrandt harmens van rijn'

In de marge: 'Des moeders / consent is goet inge / bracht blyckens / bij acte Notarieel'

- 31 Rembrandt doet aangifte
in Amsterdam, 10 juni 1634,
Amsterdam, Stadsarchief

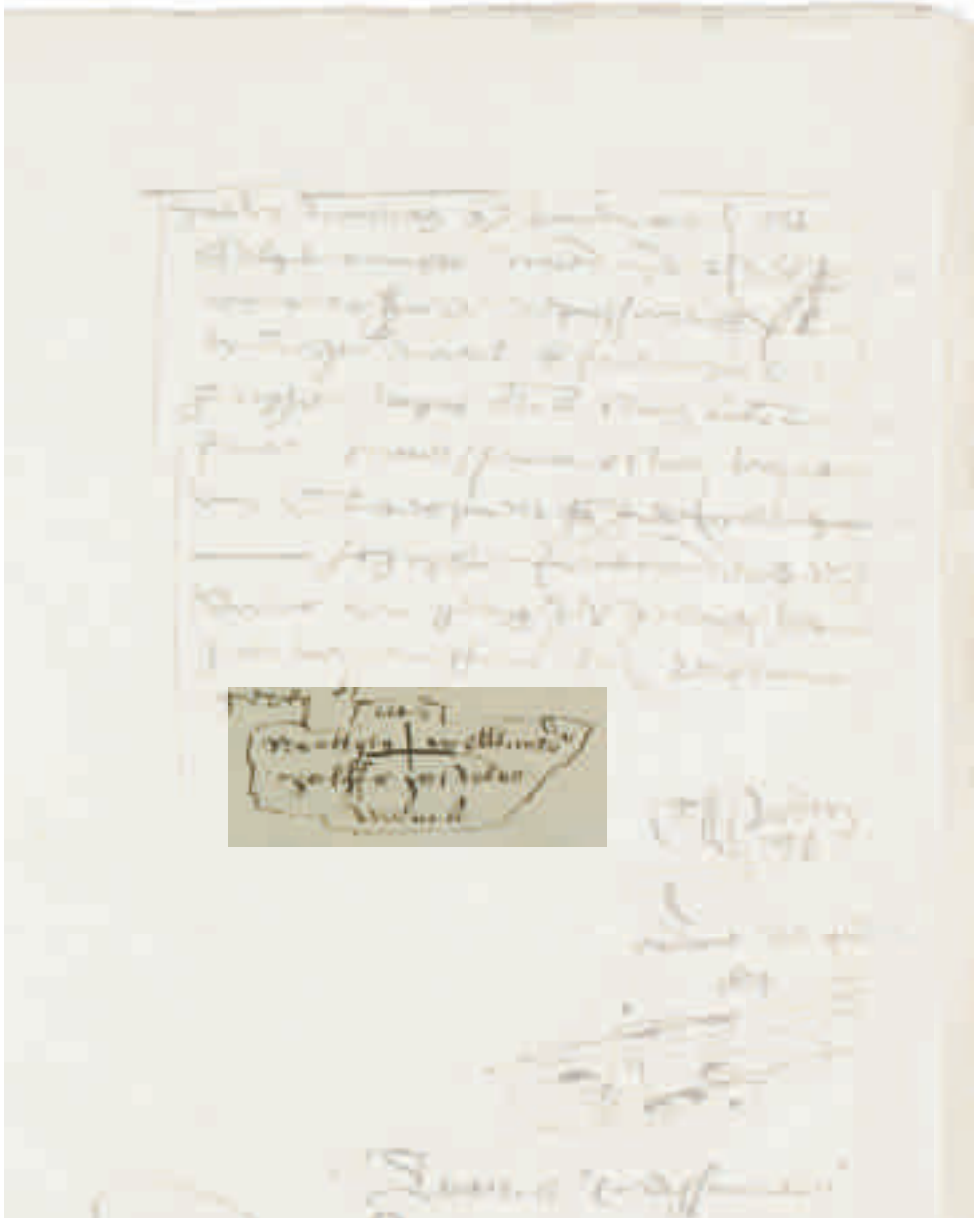

32 Rembrandt, *Portret van zijn moeder Neeltgen Willemsdr. Van Zuytbrouck*, ets, 14,9 x 13,1 cm, 1631, Amsterdam, Museum het Rembrandthuis

‘VOOR DE ROODEUR GAAN’

Op 10 juni 1634 klopte Rembrandt aan bij de rode deur van de sacristie in de Oude Kerk te Amsterdam. Daar hielden de commissarissen van huwelijkszaken zitting. ‘Voor de roodeur gaan’ was een begrip in Amsterdam. Bij de aangifte van de kerkelijke inzegening met ‘Saskia vuyjenburgh van Lewerden’ was de aanstaande bruid echter zelf niet aanwezig. Zij werd vertegenwoordigd door ‘Jan Cornelis [Sylvius] pre[dikan]t als neve van de voorsz[egde] Saskia’. (afb. 31) Saskia’s neef was inmiddels een goede vriend van Rembrandt geworden. Predikanten waren in die dagen regelmatig aanstichters van religieuze branden die soms hoog oplaaiden, maar Johannes hield niet van woordenstrijd en geweld. Zoals vermeld schilderde Rembrandt het portret van Johannes Sylvius als pendant van dat van zijn vrouw Aeltje Uylenburgh in 1632. (afb. 16) Het schilderij is verloren gegaan, maar we kennen goed de gelaatstrekken van de predikant van de Oude Kerk. Want een jaar later maakte Rembrandt van hem ook een ets, het eerste portret dat hij in die techniek uitvoerde. Johannes zit hierin in zijn studeerkamer te mediteren boven een opengeslagen bijbel. (p. 29, afb. VII-1)

Nadat hij in 1633 met Saskia verkering had gekregen, werd de band met de familie Sylvius allengs hechter. Aeltje en Johannes moeten net als Gerrit en Hiskia als een tweede vader en moeder zijn geweest voor de jongste dochter van Rombertus Uylenburgh. In de periode waarin Rembrandt en Saskia hun leven deelden, hadden ze op belangrijke momenten met Johannes Sylvius te maken, zoals bij de doop en het sterven van hun kinderen en ook in erfeniszaken, dus in ieder geval bij kwesties van kerk en familie. Bij de aangifte op 10 juni was ook Rembrandts moeder Neeltgen afwezig. (afb. 32) Zijn vader was al in 1630 overleden. Vier dagen nadat Rembrandt ‘voor de roodeur’ was gegaan verscheen de weduwe Neeltgen Willemsdr. van Zuytbrouck met haar oudste zoon Adriaen van Rijn ten kantore van de familienotararis Adriaen Paedts in Leiden. Zij regelde enkele testamentaire zaken en liet een document opmaken waarin ze verklaarde: ‘vrijwillich geconsenteert ende toegestaen te hebben’ dat ‘Mr. Rembrant Harmansz van Rhijn – schilder haer zoon’ zich in het huwelijk zou begeven met ‘d’eers[ame] Saskia Vuyjenburch, jonge dochter van Lieuwerden in vrieslant’. (afb. 33) Ze voegde er aan toe dat ze deze toestemming gaf ‘alsof zij aldaer tegenwoordich waer’ en ook, ‘twelck haer zonderling aengenaem ende bevallende es’. Zij ondertekende met een kruis: ‘dits Neeltgen Willemsdr selffs gestelde merck’. In Amsterdam werd in de marge van het aangifteformulier vervolgens aangetekend: ‘des moeders c[on]sent [lees: toestemming] is goet ingebracht’. (afb. 31) De vriendelijke formuleringen van Rembrandts moeder, die toen zesenzestig jaar oud was, waren wellicht bedoeld om ook haar afwezigheid bij de bruiloft in Friesland wat te verzachten.

Linkerpagina:

'dat eers[ame] Mr. Rembrant Harmansz
 van Rhijn – schilder haer zoon –
 hem ten huwelicken state zal begeven met eers[ame]
 Saskia Vuijlenburch, jonged[ocht]er
 [ingevoegd] Dochter van Lieu /werden in vries /lant'

Rechterpagina:

[omcirkeld] 'dits Neeltgen + willemsdr /selfs gestelde /merck'

33 Toestemming van Rembrandts
 moeder, 14 juni 1634, Leiden,
 Regionaal Archief Leiden

XI. JOHANNES CORNELISZ. SYLVIUS (1564-1638)

In 1588 ging Johannes Sylvius op kosten van de stad Amsterdam studeren in Franeker, aan de universiteit die mede op initiatief van Rombertus Uylenburgh was gesticht. Toen hij in 1595 met Rombertus' nicht Aeltje Uylenburgh trouwde, stond hij als predikant in Tzummarum. Daar kreeg hij het verzoek van het Amsterdamse stadsbestuur om als ziekentrouster deel te nemen aan een expeditie naar Oostindië. Hiermee kon hij zijn studieschuld terugbetalen. Maar hij bleef liever in Friesland, waar hij de gemeentes in Minnertsga en later in Sloten voorging. Laatstgenoemde standplaats werd het toneel van een klein drama, want in 1603 overleden daar drie van zijn kinderen (één uit een eerste huwelijk) aan de pest. Gelukkig konden Johannes en zijn gezin een jaar later vertrekken naar het gelijknamige Sloten bij Amsterdam. De in kerkelijke kwesties strenge predikant stond aan de kant van de contraremonstranten, maar hij was in politieke zaken nogal gematigd en een aimabel mens. Zijn goede naam bezorgde hem een baan in Amsterdam, eerst in 1610 als gasthuispredikant en vervolgens in 1621 als predikant van een van de veertien 'grote kerken'. Hij werd zo één van de bedienaren van de Oude Kerk. Twee van zijn zoons bleken avontuurlijker dan hun vader: Andreas trad in dienst van de West Indische Compagnie, maar hij werd in 1630 op de kust van Brazilië 'door de wilden heerlijk omgebracht'. Cornelis Sylvius zeilde als 'assistent' van de Verenigde Oostindische Compagnie naar Batavia, waarna hij een glanzende loopbaan opbouwde als 'oppercoopman'. Zoon Petrus (p. 84, afb. XIV-1) daarentegen volgde het vrome voorbeeld van zijn vader. Als student in de godgeleerdheid in Leiden moet hij de schilder Rembrandt hebben leren kennen en mogelijk kwamen zo de portretten tot stand die hij in 1632 schilderde van Johannes Sylvius en zijn vrouw Aeltje Uylenburgh. Een jaar later ontmoette de schilder bij Aeltje of Hendrick Uylenburgh hun Friese nichtje Saskia. In 1633, het jaar waarin Rembrandt en Saskia in ondertrouw gingen, maakte hij een portret van Johannes Sylvius, het eerste dat hij in de etstechniek

uitvoerde. (p. 29, afb. VII-1) Saskia was na de ondertrouw in Friesland gebleven, maar ze liet zich vertegenwoordigen door neef Johannes toen Rembrandt in juni 1634 in Amsterdam aangifte deed van zijn huwelijk. Johannes en Aeltje werden in Amsterdam de beste vrienden van Rembrandt en Saskia. Ze vervingen in de winter van 1635 Saskia's zus Titia en haar man als getuigen bij de doop van hun eerste kind Rumbartus. In 1638 was het de bejaarde dominee zelf die Saskia's dochter Cornelia doopte in de Oude Kerk. Drie weken later stond hij bij het graf van Cornelia. Op 24 november werd Johannes zelf begraven in de Oude Kerk. Rembrandt drukte zijn portret uit 1633 opnieuw en een bevriende dominee schreef met de hand een 'in memoriam' waarin Johannes onder andere 'Een baecken voor Gods volck' en 'Een stut en vreugd der zijn[en]' werd genoemd. (afb. XI-1) Toen zijn zoon Cornelis Sylvius in 1642, kort na de begrafenis van Saskia, terugkeerde uit de Oost trof hij zijn moeder nog in leven aan. Na haar dood in 1644 gaf hij Rembrandt opdracht een nieuwe prent van zijn vader te maken. Hij maakte eerst twee tekeningen: de ene als een lay-out van het geheel, de tweede als een studie voor de pose van Johannes Sylvius. (afb. XI-2) Het markante gezicht van zijn oude vriend stond Rembrandt kennelijk nog zo goed voor de geest dat hij hem portretteerde alsof hij levend voor hem zat. Zoon Petrus meldde in een kort bijschrift op de prent dat hij de deugden van zijn vader niet kon overtreffen. (afb. XI-3)

xi-1 Rembrandt, *Portret van Johannes Sylvius*, ets, 16,5 x 14,1 cm, 1633, herdrukt in 1638 (met bijschrift van Wilhelm Dilburgh), Cambridge, Fitzwilliam Museum

xi-2 Rembrandt, *Portret van Johannes Sylvius*, pentekening, 28,5 x 19,5 cm, ca. 1645, Londen, British Museum

xi-3 Rembrandt, *Portret van Johannes Sylvius*, ets, 27 x 18,8 cm, 1646, Amsterdam, Rijksmuseum, Rijksprentenkabinet

35 Jan van de Velde(?) naar D. Vinckboons, *Bruiloftsfeest*, gravure, uit: J. van Heemskerck, *Minne-kunst, Minne-baet, Minne-dichten, Mengel-dichten*, Amsterdam 1626, Den Haag, Koninklijke Bibliotheek

‘EEN VROYLICKE BRUYLOFT’

Het mag overigens nauwelijks verbazing wekken dat Rembrandt in die dagen niet precies wist waar zijn ‘huijsvrouw’ verbleef in de maanden voor de bruiloft. Hij dacht dat zij nog bij haar zuster Hiskia was: ‘woonende opt Bil tot St Annenkerk’. (afb. 31) Maar daarin vergiste hij zich.

Want dominee Rudolphus Luinga noteerde op de dag van de kerkelijke inzegening dat Saskia naar eigen zeggen in Franeker verbleef. Hij schreef dit op 22 juni 1634 volgens de plaatselijke tijdrekening, wat toen 2 juli was in Amsterdam. Op die dag werden ze kerkelijk in het huwelijk bevestigd, want in 1633 hadden ze al openlijk en intiem elkaar eeuwige trouw beloofd:

‘Den 22 junij sijn int’ houwelijck bevestiget
Rembrant hermens van Rhijn tot Amsterdam woonende, ende
Saskia van Ulenborgh nu tot franeker woonachtich’ (afb. 34)

Waarschijnlijk was het een luisterrijke bruiloft in Sint Annaparochie op deze zomerse zondag, maar vermoedelijk niet zo uitbundig als het trouwfeest van haar zuster Hiskia. (afb. 35) Als we Luinga letterlijk nemen, moet Rembrandt die morgen naar Franeker zijn gegaan om zijn bruid op te halen. Samen reden ze met de koets in een kleine stoet naar Sint Annaparochie. Achter hen aan kwamen professor Maccovius met zijn zoon Jantje en neef Rombertus Ockema. Daarachter waarschijnlijk de twee oude nichten Antje en Berber Uylenburgh.

Alle andere Uylenburghs waren van de partij. Broers Ulricus en Edzart droegen waarschijnlijk dezelfde zijden kleding als bij de ondertrouw. Uit Amsterdam waren nicht Aeltje gekomen en haar man dominee Sylvius, de getuige van Saskia, wellicht met hun zoon Petrus. Zij werden vergezeld door neef Hendrick Uylenburgh, Rembrandts werkgever, met zijn vrouw Maria van Eyck. Met hen was waarschijnlijk Govaert Flinck meegereisd, die zich inmiddels tot een van Rembrandts favoriete medewerkers mocht rekenen. Commissaris François Coopal en zus Titia hadden andermaal de lange reis vanuit Vlissingen gemaakt. Lambert Jacobsz., kunstschilder en kunsthandelaar in Leeuwarden, zal als agent van Hendrick Uylenburgh ook tot de genodigden hebben behoord. Waarschijnlijk waren ook de hofschilder Wybrand de Geest met zijn echtgenote, achterachternicht Hendrickje Fransdr. Uylenburgh, uit Leeuwarden gekomen.

Het was derhalve een illustre gezelschap dat het bruidspaar kwam feliciteren in het Regthuys. Daar waren dus vier schilders (enkelen ook kunsthandelaar), een hoogleraar, vier dominees (Luinga was er natuurlijk ook), twee advocaten, een marineattaché en een luitenant – met hun aanhang. Men kan zich de levendige conversatie inbeelden. Hendrick kon met Maccovius een gesprek voeren in het Pools. François sprak over militaire zaken met Edzart. Gerrit en Ulricus vertelden stoere verhalen over hun studietijd aan de jonge Rombertus Ockema. Lambert sprak met zijn oud-leerling Govaert hoogdravend over de kunst. De dominees Sylvius senior en junior, Artopaeus en Luinga converseerden op gedempte toon over

36 Rembrandt, *Saskia in bruidskleding*, ets, 8,7 x 6,8 cm, 1634, Amsterdam, Museum het Rembrandthuis

38 Rembrandt, *Sophonisba ontvangt de gijfbeker*, doek, 142 x 153 cm, 1634, Madrid, Museo del Prado

het geloof, met een schuin oog naar Maccovius. Rembrandt kon Wybrand verhalen vertellen over het hof in Den Haag en over het portret van Amalia van Solms dat hij onlangs had geschilderd.

Saskia zag er op die dag beeldig uit, zoals Rembrandt haar etste in een zorgvuldig uitgevoerd portretje. (afb. 36) Haar parelkettingen waren nu vermoedelijk niet afkomstig uit de verkleedkist. In juli 1633 was een vloot van de VOC teruggekeerd naar patria met aan boord de jonge olifant die verderop ter sprake zal komen (afb. 62). De zeven schepen voerden ook een overstelpende vracht mee met onder andere kostbare kruiden, zijden stoffen, diamanten en '22 pondt Sant Peerlen' en '2971 Ronde Peerlen'. Rembrandt had dus niet lang hoeven na te denken over een passend huwelijkscadeau. Volgens oud gebruik vlochten de 'jongedochters' van het dorp de maagdenpalm, er hingen overal slingers in de straat voor het Regthuys en er was een bruidskroon gemaakt. De Bildtkers werden onthaald op allerlei lekkernijen. Of Rembrandts familie er al dan niet bij was, valt onmogelijk na te gaan. Zijn oude moeder had zich netjes geëxcuseerd. Zijn broers – de bakker Willem en de schoenmaker Adriaen van Rijn – en zuster Liesbeth uit Leiden zullen ook wel verstek hebben laten gaan.

Rembrandt dacht ongetwijfeld terug aan deze mooie dag toen hij vier jaar later een van zijn opwindendste Bijbelse histories schilderde: *De bruiloft van Simson* (afb. 37). Het zindert van de onderhuidse spanning in het tafereel door het contrast tussen de opgewonden Filistijnen en de serene bruid van Simson. Al in 1641 schreef een bewonderende tijdgenoot, Philips Angel, dat Rembrandt hier zijn grondige kennis van de bijbel demonstreerde, maar dat het geheel ook zeer naar het echte leven was geschilderd. Angel vond dat het 'een vroylicke Bruyloft' was '[zo]als die in onse hedendaechse Feeste gevonden werde', met lachende, drinkende en kussende gasten.

EEN LENTEGODIN IN AMSTERDAM

De familie van Saskia bleef na de feestelijkheden in het hoge noorden bijeen omdat er zaken moesten worden geregeld in verband met de nalatenschap van hun ouders. Op 3 juli 1634 dienden ze een rekest in bij het Hof van Friesland omdat met name Edzart en Saskia geen behoefte meer hadden aan bezittingen in vastgoed zo ver van hun woonplaats. Voor het hof verschenen dus de Uyenburghs met in hun midden volgens het document: 'Saskia van Ulenburgh met Rombrand van Rhijn haer man'.

De wittebroodstijd zal niet veel langer hebben geduurd, want op 22 juli 1634 (Hollandse tijdrekening) blijkt Rembrandt in Rotterdam te zijn geweest. Hij moest in de havenstad de portretten schilderen van de bierbrouwer Dirck Jansz. Pesser en diens vrouw Haesje Jacobsdr. van Cleyburg. De Rotterdammers vonden het kennelijk bezwaarlijk om in Amsterdam te poseren. Want ze wilden ook een portret laten maken van de moeder van de brouwer, Aechje Claesdr. Pesser, die al drieëntachtig jaar oud was. In Rotterdam stapte Rembrandt naar een notaris om voor Saskia een zakelijk waarnemer in Friesland te regelen. Per volmacht werd haar voormalige

37 Rembrandt, *De bruiloft van Simson*, doek, 126,5 x 175,5 cm, 1638, Dresden, Staatliche Kunstsammlungen, Gemäldegalerie Alte Meister

39 Rembrandt, *Minerva*, doek, 137 x 116 cm, 1635, New York, kunsthandel Otto Naumann (bruikleen aan Museum het Rembrandthuis, Amsterdam)

voogd, Gerrit van Loo, aangesteld als de incasseerder van alle 'penninghen, rentten ofte interessen', voortspuitend uit schulden van debiteuren 'in eenighe steden, dorpen, plaetsen ofte vlecken in Vrieslant'. (p.19, afb. III-1)

In Amsterdam trokken de jonggehuwden voorlopig in bij Hendrick Uylenburgh op de hoek van de Jodenbreestraat. De productie van portretten was in deze periode Rembrandts voornaamste bezigheid. Maar daarnaast verloor hij niet uit het oog dat hij eigenlijk historieschilder wilde zijn en zo ontstonden in korte tijd veel levensgrote figuurstukken met een jonge vrouw in een historische hoofdrol, zoals *Bellona* (1633), *Sophonisba (of Artemisia)* (1634) (afb. 38) en *Minerva* (1635). (afb. 39) Van al deze gehistoriseerde portretten is met meer of minder stelligheid beweerd dat Saskia er voor heeft geposeerd. Natuurlijk was het beeld van zijn geliefde op zijn netvlies geëtst. Interessanter is het echter vast te stellen dat de vrouwen in Rembrandts historiestukken tot dusver tragische wezens waren, zoals Europa, Callisto en Andromeda, die respectievelijk waren ontvoerd, verkracht en geslachtofferd. Nu zijn zij heldinnen, sterk in de liefde (*Sophonisba*), strijdlustig (*Bellona*) of wijs (*Minerva*). Waren dit wellicht eigenschappen die Rembrandt ook Saskia toedichtte?

41 Gerard van Honthorst, *Portret van Amalia van Solms als Flora*, doek, maten onbekend, 1629, Schloss Wörlitz, Kulturstiftung Dessau-Wörlitz

Tot deze reeks grote halffiguren behoort ook een nieuwe versie van de lentegodin *Flora* die in 1635 werd voltooid. (afb. 40) Ongetwijfeld speelde hierin de herinnering mee aan het eerste portret dat de hofschilder Gerard van Honthorst in 1629 had vervaardigd van de jonge prinses van Oranje, Amalia van Solms. Ook zij figureert hierin als *Flora* in een bloemrijk tafereel. (afb. 41) Rembrandt kende de schilderijen van het Haagse hof uit eigen aanschouwing. In dit staatsieportret wordt Amalia van Solms verheerlijkt als de godin van de lente en de verpersoonlijking van de liefde. Maar toch moeten we Rembrandts *Flora* niet in de eerste plaats zien als een portret. Hij schilderde de voorstelling niet voor zichzelf, maar voor de verkoop. In dit geval hergebruikte hij een doek met een afgekeurd tafereel van *Judith met het hoofd van Holofernes*. De afgehakte tronie van de ongelukkige veldheer onderging op wonderbaarlijke wijze een metamorfose tot een weelderig boeket met goudbloemen, gele en rode tulpen, vergeet-mij-nietjes, een koekoeksbloem, een anjer, afrikaantjes, boterbloemen en chrysanten. Het zwaard in Judiths rechterhand veranderde in Flora's hand in een staf met klimop en veldbloemetjes. Het is een en al lente in dit meesterwerk.

Wie de kopers waren van dit soort schilderijen is niet bekend, maar er was ook vraag naar goedkope versies door bekwame leerlingen. Rembrandt had daarmee een aardige bijverdienste. Dat blijkt uit de reeks kopieën, waarvan hij noteerde door wie ze waren gemaakt: 'fardinandus van syn werck verhandelt ... een floora' en 'Leenderts flora' is verhandelt tegen 5 g(ulden)'. Dit schreef Rembrandt eigenhandig achter op een tekening. 'Leendert' was de Amsterdammer Leendert van Beyeren, die met Ferdinand ('fardinandus') Bol uit Dordrecht omstreeks 1635/1636 het atelier van Rembrandt en zijn medewerker Govaert Flinck was komen versterken. Een voorbeeld van zo'n kopie, naar de *Flora* uit 1634 (afb. 26), is bewaard gebleven. (afb. 42)

40 Rembrandt, *Saskia als Flora*, doek, 123,5 x 97,5 cm, 1635, Londen, The National Gallery

42 Rembrandt-leerling, *Saskia als Flora* (kopie naar Rembrandt), doek, ovaal, 70 x 55 cm, ca. 1635, Collectie Natan Saban (bruikleen aan Museum het Rembrandthuis, Amsterdam)

44 Rembrandt, *Portret van Amalia van Solms*, doek, 69,5 x 54,5 cm, 1632, Parijs, Musée Jacquemart-André

43 Rembrandt, *Portret van Saskia en profil*, paneel, 99,5 x 78,5 cm, 1634/35-1642, Kassel, Staatliche Museen, Gemäldegalerie Alte Meister, Schloss Wilhelmshöhe

45 Hans Sebald Beham, *Luxuria*,
24,1 x 13,2 cm, houtsnede, ca. 1538,
Amsterdam, Rijksprentenkabinet

46 Rembrandt, *Portret van Philips
Lucasz.*, paneel, 79,5 x 58,9 cm,
1635, Londen, The National Gallery

‘SIJNS HUIJSVROUWE CONTERFEIJTSEL’

Omstreeks 1635 schilderde Rembrandt zijn jonge vrouw *en profil* (afb. 43) De vorstelijke pose is ongetwijfeld ontleend aan het portret van Amalia van Solms, dat hij zelf drie jaar eerder in opdracht van het hof in Den Haag had geschilderd. (afb. 44) Een dergelijke presentatie werd toen als bijzonder ervaren, getuige de extra omschrijving van het schilderij in de inventaris van het Stadhoudelijk Kwartier in 1632 als het ‘contrefeytsel van Haere Ex[cellentie]cie in profijl’.

Verbazingwekkend genoeg is Amalia’s portret tot in tamelijk recente tijden voor dat van Saskia aangezien. Maar in 1632 had Rembrandt zijn aanstaande vrouw nog niet ontmoet. Amalia is naar de mode van de dag gekleed, Saskia draagt daarentegen kleding uit de rekwisietenkist of naar het voorbeeld van oude prenten. Haar roodfluwelen kostuum was honderd jaar eerder in de mode geweest in Duitstalige landen. Rembrandt bezat daarvan afbeeldingen in prent. Haar grote muts balanceert als een enorme schotel op haar hoofd en is vermoedelijk ontleend aan zo’n oude Duitse ‘Tellerbarett’. Een vrouw met een dergelijke hoed en een geldbeurs aan de linkerarm is in een zestiende-eeuwse houtsnede de verpersoonlijking van *Luxuria*. (afb. 45) Uit een tekening van Govaert Flinck die op het atelier het stuk in wording zag, blijkt dat Saskia in de eerste versie van het schilderij óók een geldbuidel in de hand had, als het toonbeeld van weelde. (p. 60, afb. XII-1) Na Saskia’s dood in 1642 dekte Rembrandt dit opzichtige attriboot af met een opnieuw geschilderde rechterhand en daarin een bloem, vermoedelijk uit piëteit. Hij voegde toen ook de grote struisveer op de rode hoed toe, als een verwijzing naar de vergankelijkheid. Het schilderij in deze nieuwe gedaante verkocht hij tien jaar later als ‘sijns huisvrouw conterfeijtsel’ aan zijn vriend Jan Six. Six was een telg uit een burgemeestersfamilie. Hij heeft ongetwijfeld geweten dat Rembrandt getrouwd is geweest met een dochter van een burgemeester van Leeuwarden.

Inmiddels had Rembrandt naam gemaakt met portretten in alle formaten, van groepsportretten tot levensgrote stukken, maar ook eenvoudiger voorstellingen. Een favoriet model van het laatste type waren borststukken zonder handen, die op ovaal formaat waren geschilderd, en waarvan die van Aeltje Uylenburgh en haar man een soort prototypes zijn geweest. In de jaren dertig ontstond een hele reeks van dergelijke stukken. Eén zo’n portretpaar is vrij nauwkeurig te dateren. In dit geval is alleen het schilderij van de echtgenoot in zijn originele staat bewaard gebleven, namelijk het *Portret van Philips Lucasz.* (afb. 46) Lucasz. keerde eind 1633 als gouverneur-generaal van de VOC in Perzië terug naar het vaderland, waar hij in het huwelijk zou treden met Petronella Buijs. Hij bracht vermoedelijk brieven mee van zijn secretaris Cornelis Sylvius aan diens ouders Aeltje Uylenburgh en Johannes Sylvius. Uit de memoires van de familie weten we dat Cornelis regelmatig met het thuisfront correspondeerde. Bij Aeltje zag Philips natuurlijk de portretten die Rembrandt in 1632 had geschilderd. (afb. 16) Zoiets wilde hij ook. Hij poseerde voor Rembrandt tussen de

XII. GOVAERT FLINCK (1615-1660)

In Leeuwarden leerde de uit Kleef afkomstige Govaert Flinck de eerste beginselen van het schildersvak bij Lambert Jacobsz. in Leeuwarden. Lambert verkocht in zijn winkel ook schilderijen voor de Amsterdamse kunsthandelaar Hendrick Uylenburgh, de neef van Saskia en de werkgever van Rembrandt. De aantrekkingskracht van Rembrandts vernieuwende stijl was zo groot dat Flinck verder wilde worden opgeleid op de 'academie' van Uylenburgh in Amsterdam. Het is verleidelijk te denken dat Saskia, die eind 1632 met haar zus Hiskia en zwager Gerrit van Loo naar Leeuwarden was uitgeweken, in de lente van 1633 met Lamberts leerling naar Amsterdam is gegaan. Govaert was er bij toen Rembrandt in 1634 het beroemde profielportret van Saskia schilderde. (afb. 43) Hij maakte een tekening van het portret in wording, die nu een belangrijk document is voor de ontstaansgeschiedenis van

het meesterwerk. (afb. XII-1) Govaert werd een trouwe medewerker op Rembrandts atelier en een vriend van de familie Van Rijn. Hij schilderde zelfs in 1636 Rembrandt en Saskia als herder en herderin. (afb. XII-2) Het zijn geïdealiseerde portretten, waaruit blijkt dat Rembrandts Flora-verteelbeelden van Saskia op hem grote indruk hadden gemaakt. Flinck volgde Rembrandt in 1635 op als leider van de 'academie' van Uylenburgh, bij wie hij nog in 1637 woonachtig was. Sinds 1638 werkte hij als zelfstandig schilder en had al gauw belangrijke klanten uit doopsgezinde kringen. Aanvankelijk was Flincks verfbehandeling zeer Rembrandtesk, maar na 1640 heeft hij deze manier afgeleerd ('met veel moeite', volgens de biograaf Houbraken). Met een heldere, gelikte schildertrant en elegante composities had hij toen vooral succes als de portretschilder van de goeode burgerij.

xii-1 Govaert Flinck, *Kopie van Rembrandts portret van Saskia* (afb.43), pentekening, 13,9 x 11,6 cm, ca. 1634, Wenen, Albertina

xii-2 Govaert Flinck, *Saskia als herderin*, doek, 74,5 x 63,5 cm, 1636, Braunschweig, Herzog Anton Ulrichmuseum

47 Rembrandt, brief aan Constantijn Huygens, 1636, Harvard College Library, Cambridge, Mass.

48 Rembrandt, *Saskia met een brief in een leunstoel*, krijttekening, 26,5 x 19 cm, ca. 1635, Hamburg, Kunsthalle, Kupferstichkabinett

maanden augustus 1634, toen hij trouwde met Petronella, en mei 1635, toen hij terugkeerde naar Oostindië. Rembrandt maakte veel werk van de fraaie kanten kraag van Philips en van de vijf dubbele gouden ketting die hij als succesvol vlootcommandant had gekregen van de Heren XVII van de VOC. Philips Lucasz. overleed in maart 1640 op zee tijdens een campagne tegen de Portugezen op Ceylon. Zijn portret bleef achter bij zijn zwager Jacques Specx in Amsterdam, die een verwoed verzamelaar was van Rembrandts werk.

IN DE NIEUWE DOELENSTRAAT

In die dagen was de eerste mei de gebruikelijke verhuisdag. Dan wemelde Amsterdam van karren met hoog opgetaste boedels. Nu hun eerste kind op komst was, verhuisden Rembrandt en Saskia naar een woning in wat 'De Rijke Buurt' werd genoemd ten zuiden van de Kloveniersdoelen. Sinds 1 mei 1635 huurden zij het derde huis vanaf de doelen, voor 600 gulden per jaar. Het verblijf bij de kinderrijke familie Uylenburgh aan de Breestraat hadden ze waarschijnlijk steeds als tijdelijk beschouwd. Maar ze hadden moeten wachten op de voltooiing van de nieuwbouw. Er was geen sprake van een zakelijk conflict met neef Hendrick, want de kunsthandelaar bleef Rembrandt van opdrachten voor portretten voorzien.

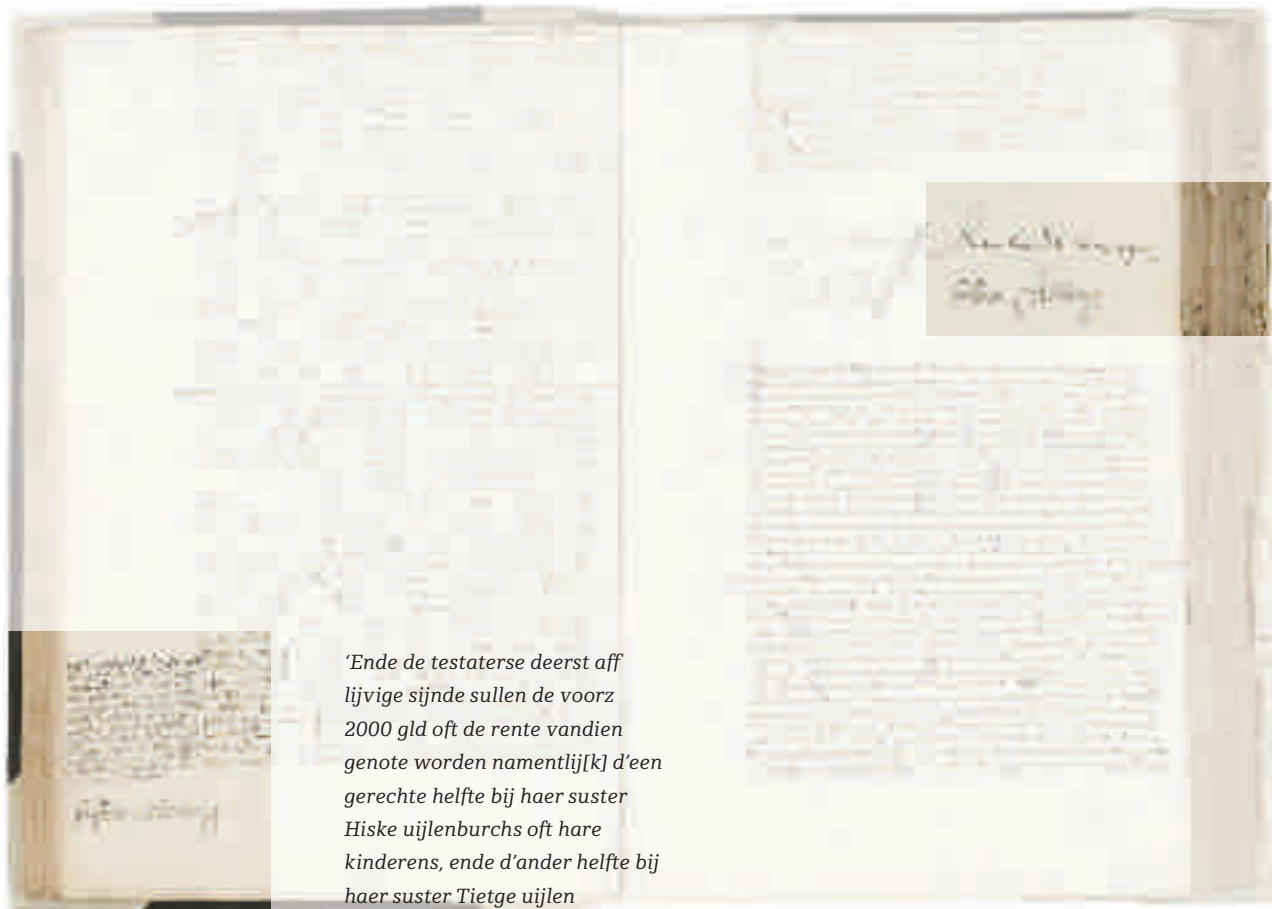
Govaert Flinck, die inmiddels een goede vriend van Rembrandt en Saskia was geworden, volgde hem op als leider in het schildersatelier aan de Breestraat. De biograaf Houbraken zei later: 'dat verscheyden van zynen stukken voor egte penceelwerken van *Rembrant* wierden aangezien en verkocht'. In 1637 heette hij in een veilingverslag nog steeds 'Govaert Flinck tot Hendrick Uylenburgh'.

Voor Rembrandt betekende de verhuizing ook een grotere zakelijke onafhankelijkheid, en een eigen werkplek met ruimte voor zijn leerlingen, zoals Ferdinand Bol en Leendert van Beyeren. De productie van portretten nam geleidelijk af, want Rembrandt wilde zijn imago als historieschilder verder oppoetsen. Hij werkte sinds enige tijd voor stadhouder Frederik Hendrik aan een reeks passietaferelen voor diens schilderijengalerij in het Binnenhof in Den Haag. Aan de secretaris van de prins, Constantijn Huygens, schreef hij in de winter van 1635/1636 dat hij druk doende was met drie stukken, een *Graflegging*, een *Verrijzenis* en een *Hemelvaart*. Het laatstgenoemde stuk was onlangs klaargekomen - 'opgemaect', schreef Rembrandt - en de twee andere waren 'ruym half gedaen'. Onder aan de brief meldde hij dat hij inmiddels naar de Nieuwe Doelenstraat was verhuisd: '[ik] woon naest den [pen]sionaris Boereel'. (afb. 47) Saskia's buurman was toen dus Willem Boreel, voormalig advocaat van de VOC en sinds 1627 pensionaris (stadsadvocaat) van Amsterdam. Boreel was een van de beste vrienden van Huygens.

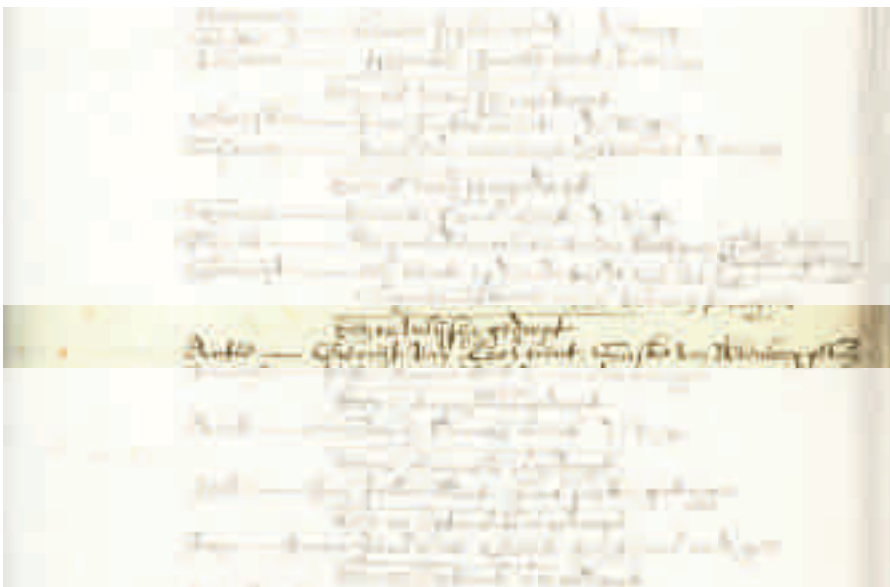
In deze periode tekende Rembrandt in zwart krijt een monumentale voorstelling met zijn vrouw zittend in een leunstoel aan een tafel. (afb. 48) Dit is niet zozeer een portret van Saskia, als wel een ontwerp voor een

49 Rembrandt, *Saskia in bed*,
pentekening, 14,8 x 18 cm, ca. 1635,
Groningen, Groninger Museum

*'Ende de testatere deerst aff
lijvige sijnde sullen de voorz
2000 gld oft de rente vandien
genote worden namentlij[k] d'een
gerechte helfte bij haer suster
Hiske uijlenburchs oft hare
kinderens, ende d'ander helfte bij
haer suster Tietge uijlen
burchs ende haer broeder Idsert
Uijlenburch oft mede haer
respective kint oft kinderen
in hare plaetse'*

52 Eerste testament van Saskia,
17 november 1635, Amsterdam,
Stadsarchief

50 Saskia peetmoeder van Antje
van Loo, Kerkboek van Sint
Annaparochie, 12 juli 1635,
Leeuwarden, Tresoar

schilderij. Het zou getoond kunnen worden aan echt)paren die zich ten voeten uit wilden laten portretteren. Als hij Saskia liet poseren voor de vormgeving van de kleding, hoefde de schilder zijn klanten daar niet mee te vermoeien. Levensgrote 'conterfeijtsels' waren immers niet één-twee-drie klaar.

Van een heel ander karakter is een schets met de pen waarin we Saskia in bed zien zitten met een slaapmuts op. In enkele rake lijnen tekende Rembrandt haar inmiddels zeer vertrouwde gelaatstrekken. Ze had haar handen eerst in haar schoot. Maar toen veranderde hij dit in een meer nadenkende pose met de hand onder de kin. Wist ze misschien al dat ze in verwachting was? (afb. 49) Er zouden nog vele tekeningen volgen van Saskia in bed, rustend of zwanger en helaas later ook zwaar ziek.

SASKIA MOEDER

51 Rembrandt, *Portret van een jongetje* (Rombertus van Loo?), pentekening, 12,6 x 10,7 cm, ca. 1635, Stockholm, Nationalmuseum

Dominee Luinga in Sint Annaparochie mocht in juli 1635 zijn vroegere dorpsgenootje Saskia, nu als getrouwde vrouw, andermaal in zijn kerk begroeten. Zij was gevraagd als peettante van het vierde kind van haar zuster Hiskia. 'Antie – gerrijt van Loos kint, Saske van Wlenborg getuijg[e]', noteerde de zielenherder in zijn kerkboek. (afb. 50) Omdat zij toen zichtbaar zwanger was, zal Saskia op die dag opnieuw vergezeld zijn geweest door Rembrandt. Hij moet toen voor de derde maal de reis hebben ondernomen naar het hoge noorden, maar daarvan is geen getekende getuigenis bewaard gebleven. Mogelijk zijn er echter onder de talrijke kindertekeningen van Rembrandt uit de jaren dertig enkele van de jonge Van Loo's: Rombertus, Jan of Sophia, neefjes en een nichtje die Saskia na aan het hart gelegen moeten hebben. (afb. 51)

Toen de dag van de geboorte van haar eigen kind naderbij kwam, vond Saskia het tijd om een gezamenlijk testament te laten opmaken. Bij een eerste zwangerschap was dat een gebruikelijke voorzorgsmaatregel. Ze verscheen met Rembrandt op 17 november 1635 voor notaris Sybrant Cornelisz. Het echtpaar verklaarde door Gods genade goed gezond te zijn van lichaam en van geest, maar vanwege 'de seeckerheit des doots en de onseekere ure van dien' hun laatste wil op schrift te willen stellen. Zoals te doen gebruikelijk werd de langstlevende de erfgenaam van zijn of haar partner, waarbij ieder 2000 gulden reserveerde voor de naaste familie. Opmerkelijk is wel dat Saskia het van belang vond om aan dit mutuele testament een eigenhandig ondertekend codicil toe te voegen ten gunste van haar jongste broer en twee zusters. (afb. 52) Ze bepaalde daarin dat bij haar overlijden (als langstlevende) haar zus Hiskia het leeuwendeel zou krijgen van haar eigen vermogen. De andere helft was aan Titia en aan Edzart toebedeeld. Haar geld zou zo binnen de familie Uylenburgh blijven.

Het testament bleef voorlopig in de kast van de notaris. Op 15 december 1635 werd de eersteling van Saskia in de Oude Kerk te Amsterdam gedoopt met de naam Rumbartus, een verwijzing naar haar geliefde vader. Dat was

XIII. ANTJE VAN LOO (1635-?) EN AELTJE VAN WIJCK (1637-na 1662), DE PETEKINDEREN VAN SASKIA

Saskia is na haar verhuizing naar Amsterdam nog één keer terug geweest in Sint Annaparochie. In de zomer van 1635 was het derde kind van Hiskia en Gerrit op komst en Saskia reisde naar Friesland omdat ze als peettante was gevraagd. Ze was op dat moment halverwege haar eerste zwangerschap en dus zal Rembrandt haar wel hebben vergezeld. Het was zijn derde bezoek aan het hoge noorden. Op 12 juli schreef dominee Luinga in zijn kerkboek dat Gerrit van Loo's dochter Antje was gedoopt met 'Saske van Wlenborg' als getuige. Gerrit was op zijn beurt in 1641 peetoom bij de geboorte van het vierde kind van Saskia, Titus. Vermoedelijk is hij toen met Hiskia en de kinderen naar Amsterdam gekomen. In ieder geval tekende Rembrandt in die tijd een meisje met een ingewikkelde, zo te zien folkloristische haardracht. Vooral die kunstig verstrengelde vlechten die hij vanuit drie verschillende hoeken weergaf, fascineerden Rembrandt. Het lijkt niet gewaagd te veronderstellen dat hij hier het Friese petekind van Saskia, Antje van Loo, portretteerde. (afb. XIII-1) Antje was toen een meisje van zes lentes.

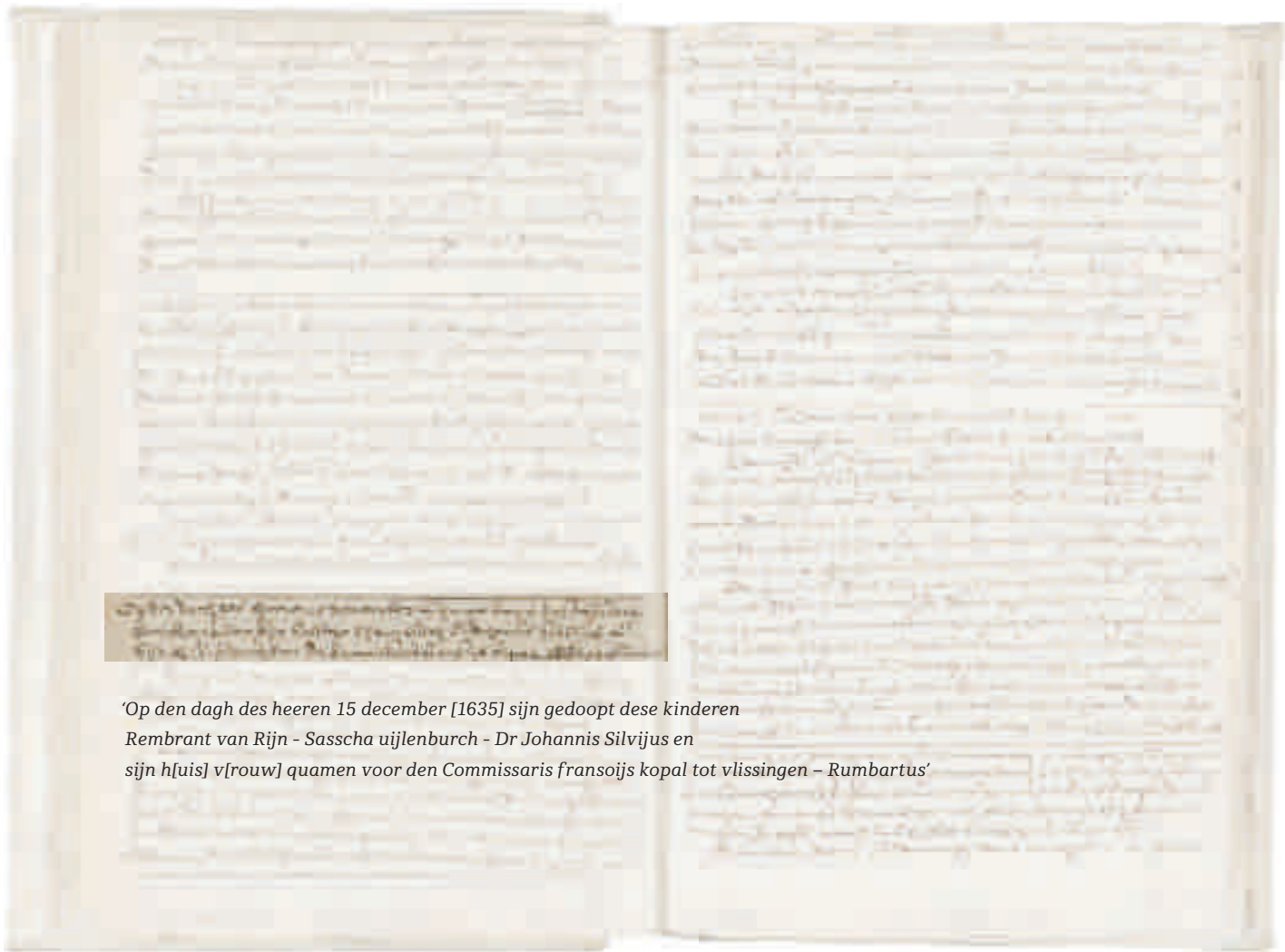
In 1637 werd Saskia andermaal peettante, nu van een achternichte. Ze was inmiddels bevriend geraakt met de kinderen van Aeltje (Sylvius-) Uylenburgh. Zoon Petrus Sylvius werd in datzelfde jaar door Rembrandt vereeuwigd in een klein portretetsje. (p. 84, afb. XIV-1) Zijn zuster Maria Sylvia was in 1630 getrouwd met dominee Wilhelmus Henricides van Wijck te Waverveen. Maria hield echter de band met haar familie in Amsterdam warm en kwam zo in contact met Saskia. Voor de doop van haar derde kind is Maria Sylvia naar Amsterdam gekomen of ze verbleef daar tijdelijk bij haar ouders. Volgens het doopregister van de Nieuwe Kerk werd het meisje 'Aeltgen' genaamd, uiteraard naar Maria's moeder Aeltje Uylenburgh. 'Saske Ulenburgs van Rijn' werd als enige getuige vermeld. (afb. 115) We weten niet of Rembrandt, die graag kinderen met hun moeders tekende, ook dit petekind als model voor zich heeft gehad. (afb. XIII-2) Aeltje van Wijck trouwde op 20-jarige leeftijd in Amsterdam en noemde haar eerste kind in 1659 Johannes, naar haar grootvader Johannes, die de spil was geweest van de familie Sylvius.

XIII-1 Rembrandt, *Portret van Antje van Loo*,
tekening, 1641 (detail uit afb. 88)

XIII-2 Rembrandt, *Drie studies van een vrouw
met een kind op de arm*, tekening,
19,5 x 25,6 cm, ca. 1640, Parijs,
Fondation Custodia

*'Op den dagh des heeren 15 december [1635] sijn gedoopt dese kinderen
Rembrant van Rijn - Sasscha uijlenburch - Dr Johannis Silvijus en
sijn h[uis] v[rouw] quamen voor den Commissaris fransoijs kopal tot vlissingen - Rumbartus'*

*Op den dagh des heeren 15 december sijn gedoopt dese kinderen
Rembrant van Rijn - Sasscha uijlenburch - Dr Johannis Silvijus en
sijn h[uis] v[rouw] quamen voor den Commissaris fransoijs kopal tot vlissingen - Rumbartus'*

53 Doop van Rumbartus, 15 december
1635, Amsterdam, Stadsarchief

inmiddels een familietraditie, want haar oudste zus Jeltje had al in 1616 haar zoon Rombertus gedoopt en haar broer Ulricus herhaalde dit in 1638 met zijn zoon Rombertus Uylenburgh, de derde met die naam. Zus Titia en zwager François waren gevraagd als getuigen. Maar het was winter en de reis uit Zeeland zal te riskant zijn geweest. In het doopboek van de Oude Kerk staat dat Johannes Sylvius en zijn vrouw Aeltje Uylenburgh 'quamen voor (lees: in plaats van) den Commissaris fransoij's kopal tot vliissingen'. (afb. 53)

Rembrandt tekende met de pen op een schetsblad vier keer de moeder en haar kind: bovenaan is Saskia in diepe slaap, daaronder kijkt ze vertederd naar de baby op haar schouder, dan weer doet ze verder en tenslotte knuffelt zij de kleine Rumbartus. (afb. 54)

Hun geluk was van korte duur, want Rumbartus heeft slechts twee maanden geleefd. Dit lot trof ongenadig veel ouders. Van de totale kindersterfte vond toen 90 procent voor het vijfde jaar plaats. Op vrijdag 15 februari 1636 werd tussen de pilaren van de Zuiderkerk het graf gedolven van 'een kynt [van] rembrant, schylder' en toegedekt met een 'cleyne steen'. Kosten: 4 gulden.

54 Rembrandt, *Schetsblad met Saskia en Rumbartus*, pentekening, 1635/36, Rotterdam, Museum Boymans-van Beuningen

SASKIA ALS MODEL

Saskia was een voortdurende bron van inspiratie voor Rembrandt. In een ets uit 1636 portretteerde hij zichzelf aan het werk met de etsnaald of pen, terwijl zijn vrouw naast hem zit, als zijn muze. (afb. 55) Rembrandt draagt een zwierige muts uit zijn curiosaverzameling waarmee hij zich niet op straat zal hebben vertoond. Saskia is voor de gelegenheid opgedoft als in het eerste portret dat hij drie jaar eerder van haar schilderde. (afb. 17) Dit lijkt wel een tafereel naar het leven, maar het zal in de eerste plaats de uitbeelding zijn van het aloude en aan een ambitieuze schilder welbekende gezegde: 'Liefde baart kunst'.

Een andere keer gebruikte Rembrandt Saskia als model in een studie van de lichtval. (afb. 56). Eerst zien we haar in de volle zon in een peinzende houding, daaronder wat contouren van haar trekken als een overbelicht beeld en vervolgens haar gezicht in de schaduw van een hoofddoek.

In een andermaal 1636 gedateerde ets begon hij met de karakteristieke kop van een oude vrouw. (afb. 57) Daarna ging zijn vrouw voor Rembrandt zitten en liet zich vijf keer portretteren op de etsplaat, waarbij hij telkens aangaf hoe ze moest kijken: met geloken ogen, het hoofd naar links, het hoofd naar rechts, in de verte starend en met de ogen dicht. Zoals steeds was Saskia een geduldig model.

Een meer huiselijke voorstelling is de pentekening van Saskia die ontspannen in een vensteropening leunt met de kraag van een nachtjapon over een jasje. Op haar hoofd heeft ze een slaapmuts, die met een band om haar voorhoofd vast zit. (afb. 58) Het raam met glas-in-lood ruitjes en een ovaal glas staat naar binnen open. In dit het huis in de Nieuwe Doelenstraat? Met het penseel bracht Rembrandt wassingen aan die het tafereel structuur

55 Rembrandt, *Zelfportret met Saskia*,
ets, 10,4 x 9,5 cm, 1636, Amsterdam,
Museum het Rembrandthuis

56 Rembrandt, *Saskia in drie studies van de lichtval*, ets, 12,7 x 10,3 cm, ca. 1637, Amsterdam, Museum het Rembrandthuis

57 Rembrandt, *Oude vrouw en vijfmaal Saskia*, ets, 15,1 x 12,6 cm, 1636, Amsterdam, Museum het Rembrandthuis

58 Rembrandt, *Saskia in het venster*,
pentekening, 23,6 x 17,8 cm, ca. 1636,
Rotterdam, Museum Boymans-van
Beuningen

59 Rembrandt, *Saskia in deftige kleding*,
pentekening, 22,3 x 15,1 cm ca. 1636
Londen, Courtauld Institute Galleries

60 Rembrandt, *De blindmaking van Simson*, doek, 206 x 276 cm, 1636, Frankfurt-am-Main, Städelsches Kunstinstitut

61 Rembrandt, *Saskia aan een lezenaar*, pentekening, 16,2 x 12,5 cm, ca. 1637 Boedapest, Szépművészeti Múzeum

en diepte verlenen. Het met forse lijnen geschetste kozijn werkt als een lijst van dit bijzonder levendig portret van Saskia.

Zelden liet Rembrandt Saskia zien in haar dagelijkse rol als gastvrouw. Als welopgevoede dame moet ze een waardige verschijning zijn geweest in Rembrandts kunsthandel. Er is een tekening die haar toont in een deftig kostuum, zoals ze wellicht de klanten ontving in de winkel in de Doelenstraat. (afb. 59) Daar werd eigen werk verkocht, maar in toenemende mate werden daar ook prenten verhandeld van oude meesters die Rembrandt in deze jaren met groot animo verzamelde. Uit tal van bronnen weten we dat hij van sommige kunstenaars het volledige werk in prenten bezat en dat alle grote namen waren vertegenwoordigd in de 'Kunstboecken' in zijn verzameling: van Bruegel tot Rubens, van Altdorfer tot Dürer en van Barocci tot Michelangelo. Saskia moet van lieverlee zeer vertrouwd zijn geraakt met al deze beroemde Vlamingen, Duitsers en Italianen.

SASKIA ALS BEDRIJFSLEIDSTER?

Nu Rembrandt de vrijheid had gevonden in zijn eigen bedrijf zette hij zich met dubbele energie aan de realisering van een droom: de beste historieschilder te zijn van zijn tijd. We weten niet welke gefortuneerde klanten hem hierbij voor ogen stonden, maar toch werkte hij aan opzienbarende spektakelstukken als *De roof van Ganymedes* (1635) en *Het feestmaal van Belsazar* (ca. 1635). In twee grote historiestukken uit 1636 zijn het weer vrouwen die de dramatische hoofdrol vervullen: *Danaë*, en het huiveringwekkende tafereel met *De blindmaking van Simson*. (afb. 60) Dit laatste monumentale doek moet eventuele opdrachtgevers ervan hebben overtuigd dat Rembrandt in staat was tot artistieke krachtpatserij in de trant van Rubens.

Op 1 mei 1637, twee jaar na hun verhuizing naar de Doelenstraat, hebben Rembrandt en Saskia een nieuwe huurwoning betrokken aan de Binnen-Amstel. Ter plaatse was een banketbakkerij, genaamd 'De Vier Suykerbrooden'. In een tweede brief aan Huygens schreef Rembrandt: 'ik woon op die binnen emster [=Amstel], thuijs is genaemt die Suijkerbackerrij'. Van dit huis is nu geen spoor meer terug te vinden vanwege de Stopera. Als geheel was de locatie minder dan hun vorige huurhuis, maar Saskia had vanuit het pand een weids uitzicht naar het zuiden over de brede Amstel en de houtwallen en aan de westzijde Vlooienburg met de kaatsbaan. In deze tijd tekende Rembrandt Saskia aan het venster zittend voor een lezenaar. (afb. 61) Daarop staat een foliant met een stevige band met sloten, volgens de ene interpretatie een bijbel, volgens een andere een kasboek. Saskia kijkt op omdat Rembrandt haar heeft onderbroken in haar overpeinzingen. In een recente cultuurhistorische studie over de Hollandse huisvrouw door Els Kloek werd een zeer prozaïsche lezing van de situatie geopperd: 'Was ze bezig met de boekhouding?' In dit kader is het inderdaad goed te bedenken dat de Hollandse huisvrouw in het algemeen weinig

62 Rembrandt, *Hansken de olifant*, krijttekening, 17,9 x 23,6 cm, ca. 1637, Londen, British Museum

talent toonde voor ondergeschiktheid en de zaken in haar huis stevig in de hand had. Saskia is derhalve wel denkbaar als een soort bedrijfsleidster. Nu Hendrick Uylenburgh niet meer alles voor hem regelde, kon Rembrandt haar hulp goed gebruiken. Vooral ook uit zijn latere loopbaan komt hij bij herhaling naar voren als iemand die zich nauwelijks om de zakelijke kant van zijn vak bekommerde.

Amsterdam was een levendige stad waar de Friese burgemeestersdochter zich thuis zal hebben gevoeld. Al gauw kende ze de omgeving goed omdat ze zich belast zal hebben met het doen van de dagelijkse boodschappen. Daar bemoeide de heer des huizes zich niet mee. Ooggetuigen beschreven Rembrandt als een gedreven man, die voortdurend met zijn vak bezig was. Saskia zal echter beslist met hem zijn gaan stappen als er kermis was of jaarmarkt. In 1637 bracht het optreden van een Indische olifant veel Amsterdammers op de been, want iedereen moest Hansken de Olifant gaan zien. Hansken was in 1630 op Ceylon geboren en werd als jong dier met een schip van de VOC naar Amsterdam gebracht. Hij trok door het land en had in de loop der jaren allerlei kunstjes geleerd: hij kon trommelen, marcheren, schermen, vegen, water dragen en – waar het eigenlijk om ging – hij kon met zijn slurf het geld oprapen dat het publiek voor zijn poten gooide. We weten dit van een prent met afbeeldingen van zijn vaardigheden. Rembrandt zelf was natuurlijk ook zeer nieuwsgierig en hij tekende de inmiddels tot een kolos uitgegroeide dikhuid toen deze in 1637 nog eens Amsterdam aandeed. (afb. 62) Een paar figuren achter het dier geven aan hoe groot het toen zeven jaar oude beest was. Saskia zal zich onder deze toeschouwers hebben bevonden.

63 Rembrandt, *Pantalone*, pentekening, 19,3 x 13 cm, ca. 1635, Groningen, Groninger Museum

POTSENMAKERS EN TONEELSPELERS

Vanouds was het vermaak behalve bij potsenmakers en kwakzalvers vooral ook te vinden bij het volkstoneel. Boerenkluchten waren zeer populair en Rembrandt vereeuwigde meermalen types uit de 'commedia dell' arte'. Toen Rembrandt een volksspeler zag schutteren als de bespottelijke *Pantalone*, intrigeerde hem een pikant attribuut van de komediant. (afb. 63) Hij tekende hem met twee ballen en een langwerpige foedraal aan zijn riem: iedereen herkende de verwijzing naar 's mans 'juwelen'. Hopelijk zag ook Saskia daar de humor wel van in.

In 1637 werd in Amsterdam gewerkt aan een meer deftig theater, waartoe de rijkere burgerij en de kunstenaars en letterkundigen van de stad zich aangetrokken voelden. Rembrandt brandde uiteraard van nieuwsgierigheid, want zijn historiestukken waren tenslotte ook een soort tonelen in olieverf. Op 3 januari 1638 zou het nieuwe theater openen met een speciaal geschreven toneelstuk van Joost van den Vondel, de 'Gijsbrecht', een treurspel over de ondergang van Amsterdam onder de Heer van Aemstel omstreeks 1300. Tijdens de repetities in december 1637 moet Rembrandt in de coulissen hebben gestaan waar hij de toneelspelers portretteerde in hun

65 Rembrandt, *Portret van Willem Bartel Ruyter*, pentekening, 13,9 x 14,7 cm, 1637/1638, Amsterdam, Rijksmuseum, Rijksprentenkabinet

64 Rembrandt, *Willem Ruyter in de rol van Bisschop Gozewijn*, pentekening, 18,3 x 15 cm, ca. 1637, Chatsworth, The Duke of Devonshire

66 Rembrandt, *Maskerade in Den Haag*, pentekening, 23 x 17,1 cm, 1638, Londen, British Museum

fraaie kostuums. Met één van hen raakten Rembrandt en Saskia bevriend. Hij tekende deze acteur, Willem Bartel Ruyter, meermalen in de rol van de dikbuikige bisschop Gozewijn (afb. 64), maar ook als de rondborstige Brabantse herbergier die hij eveneens was. (afb. 65)

Inmiddels schilderde Rembrandt bijna geen portretten meer, maar bleef hij zich manifesteren als historieschilder. Zo'n specialist moest van vele markten thuis zijn. Daartoe bracht hij een indrukwekkende collectie bijeen met studiemateriaal, vooral veel prenten, maar ook borstbeelden van Romeinse keizers, Indische miniaturen, rariteiten als Venetiaans glas, Indiaanse assegaaien, Aziatische paradijsvogels, antieke hoeden en oude hellebaarden. Hij werd vaak gesignaleerd als koper op openbare veilingen. Zijn verzamelwoede kostte hem ongetwijfeld handenvol geld, maar Rembrandt creëerde zo zijn eigen schilderachtige universum. We weten natuurlijk niet wat Saskia hiervan dacht. Ze zal wel hebben ingezien dat het huis voor al die activiteiten al gauw te klein zou zijn. Nog steeds waren de passietaferelen voor Frederik Hendrik niet gereed. Maar Rembrandt ging af en toe naar Den Haag waar hij onder andere heeft bekeken hoe zijn schilderijen zouden komen te hangen. In de galerij van de prins zouden ze prachtig uitkomen 'alsoo daer een starck licht is', schreef hij waardierend aan zijn opdrachtgevers. Eén uitstapje naar de hofstad heeft Rembrandt zelf uitvoerig gedocumenteerd in tekeningen.

Op 18 februari 1638 werd in Den Haag de bruiloft gevierd van Wolfert van Brederode met een zuster van Amalia van Solms. Een week lang vonden er grandioze toernooispelen plaats en Rembrandt was daarbij met zijn pen, penseel en schetsboeken. En met Saskia aan zijn zij, mogen wij aannemen. Ze zagen optredens van groepen Batavieren in strijd met de heidenen. De Batavieren waren Haagse edelen in oude kostuums en opgeplakte baarden en snorren. De heidenen waren gewone Hagenaars, van wie sommigen met roet zwart waren gemaakt, met op hun hoofd donkere pruiken van krullend haar, als Moren of Romeinen. (afb. 66) Saskia zal hebben genoten van het schouwspel.

De landspolitiek en andere actualiteiten hielden natuurlijk ook Rembrandt (en Saskia?) bezig. Jarenlang koesterde hij een schilderij dat in 1656 in zijn inventaris werd beschreven als 'de eendragt van 't land'. Het tafereel is een soort manifest. Het is een zinnebeeldige voorstelling van de eenheid van de Nederlandse republiek die steunt op de elementen religie, justitie, politiek en krijgsorde. Rembrandt heeft dit uitgevoerd als een model voor een groter stuk of een prent, dat in opdracht moet zijn gemaakt ter gelegenheid van de glorieuze intocht van de Franse koningin-moeder Maria de' Medici in Amsterdam in 1638. In die dagen logeerde de gastvrouw prinses Amalia van Solms ten huize van de weduwe van een van de rijkste mannen van de stad, Elias Trip. Rembrandt maakte in 1639 een portret van dochter Maria Trip in haar oogverblindende kostuum naar de laatste Franse mode, dat ze tijdens de feestelijkheden in 1638 zal hebben gedragen. (afb. 67) Maria was een beeldschone vrouw en op dat moment de meest begeerde jongedochter van de stad. Rembrandt schilderde met grote aandacht haar juwelen, parelkettingen en in de linkerhand de vouwvaaier die een noviteit was uit China.

67 Rembrandt, *Portret van Maria Trip*, paneel, 107 x 87 cm, 1639, Amsterdam, Rijksmuseum

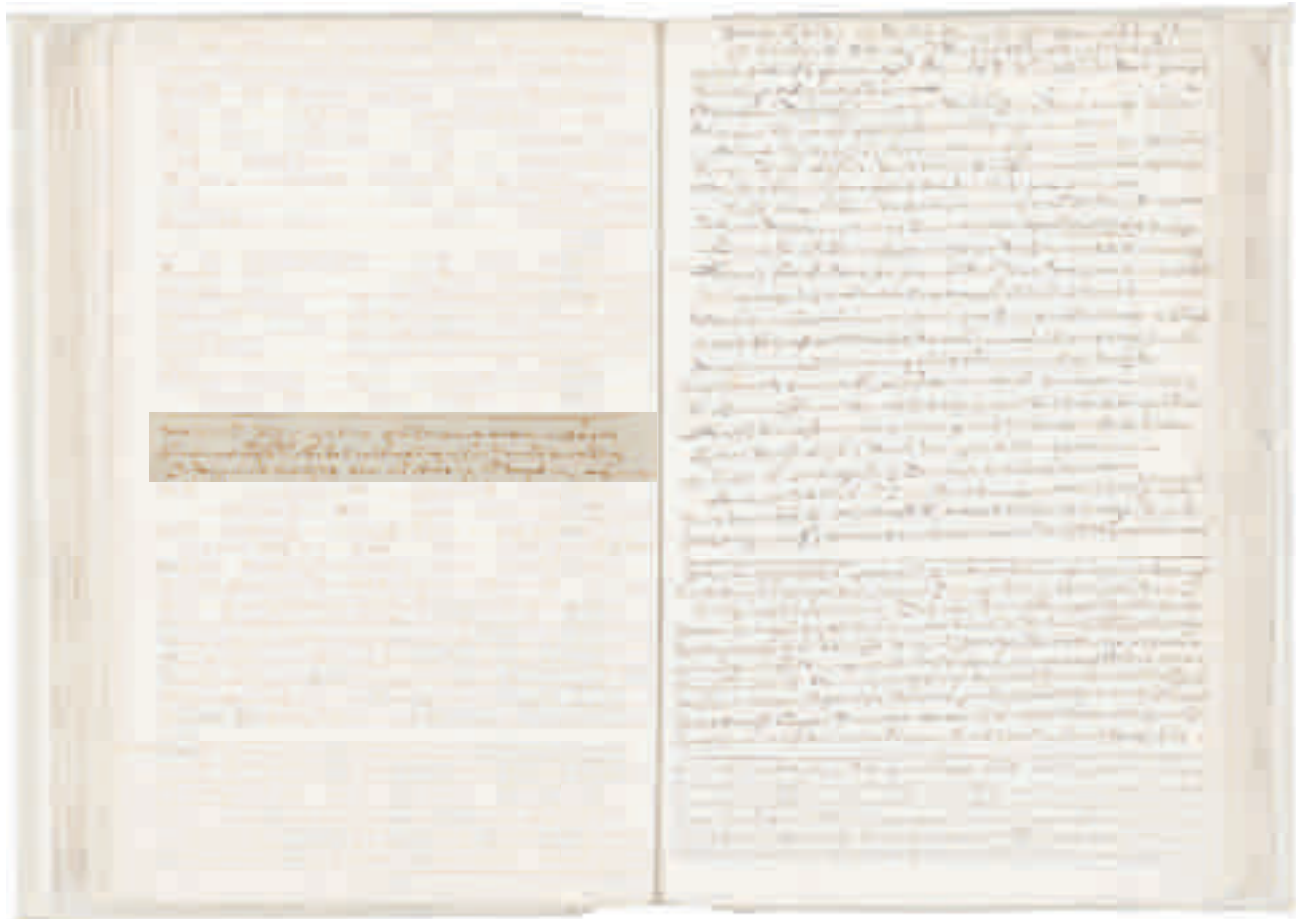

68 Rembrandt, *Portret van Andrzej Rej*, paneel, 96,8 x 66 cm, 1637, Washington, The National Gallery of Art

AMSTERDAMSE VERWANTEN EN VRIENDEN

In december 1637 had Rembrandt via Hendrick Uylenburgh de opdracht gekregen het portret te schilderen van De Poolse diplomaat Andrzej Rej, die een geheime missie naar het Engelse hof vervulde voor de Poolse koning Wladislaw IV. Hij reisde via Amsterdam om zijn zoon aan het Athenaeum Illustre te laten inschrijven. De gelegenheid greep hij aan om een mooi portret van zichzelf te laten maken. Hendrick, die destijds voor het Poolse hof had gewerkt, was hem hierbij behulpzaam. Hij beval de beste portrettist van Amsterdam aan. Rembrandt schilderde in krachtige toetsen de imposante verschijning van de Poolse diplomaat met zijn ferme knevel en grote bontmuts. (afb. 68) Andrzej Rej was in Den Haag vereerd met een gouden ketting ter waarde van achttienhonderd gulden. Rembrandt liet zijn penseel dansen toen hij het schitterende sieraad schilderde. Volgens een document kreeg de handelaar een commissie van 50 gulden. De schilder kreeg natuurlijk veel meer.

Rembrandt bleef dus in contact met neef Hendrick, en Saskia haalde de banden aan met andere Uylenburghs in Amsterdam. Aeltjes zoon Petrus was van haar leeftijd. Sinds 1628 studeerde hij godgeleerdheid aan de universiteit van Leiden en kan daar al omstreeks die tijd met Rembrandt in contact zijn gekomen. Zijn neef Hendrick Uylenburgh kwam met het idee om de portretten van zijn ouders, Aeltje en Johannes Sylvius, te laten schilderen en wellicht wees Petrus hem op zijn stadgenoot. Zoals we zagen werd het plan uitgevoerd in 1632. (afb. 16) Een jaar later heeft Rembrandt de Amsterdamse stadspredikant ook in een ets vereeuwigd. (p. 29, afb. VII-1) In 1637 maakte Rembrandt eveneens van de inmiddels afgestudeerde Petrus een portretets. (p. 84, afb. XIV-1) Lang werd gedacht dat dit Rembrandts leerling Ferdinand Bol voorstelde, maar een onlangs ontdekte oude inscriptie op een afdruk van de prent vermeldt de naam van Petrus Sylvius. Het is het zoveelste bewijs van Rembrandts betrokkenheid bij Saskia's familie. Aeltjes jongste zoon werd in 1637 beroepen als predikant in het Friese Sloten, waar ooit zijn vader op de kansel had gestaan. De inmiddels opbloeiende vriendschapsband tussen Rembrandts vrouw Saskia en de kinderen van Aeltje resulteerde in een opmerkelijk blijk van toegenegenheid. Eveneens in 1637 mocht zij de peettante zijn van het vierde kind van Petrus' zuster Maria Sylvia en de predikant van Waverveen, Wilhelmus van Wijck. Peter of meter werd men veelal als naaste verwant, maar dat kon ook voortspruiten uit een bijzondere vriendschap. Maria Sylvia, een achternicht, moet een goede vriendin van Saskia zijn geweest. Speciaal voor deze gelegenheid is de familie Van Wijck uit Waverveen naar Amsterdam gekomen, waar dominee Wachtendorpius op 25 oktober in de Nieuwe Kerk de doop verrichtte van hun dochter Aeltje. Haar peettante werd in de doopboeken genoteerd als 'Saske ulenburgs van Rijn'. (afb. 115) Het peetouderschap werd toen serieus genomen en het bracht verplichtingen met zich mee. We kunnen vaststellen dat Saskia in dat opzicht veel populairder was dan Rembrandt van wie we alleen kunnen zeggen dat hij graag kinderen tekende. Maar we hebben hem in de archieven niet aangetroffen als peetoom.

Deze is de Acte van het Doopen van Cornelia
dochter van Pieter van der Meer van de
D. Jozaninsche Kerk op den Dinst 22 Julij 1638

69 Doop van Cornelia I, 22 juli 1638
(vertaling op p. 82), Amsterdam,
Stadsarchief

70 Rembrandt, *Saskia in de bedstee*, pentekening, 17,7 x 24,1 cm, ca. 1638, Amsterdam, Rijksmuseum, Rijksprentenkabinet

VREUGDE EN VERDRIET

In de zomer van 1638 beviel Saskia van haar tweede kind, dat werd gedoopt in de Oude Kerk. Zus Titia uit Zeeland was andermaal gevraagd als peetje:

'Den 22 Julij hebben het verbont teken ontfangen

Rembrandt van rijnschilder - Sasja van ulenburch - tijtsija van uijlenburch

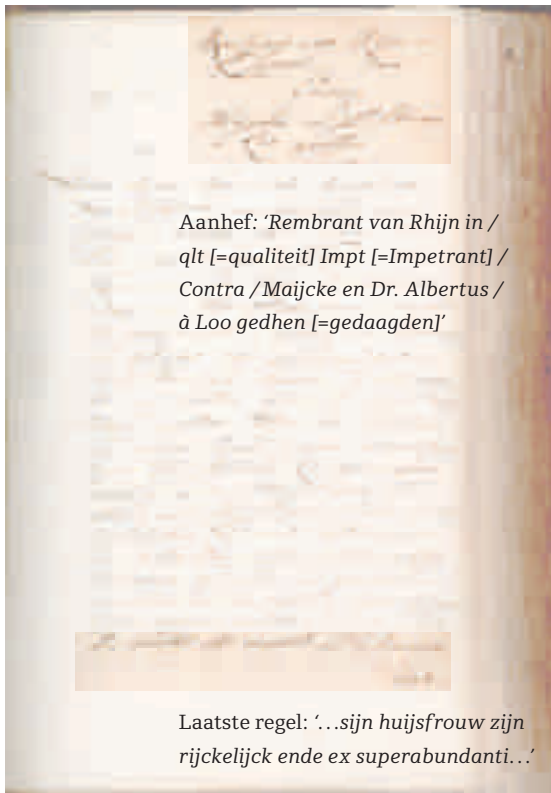
D. Johannis Silvijus sat ende stont op ende doopte - Cornelija' (afb. 69)

Misschien maakte Rembrandt kort daarop een tekening van Saskia in een bedstee met opengeslagen gordijnen. Naast het bed staat een bakermat op de grond. (afb. 70) Links daarvan zien we een tafeltje met een pappot en een kom of nachtspiegel. In een nis in de muur links staat een waterkan en rechts op een schap een mand (met babykleertjes?). Cornelia, vermoedelijk slachtoffer van een epidemische ziekte, leefde helaas niet langer dan drie weken. Zij werd op 13 augustus 1638 in de Zuiderkerk begraven.

Later dat jaar stonden Saskia en Rembrandt in de Oude Kerk bij het graf van Johannes Sylvius, die als laatste vriendendienst Cornelia had gedoopt. Hij was op 19 november 1638, een vrijdagavond, om vijf uur 's middags kort na de kerkgang, 'Godtsaligh in den heere ontslapen', zoals we lezen in de familiechroniek waarin zijn zoons Petrus en Cornelis nauwkeurig notities maakten van de geboorte-, trouw- en sterfdagen van hun familieleden. Petrus vatte het lange leven van zijn geliefde vader aldus samen: 'hebbende in dit Jammerdael over de 74:- Jaeren doorgebracht'. (p.85, afb. XIV-2) Een trouwe vriend en raadsman was heengegaan.

FRIESE KINNESINNE

Lief en leed volgden elkaar in snel tempo op, maar het ging Rembrandt en Saskia in het algemeen genomen voor de wind. Dat leek haar familie in Friesland ook ter ore gekomen te zijn en jaloerse praatjes staken de kop op. Dat werd althans in Amsterdam rondverteld en Rembrandt tekende protest aan bij het Friese gerechtshof. Saskia's broer Ulricus Uylenburgh bemiddelde daarbij. Wat was er aan de hand? Een verre verwant van Rembrandts vrouw, Maaïke van Loo, zou hebben beweerd dat Saskia 'met pronken en praelen haerer ouders erffnisse hadde verquist'. (afb. 71) Maaïkes broer Albertus van Loo kwam met het verweer dat deze woorden niet ten nadele van Rembrandt of zijn vrouw waren bedoeld. Het berustte allemaal op een misverstand en alleen Saskia's oudste zuster Jeltje zou zich beledigd kunnen voelen, omdat 'niemand genoempt is, als Jeltie Ulenburch alleen'. Sterker nog: Rembrandts 'huysvrouw' was zelfs niet 'in gedachtenisse geweest'. Het Hof verklaarde derhalve in zijn uitspraak op 16 juli 1638 de eiser niet ontvankelijk. Ulricus kreeg het namens Rembrandt gevraagde smartengeld weliswaar niet, maar de eer was toch gered. Het verweer klonk ietwat lafhartig, want de beledigde partij lag inmiddels op het kerkhof: zus Jeltje was in 1637 overleden. De zaak liep af met een sisser en ons rest gelukkig

Aanhef: 'Rembrandt van Rhijn in / qlt [=qualiteit] Impt [=Impetrant] / Contra / Maaïcke en Dr. Albertus / à Loo gedhen [=gedaagden]'

Laatste regel: '...sijn huijsvrouw zijn rijckelijck ende ex superabundanti...'

71 Smaadproces, 16 juli 1638, Leeuwarden, Tresoar

72 Rembrandt, *Saskia en Rembrandt als 'De verloren zoon in de herberg'*, doek, 161 x 131 cm, ca. 1636, Dresden, Staatliche Kunstsammlungen, Gemäldegalerie Alte Meister

XIV. PETRUS SYLVIUS (1610-1653)

Toen Petrus Sylvius in 1628 in Leiden theologie ging studeren moet hij gehoord hebben van een schilder aldaar, die de zoon was van een molenaar en een groot talent was van wie veel werd verwacht. Petrus' neef, de kunsthedelaar Hendrick Uylenburgh, kende Rembrandt vermoedelijk al sinds diens leertijd bij de historieschilder Lastman in Amsterdam in 1625/1626. Hendrick was in 1628 in Leiden en hij heeft Rembrandt weten over te halen om voor hem in Amsterdam te komen werken als portretschilder. Het kan geen toeval zijn dat een van diens eerste opdrachten was de portretten te schilderen van de vader en moeder van Petrus, Johannes Sylvius en Aeltje Uylenburgh. (p. 28, afb. 16) Petrus heeft een 'Memorie'

(familiekroniek) bijgehouden waardoor we nu op de hoogte zijn van nauwkeurige details uit het leven van de familie Sylvius. Want een Pietje Precies dat was hij. Rembrandt portretteerde hem in 1637 als een boekenwurm. (afb. XIV-1) De levenspaden van Saskia, Rembrandt en Petrus moeten elkaar meermalen hebben gekruist. Dat Saskia in oktober 1637 peetmoeder werd van een dochter van zijn zuster Maria staat echter niet vermeld in de 'Memorie'. Kort daarvoor was Petrus beroepen om in Sloten in Friesland de schapen Christi te gaan hoeden. Een jaar later trouwde hij met Sibilla Dilburgh in Amsterdam. Rembrandt en Saskia waren daar natuurlijk bij. Een getuige bij het huwelijk was Wilhelm Dilburgh, die eveneens predikant

xiv-1 Rembrandt, *Portret van Petrus Sylvius*, ets, 9,7 x 8,4 cm, 1637, Amsterdam, Museum het Rembrandthuis

was en die onder een herdruk van Rembrandts ets uit 1633 een 'in memoriam' schreef voor Petrus' vader Johannes, na diens dood in 1638. (p. 51, afb. XI-1) In juni 1639 overleed Sibilla tijdens een bezoek aan Amsterdam. Saskia en Rembrandt woonden toen net in hun nieuwe huis aan de Jodenbreestraat. Kort daarop werd Petrus beroepen naar Muiden, waar hij hertrouwde. Toen ook zijn moeder was overleden in 1644 heeft Petrus (samen met zijn in de Oost rijk geworden broer Cornelis) Rembrandt de opdracht gegeven om een nieuwe portret-ets te maken ter herinnering aan hun geliefde vader. Onder de voorstelling schreef Petrus Sylvius een paar regels tekst. (p. 51, afb. XI-3) De laatste keer dat Rembrandt als etser voor de familie Sylvius in

actie kwam was na de dood van Petrus in 1653, toen hij diens portretje uit 1637 herdrukte. Rembrandt moet op de begrafenis zijn geweest in Muiden, waar hij tekeningen maakte van de ruïne van het kerk in het nabije Muiderberg. Cornelis heeft na Petrus' dood diens 'Memorie' overgeschreven en uitgebreid met gegevens over zijn eigen gezin en de bladen ingebonden in een Statenbijbel. In de achttiende eeuw kwam deze bijbel in het bezit van de familie Van Lennep, nazaten van de familie Sylvius, en bevindt zich sinds kort in de collectie van de Fondation Custodia te Parijs. (afb. XIV-2)

xiv-2 Pagina uit de Sylvius-bijbel 'Memorie van verscheyde saecken', Parijs, Fondation Custodia

bovenaan: broer Andreas Sylvius vermoord in Brazilië, 1630
 midden: Petrus Sylvius beroepen naar Sloten, 1637
 onderaan: vader Johannes Sylvius overleden, 1638

De signaturen van 'Rembrandt van Rijn' en 'ferdenandus bol'

- 73 Rembrandt vraagt naar Saskia's
erfdeel, 30 augustus 1640,
Amsterdam, Stadarchief

74 J. Rieke, *Het Rembrandthuis*, aquarel, 34,6 x 19 cm, 1868, Amsterdam, Museum het Rembrandthuis

genoeg een welluidende, positieve verklaring die Rembrandt in deze zaak omtrent zijn welbevinden heeft afgelegd. Zelfbewust beweerde hij dat 'hij ... ende zijn huysvrouw. . . rijkelijck ende ex superabundanti sijn begoediget [lees: van geld en goederen buitensporig toebedeeld zijn]' (afb. 71) en hij voegde daar vroom aan toe: 'waervan sij den Almachtigen nummermeer genochsaem connen danken'.

Het zou echter onjuist zijn om het beroemde schilderij uit deze periode waarin Rembrandt zich heeft afgebeeld met Saskia op zijn knie te beschouwen als een illustratie van zijn levenswijze, laat staan als een lange neus naar de Friese familie. (afb. 72) Rembrandt heeft hier als vanouds het tegendeel willen laten zien: een waarschuwing tegen verkwisting en lichtzinnigheid, aansluitend op de zo populaire uitbeelding van de verloren zoon. Veel sterker dan in de ets uit 1636 (afb. 55) zijn zij hier acteurs in een symbolische voorstelling die doet denken aan Jan Steens taferelen die als vermaningen zijn bedoeld, maar waarin volgens een hardnekkige traditie diens haveloze huishouden zou zijn verbeeld.

De immer zakelijke Saskia zal er overigens in die dagen op aangedrongen hebben dat Rembrandt ging informeren naar haar part in de nalatenschap van haar peettante Sas. Het protest dat de familie Uylenburgh vier jaar eerder had aangetekend tegen het feit dat de oudste zus haar enige erfgename was, moet tenslotte succesvol zijn geweest. Jeltje was inmiddels overleden en in 1639 was ook de bemoeizuchtige dominee Artopaeus heengegaan. Twee lastposten in dit niet zo fraaie familiegeschil waren aldus uitgeschakeld. Rembrandt kreeg hulp van neef Hendrick die van meet af aan bij deze Friese affaire betrokken is geweest en die steeds partij had getrokken voor Saskia. Hendrick had al in 1636 1000 gulden uit de nalatenschap van Sas Uylenburgh opgeëist. Rembrandt vroeg in 1640 via notaris Casparus van Campen in Leeuwarden namens Saskia om haar rechtens toekomende deel, waarbij hij de brief van Hendrick zowat kopieerde. Zijn assistent Ferdinand Bol heeft als getuige het document mede van zijn handtekening voorzien. (afb. 73)

EEN EIGEN HUIS IN DE JODENBREESTRAAT

5 Januari 1639 moet voor Saskia een gedenkwaardige dag zijn geweest. Rembrandt ondertekende toen ten kantore van notaris Sebastiaan van der Piet het koopcontract voor een huis aan de Jodenbreestraat. Het was gelegen naast het huis van Hendrick Uylenburgh waar zij haar eerste jaren met Rembrandt in Amsterdam had doorgebracht. Haar neef was in 1638 verhuisd en nu kwamen zij te wonen naast de schilder Nicolaes Eliasz. Pickenoy in het hoekhuis. Aan de andere kant woonde een Portugees/Joodse koopman, Salvador Rodrigues. Jodenbreestraat 4 in Amsterdam (nu Museum het Rembrandthuis) (afb. 74) was een statig pand, dat Saskia ongetwijfeld deed denken aan haar geboortehuis aan de Ossekop 11 te Leeuwarden (afb. 2) en het professorenhuis van Maccovius in Franeker. (afb. 29)

75 Rembrandt, *Tekening naar Rafaëls Portret van Castiglione*, gewassen pentekening, 16,3 x 20,7 cm, 1639, Wenen, Albertina

Het bouwjaar 1606 dat te zien was op een gevelsteen was toevallig ook Rembrandts geboortjaar. De koopsom was 13.000 gulden en voor 1 mei 1639 moest de eerste aanbetaling van 1.200 gulden zijn voldaan. Rembrandt had derhalve dringend geld nodig en daarom maakte hij haast met de aflevering van de passietaferelen voor het Hof in Den Haag. Hij schreef dat de schilderijen zijn inziens minstens duizend gulden per stuk waard waren, maar hij zou ook wel met minder genoegen nemen, afhankelijk als hij was van 'sijn Hoocheits kennis en discreesij'. Als dank voor diens bemiddeling besloot hij de secretaris van de prins met een geschenk te vereren, waarbij hij de bezwaren van opdringerigheid wegwuifde. Hij stuurde dus zijn al in 1636 voltooide *De blindmaking van Simson* naar het adres van Constantijn Huygens in Den Haag. (afb. 60) Kennelijk was het schilderij al die tijd onverkocht gebleven. Maar zo'n stuk bleef natuurlijk kostbaar, dus het was een bijzonder genereus gebaar.

76 Rembrandt, *Zelfportret*, ets, 20,5 x 16,4 cm, 1639, Amsterdam, Museum het Rembrandthuis

Rembrandt was inderdaad buitengewoon 'begoediget' en dat was te merken aan zijn gedrag. Zoals gezegd was hij een regelmatig koper op kunstveilingen, waar hij berucht was om het opdrijven van de prijzen voor oude prenten. Dat deed hij naar eigen zeggen uit respect voor de meesters van weleer en om de eer van het vak. Dat was geen grootspraak. Maar in april 1639 was hij tot zijn spijt niet één van de koopkrachtige belangstellenden toen het kabinet van Lucas van Uffelen in Amsterdam onder de hamer kwam. Daar werd het *Portret van (de schrijver) Baldassare Castiglione* door Rafaël voor maar liefst 3.500 gulden verkocht. Dat was dus een kwart van de prijs die hij voor zijn huis had betaald. Rembrandt maakte een tekening van het schilderij – en noteerde het imponerende bedrag – toen hij het ging bekijken bij de nieuwe eigenaar. (afb. 75) Deze don Alfonso Lopez op het Singel was ook de trotse bezitter van het *Portret van (de dichter) Ariosto* door Titiaan. Geïnspireerd door zowel Rafaëls als Titiaans voorbeeld ontstonden toen twee zelfportretten, eerst een ets in 1639 (afb. 76), daarna een geschilderde versie in 1640. (afb. 77) Saskia zag natuurlijk direct het verschil met de prent waarin zij beiden in 1636 waren afgebeeld. (afb. 55) Toen toonde Rembrandt zich met de tekenstift in de hand, aan het werk dus. Nu poseerde hij voor de wereld als een universeel mens, in de gedaante van een Italiaanse 'virtuoso', zich spiegelend aan de beroemdste schilders en schrijvers.

NEELTGEN EN CORNELIA

Het nieuwe huis van Saskia en Rembrandt was groot naar de normen van die tijd: vier vensters breed, twee diepe kamers lang en vier verdiepingen hoog. Er was een ruim voorhuis waar de winkel werd ingericht, een zijkamer en een achterkamer met bedsteden en beneden een souterrain met keukens. Boven de achterkamer (de 'sael') (afb. 78) was op de eerste verdieping de zogenaamde kunstkamer, waar Rembrandt zijn nog steeds uitdijende verzamelingen onderbracht. (afb. 79) Aan de voorkant was de schilderkamer,

77 Rembrandt, *Zelfportret*, doek,
93 x 80 cm, 1640, Londen,
National Gallery

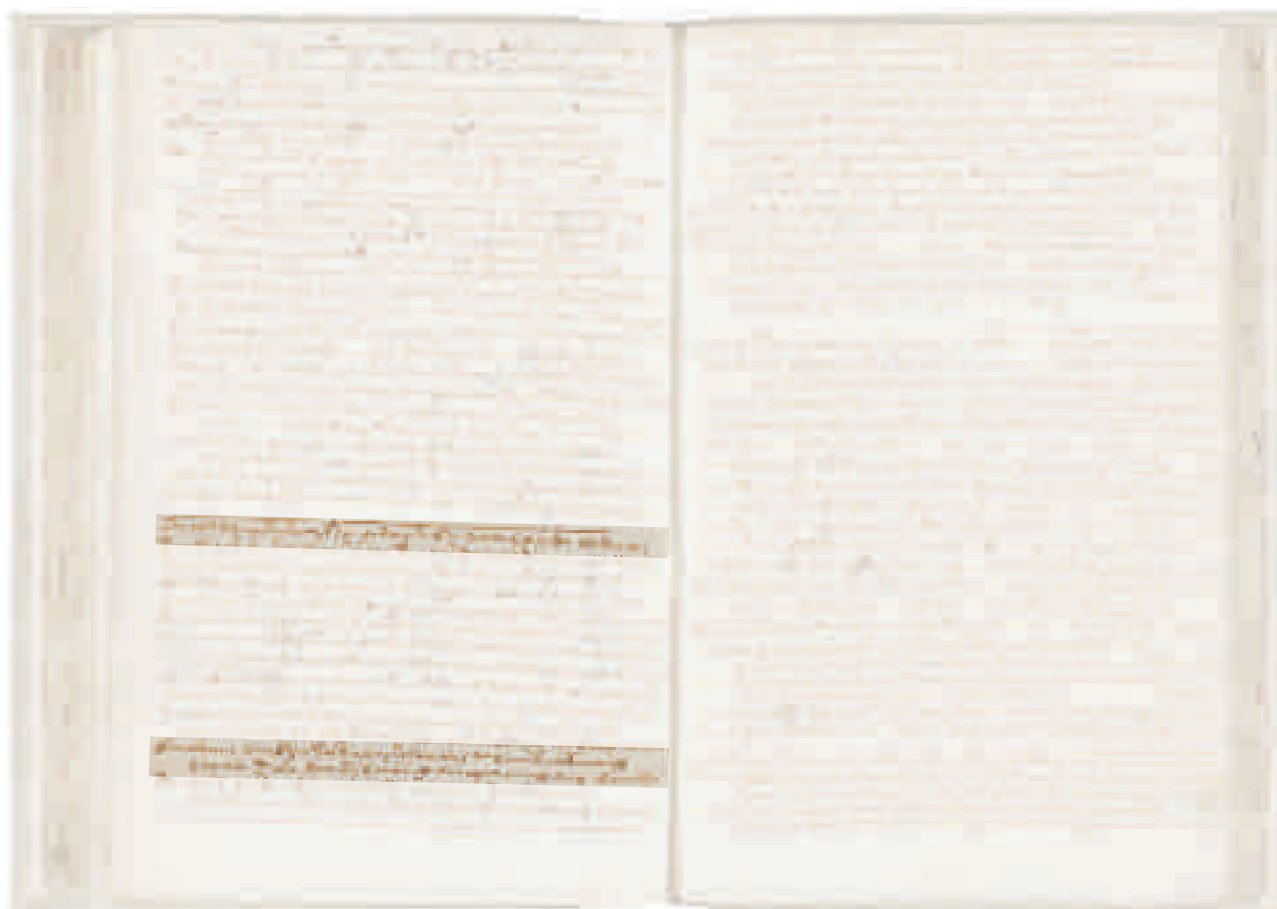
79 De 'Kunst-caemer' in het Rembrandthuis, anno 2000

80 Rembrandt, *Saskia in de bedstee*,
tekening, 14,2 x 17,7 cm, ca. 1640,
Parijs, Fondation Custodia

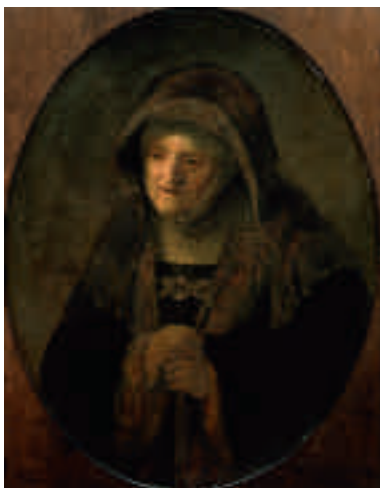
78 De 'Sael' in het Rembrandthuis,
anno 2000

'De 29en [juli] dit op zondach zijn gedoopt[en] deze navolgende kinderen

*Rembrant van Rijn – Saskia van uijlenborg – de commissaris francoijs
Copal – Titia van uijlenborg brachten ten h[eilig]e doop – Cornelija'*

82 De doop van Cornelia II,
29 juli 1640, Amsterdam,
Stadsarchief

81 Kopie naar Rembrandt, *Portret van Rembrandts moeder*, paneel, 79,8 x 61,5 cm, ca. 1639, Wenen, Kunsthistorisches Museum

waar het vereiste noordelijk licht binnenstroomde. Op de zolderverdieping werkten de leerlingen in afgeschutte ruimten. Saskia's domein was beneden, in de winkel, bij de keukens en in de achterkamer waar ze de bedstee met Rembrandt deelde. Deze veelheid van vertrekken was een ware luxe in die tijd. In 1639 kwam zus Titia uit Vlissingen op bezoek om de nieuwe woning te bewonderen. Rembrandt tekende het portret van zijn schoonzuster. (p. 35, afb. VIII-1)

Rembrandt bezocht in de lente van 1640 (met Saskia?) in Leiden zijn oude moeder en hij verkocht aan zijn broer Willem een tuinhuisje op een stuk grond buiten de Wittepoort waar hij vermoedelijk al lang niet meer naar omzag. We krijgen de indruk dat hij de banden met zijn familie inmiddels zeer had verwaarloosd, waarover zijn zuster Liesbeth zich later blijkbaar zo heeft opgewonden dat Rembrandt door haar werd ontferd. Zijn moeder heeft hij omstreeks 1639 weliswaar nog één keer geportretteerd in een bijbelse vermomming, wellicht de profetes Anna, maar van dat schilderij kennen we alleen een kopie. (afb. 81) Het werd tot voor kort alomt berecht als het bewijs van de hartelijke genegenheid die de beroemde zoon voor zijn moeder koesterde. Ter ere van Neeltgen van Zuytbrouck zou in ieder geval zijn volgende kind, als het een meisje was net als de eerste dochter, wederom haar naam krijgen: Cornelia.

Saskia was inmiddels voor de derde keer in verwachting en Rembrandt tekende haar in de bedstee, terwijl een oudere dienstmeid aan het voeteneind zit te handwerken. Een monumentale open haard met aan weerszijden beeldhouwde figuren verwarmt het vertrek. (afb. 80) Saskia's dochter werd op 29 juli 1640 in de Oude Kerk gedoopt. Wederom was Titia van de partij, nu vergezeld door haar man François. (afb. 82)

De vreugde in huize Van Rijn duurde voor de derde keer slechts kort.

Op 12 augustus werd Cornelia II in de begraafboeken van de Zuiderkerk als naamloos vermeld: 'een kynt - haerbrant over die sluis - cleyne steen'. Kosten: 5 gulden.

Een maand later was de schilder met zijn vrouw opnieuw in Leiden, nu voor de begrafenis van zijn moeder, op 14 september 1640. Zij bleek een tamelijk vermogende vrouw te zijn geweest, zij het niet zo welvarend als haar zoon inmiddels zelf was. Haar kapitaal was vooral belegd in onroerend goed. Rembrandt en zijn broers en zuster Liesbeth erfden ieder een gelijk deel van 2.490 gulden. Adriaen kreeg daarenboven het halve bezit van de moutmolen van zijn vader zodat het familiebedrijf kon worden voortgezet.

EEN VERMAARDE SCHILDER

In de loop van 1640 moet Rembrandt de opdracht hebben gekregen die hem wereldfaam bezorgde: het schilderen van de schutters van de Kloveniersdoelen, op een doek van bijna vijf meter breed en vier meter hoog. Wij noemen dit meesterwerk nu *De Nachtwacht*. Vanuit haar bedstee in 'de sael' kon Saskia zien hoe op de binnenplaats een afdak op palen werd getimmerd waaronder een reusachtig doek op een groot spieraam werd

84 Rembrandt, *Saskia als Flora*, paneel,
97,7 x 82,2 cm, 1641, Dresden, Staatliche Kunst-
sammlungen, Gemäldegalerie Alte Meister

83 Rembrandts biografie, in: J.J. Orlers, *Beschryvinge van de stadt Leyden ...*, 1641, Den Haag, Koninklijke Bibliotheek

gespannen. Rembrandt had een opwindende compositie in gedachten, die alle oudere voorstellingen van groepen schutters in de schaduw zou stellen als saai spelkaarten op een rijtje. Na de voltooiing werd al gauw geoordeeld dat hij inderdaad van een traditioneel groepsportret een modern historiestuk had gemaakt.

Ook buiten Amsterdam wist men van Rembrandts faam. In zijn geboortestad Leiden verscheen in 1641 een kroniek van de hand van Jan Jansz. Orlers waarin biografieën waren opgenomen van nog levende Leidse kunstenaars. Over Rembrandt meldde Orlers trots dat hij 'soo geluckich [is] gheweest dat hy geworden is / een vande tegenwoordighe vermaertste Schilders van onse eeuwe'. (afb. 83)

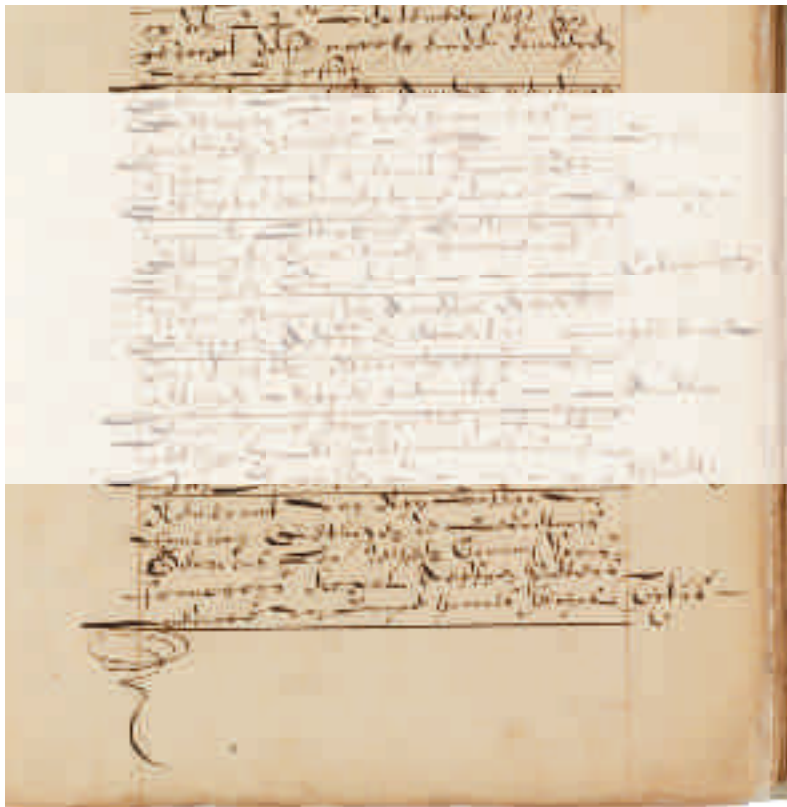
Het ons inmiddels vertrouwde gezicht van Saskia gebruikte Rembrandt in 1641 voor de zoveelste keer voor de personificatie van een *Flora*. (afb. 84) Wederom was een schilderij van de door hem bewonderde Titiaan het voorbeeld. Deze uitbeelding van een Venetiaanse courtisane bevond zich toen in Amsterdam in de collectie van zijn vriend don Alfonso Lopez. Ter plekke tekende Joachim von Sandrart een kopie naar de Titiaan, waarvan de afbeelding in prent onder de titel *Flora* werd verspreid. (afb. 85) De tamelijk sensuele aanblik die de blote borst van de Italiaanse lichtmis bood, vond Rembrandt wat minder gepast voor deze versie met als model zijn eigen vrouw die hij nog nooit halfnaakt, laat staan naakt had afgebeeld. Saskia kijkt ons recht aan, terwijl Titiaans courtisane haar blik afwendt. Saskia houdt de hand op het hart en met de andere hand toont ze ons een anjer als het symbool van huwelijksgeluk. Dat was in het jaar 1641.

85 J. von Sandrart naar Titiaan, *Flora*, gravure, 25,7 x 19 cm, 1640, Amsterdam, Rijksmuseum, Rijksprentenkabinet

TITUS

Aan het eind van de straat waar zij woonden konden Rembrandt en Saskia aan de overkant van de stadsgracht de Diemerdijk zien liggen. Langs de Kadijk lopend kwamen zij dan eindelijk buiten het bolwerk Rijnzenhoofd. Omkijkend zag je dan de stad Amsterdam zoals hij het omstreeks 1641 etste in een panoramisch gezicht. (afb. 86) Dit is zijn eerste topografische verbeelding van een Hollands landschap. Midden op deze ets staat de standerdmolen op het Rijnzenhoofd als een baken. Links van de molen domineren de massieve pakhuizen van de VOC het eiland Rapenburg, vervolgens zien we de Montelbaanstoren, de toren van de Oude Kerk en helemaal in de verte de Haringparkerstoren achter de schepen op het IJ. Wellicht wandelde de voor de vierde keer zwangere Saskia in de laatste zomerdagen van 1641 met haar familie uit Friesland langs de oevers van het IJ. Saskia's oude voogd en zwager Gerrit van Loo en zus Hiskia waren in ieder geval in Amsterdam, waar in de Zuiderkerk op 22 september de doop van een nieuwe stamhouder plaatsvond. Gerrit was als peetoom gevraagd en nicht Aeltje Uylenburgh was voor de zoveelste keer de peettante. Als tweede peetoom fungeerde opnieuw commissaris François Coopal, die sinds kort weduwnaar was. De familie treurde nog om het verlies van zijn vrouw Titia, die in juni was overleden. Naar haar werd het kind Titus genaamd. (afb. 87)

*'Op den 22en september 1641 syn
gedoopt deze navolgende kinderen
door D[ominee] Basius*

*Rembrant van Rijn Saskia van
ulenburch Getuijgen de secretaris
Gerardus Loo, de heer Commissaris
francoijs kopal Aeffgen Pieters
weduwe van Domyne hoannis Selvijus – Tijtius'*

87 Doop van Titus, 22 september 1641,
Amsterdam, Stadsarchief

88 Rembrandt, *Drie studies van een haardracht*
(*Antje van Loo?*), tekening, 21,4 x 16 cm,
1641, Cambridge, Mass., Fogg Art Museum

86 Rembrandt, *Panorama van Amsterdam*, ets, 11,2 x 15,3 cm, ca. 1641, Amsterdam, Museum het Rembrandthuis

Aan de Breestraat werd het doopfeest gevierd. Zoveel Uylenburghs waren al lang niet meer bijeen geweest. Men herinnerde zich nog goed de familiereunie op de bruiloft van Saskia, zeven jaar geleden. De kraamvisite verdrong zich op de binnenplaats om het enorme schuttersstuk in wording te bewonderen en op het atelier stonden ze oog in oog met een groot dubbelportret van Cornelis Anslo en zijn vrouw Aeltje Schouten. (afb. 89) Ze zagen in beeld gebracht hoe de doopsgezinde voorganger aan zijn echtgenote Gods woord verkondigt. Anslo's onzichtbare overtuigingskracht had Rembrandt zichtbaar gemaakt. 'Ay Rembrant – mael [=schilder] Kornelis' stem', dichtte Vondel later. Rembrandt pakte een stuk tekenpapier dat daar lag, waarop hij een vlot schetsje had gemaakt van het profiel van Aeltje, de vrouw van Cornelis. (afb. 89a) Het blad vulde hij vervolgens met nog eens drie schetsen van het hoofd van een van de nieuwsgierige aanwezigen, vermoedelijk het Friese petekind van Saskia, Antje van Loo. Het meisje was toen zes jaar oud en haar ingewikkelde kapsel met vlechten en strikken intrigeerde de altijd oplettende kunstenaar. (afb. 88)

Op 26 oktober 1641 overleed de peetoom van Titus, Gerrit van Loo, in Sint Annaparochie. Hij is bijna zestig jaar oud geworden. Zijn weduwe Hiskia vertrok jaren later met de kinderen naar Leeuwarden. Ze bleef echter in contact met Rembrandt, die toen hij omstreeks 1650 in financiële moeilijkheden raakte van haar geld heeft geleend.

SASKIA'S EINDE

Vermoedelijk tegen het eind van het jaar 1641 openbaarde zich bij Saskia een ernstige aandoening, die haar uiteindelijk sloopte. Zij leed waarschijnlijk aan de 'uijtteerende siecte' (tuberculose), waaraan op 11 april 1642 ook haar Amsterdamse nicht Anna Sylvius, een dochter van Aeltje Uylenburgh, is bezweken. Rembrandt tekende zijn vrouw die in haar bed ligt, diep in slaap. (afb. 90) Dit is een zeer direct beeld. De rechterhand in een geforceerde houding is een ontroerend blijk van Rembrandts scherpe opmerkingsgave. Op een ets die de spontaniteit heeft van een schetsblad zien we Saskia tijdens een later stadium van haar ziekte. (afb. 91) Tussen beelden van verval – oude mannen en vrouwen en een bedelaar met een Lazarusklep – zien we Saskia in bed. In het ene fragment heeft Saskia haar ogen gesloten – in het andere ziet ze berustend toe. Met onvoorstelbare trefzekerheid tekende Rembrandt haar lege blik. De koortsig ogende Saskia etste Rembrandt voor de laatste maal vlak voor haar dood in een aangrijpend beeld. (afb. 92) We zien haar door ziekte geteisterde gezicht, het hoofd bedekt met een grote witte hoofddoek. Er bestaat maar één staat van dit etsje en er zijn slechts enkele afdrucken van bekend, wat het privé-karakter nog benadrukt. In al deze tekeningen en etsen naar het leven ontbreekt opvallend genoeg haar baby, Titus.

Zo zag notaris Pieter Barcman haar toen ze hem op 5 juni 1642 ontboden had om een nieuw testament op te stellen, 'des morgens de clock omtrent negen ure'. Ze dicteerde haar laatste wil, 'hoewel ziek te bedde leggende, nochtans haer memorie ende verstand wel gebruijckende als 't uijterlijck bleek'. Titus

89 Rembrandt, *Portret van Cornelis Ansló en zijn vrouw Aeltje Schouten*, doek, 176 x 210 cm, 1641, Berlijn, Staatliche Museen, Gemäldegalerie

89a Detail van afb. 88: schets van Aeltje Schouten

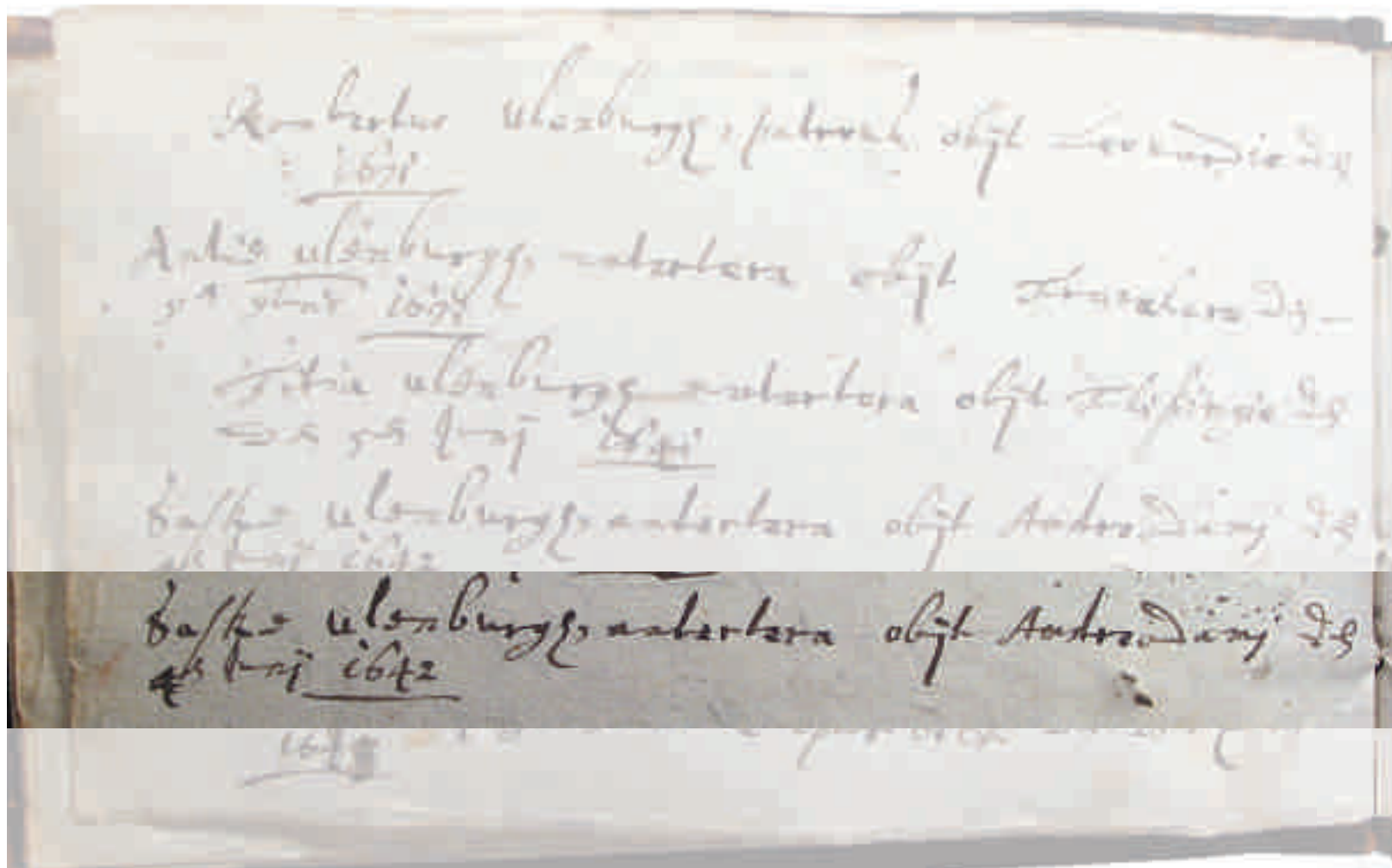

90 Rembrandt, *Slapende Saskia*,
pentekening, 13,7 x 20,3 cm,
ca. 1641/1642, Oxford, The Visitors
of the Ashmolean Museum

91 Rembrandt, *Saskia tweemaal
ziek in bed en genretafereelen*,
ets, 15,1 x 13,6 cm, 1641-1642,
Amsterdam, Museum het
Rembrandthuis

92 Rembrandt, *Zieke Saskia*, ets,
6,1 x 5,1 cm, 1642, Amsterdam,
Museum het Rembrandthuis

94 Het overlijden van Saskia op
14 juni 1642, Album Ockema,
Leeuwarden, Historisch Centrum
Leeuwarden

93 Saskia's tweede testament,
5 juni 1642, Amsterdam,
Stadsarchief

zou haar universele erfgenaam worden, terwijl Rembrandt het vruchtgebruik kreeg van de nalatenschap. Als zij kwamen te overlijden of als Rembrandt hertrouwde ging het erfdeel van haar zoon naar zus Hiskia, dan wel naar haar broers Ulricus en Edzart en de kinderen van Jeltje, haar oudste zus. Haar niet onaanzienlijke eigen vermogen zou zo eventueel binnen de directe familie blijven. In een zeer beverig handschrift zette ze haar handtekening onder het document:

'Saskia van Vlenb[ur]g'.

Het was haar laatste teken van leven. (afb. 93)

Een week later overleed Saskia. Titus was toen net acht maanden oud. Neef Rombertus Ockema noteerde het droeve bericht in zijn familiechroniek:

'Saske Ulenburgh, matertera obijt [=mijn moeders zuster is overleden] Amsterdam den 4^e junij 1642'. (afb. 94)

4 Juni in Friesland betekende 14 juni in Amsterdam. Saskia is nog geen dertig jaar oud geworden.

Vijf dagen later werd ze ter aarde besteld in de Oude Kerk te Amsterdam, waar ook het graf was van Johannes Sylvius. In het begraafregister lezen we:

'Anno 1642 Junij
19 / Sasjen van wijlenborgh, huijsvrouw van
rembrant van rijn komt van de brestraet – 8 [gulden]'.

Op 9 juli kocht Rembrandt voor Saskia's graf een steen 'onder het cleijn Orgel' in de Weitkoperskapel van de Oude Kerk. In 1953 is daar in een oude steen haar naam gebeiteld en de datum van de teraardebestelling: 'Saskia 19 juni 1642'. (afb. 95)

IN MEMORIAM

Saskia stierf helaas te jong, nog voor haar dertigste verjaardag. In haar portret dat Rembrandt in 1634 had geschilderd en dat hij steeds bij zich had gehouden (afb. 43), voegde hij op het hoofddekseel een bos veren toe als een verwijzing naar de vergankelijkheid. In de rechterhand kreeg ze een takje rozemarijn als symbool van de eeuwige herinnering aan haar. (afb. 96) Hierna kwam geruime tijd nauwelijks meer werk uit Rembrandts handen.

Hoewel het enige in leven gebleven kind van Saskia zijn moeder niet heeft gekend, bleef haar nagedachtenis ook bij hem in ere. Titus trouwde in 1668 met Magdalena van Loo, een nicht van Saskia's voogd Gerrit van Loo. De families Uylenburgh en Van Loo hebben steeds nauwe banden onderhouden en de ouders van Magdalena verklaarden nog in 1659 dat ze zeer goede vrienden van Saskia waren geweest. Rembrandt had in 1652 weliswaar het zo lang door hem gekoesterde portret van Saskia met die grote hoed

aan zijn vriend Jan Six verkocht, maar er bleef steeds minimaal één beeld van haar in huize Van Rijn aanwezig. Het hing samen met een portret van Rembrandt zelf later bij Titus, mogelijk als een huwelijksgeschenk van zijn vader. Want in de nagelaten boedel van Titus' weduwe Magdalena van Loo werden in 1669 bij het huisraad aangetroffen: 'een conterfeijtsel van des overledes Schoonvader [Rembrandt]' en 'een conterfeijtsel van des overledes Schoonmoeder [Saskia]'. Wellicht was dit laatste stuk het eerste portret dat Rembrandt van Saskia in 1633 heeft gemaakt. (afb. 97)

96 Detail van afb. 43

95 Het graf van Saskia in de Oude Kerk, 9 maart 2004, 8.39 uur

97 Saskia's portret, bij Magdalena van Loo (zie afb. 17)

SASKIA GALERIJ

In 1935 verscheen het standaardwerk van Abraham Bredius waarin alle schilderijen van Rembrandt waren afgebeeld, met onder andere zeventien portretten van Saskia. In 1969 werd dit werk in een herziene versie opnieuw uitgegeven en van commentaar voorzien door Horst Gerson, met assistentie van Gary Schwartz. In Gersons visie was er heel wat aan te merken op de keuze van Bredius. Vijf schilderijen werden ronduit van de hand gewezen of als verdacht aangemerkt, twee werken werden toegeschreven aan Govaert Flinck, één was zo vuil geworden dat een oordeel niet goed mogelijk was en één portret bleek Amalia van Solms voor te stellen. (afb. 44) Gerson voegde nog een werk toe dat Bredius niet had gekend, namelijk de kopie in het Fries Museum, die hij overigens eveneens aan Govaert Flinck toeschreef. (p. 105) Eén vrouwenportret, in de Berlijnse Gemäldegalerie, beoordeelde Gerson als een postuum portret, geschilderd in het jaar na Saskia's dood. Vanwege de oppervlakkige gelijkenis met de erkende portretten van haar zou ik eerder denken dat dit iemand anders dan Saskia is.

Het vermelde vuile schilderij is een nog steeds zeer omstreden stuk te Washington (p. 105), dat door de National Gallery aldaar wordt gehouden voor een eigenhandige Rembrandt. Hij zou er in 1634/1635 aan zijn begonnen en het later, omstreeks 1639, hebben voltooid. Opvallend is de analogie met het beroemde schilderij te Kassel, dat ook in twee fasen is geschilderd. (afb. 43) In 1989 oordeelde het Rembrandt Research Project (RRP) anders. De stijl weerspiegelt wel Rembrandts werk uit de late jaren dertig en komt dicht in de buurt van het schilderij *Saskia als Flora* uit 1641. (afb. 84) Het zou dus volgens het RRP het werk van een leerling uit die tijd kunnen zijn, maar dan nog werd gesteld dat het niet Saskia voorstelt. Eén van de leden van RRP meende desondanks dat het tóch een echte Rembrandt was. Sindsdien resten er nog zeven schilderijen die een min of meer officiële status hebben als een portret van Saskia Uylenburgh, die ik hier heb geselecteerd voor deze Saskia-galerij. Op een totale productie van ongeveer veertig portretten uit de jaren 1632-1642 vormt dit zevental een uitzonderlijk hoog aantal. Zelfs Rubens schilderde zijn vrouw(en) niet zo vaak.

Over de eigenhandigheid van de zes etsen die Rembrandt met Saskia als model maakte bestaat geen echt verschil van mening. Er is wel duidelijk een verschil in de functie van de diverse bladen. De etsen *Saskia in bruidskleding* en het *Zelfportret met Saskia* zijn portretten, er zijn twee studiebladen, waarin het draait om de mimiek, respectievelijk de lichtval, er is een blad dat haar tweemaal in bed toont en waarvan de iconografische context verwijst naar vanitas-symboliek. Tot slot is er de tragische laatste momentopname van de zieke Saskia.

Wat betreft de ruim twintig tekeningen die ik voor deze gelegenheid heb gekozen gelden slechts persoonlijke voorkeuren en betrekkelijk subjectieve afwegingen. De meningen van de beste specialisten op dit gebied zijn zeer verdeeld. Boven alles uit steekt natuurlijk het zilverstiftportret uit 1633 met al zijn emotionele en artistieke geladenheid. Toch moest dit onomstreden meesterwerk in het Berlijnse prentenkabinet nog halverwege de negentiende eeuw als een echte Rembrandt worden (her)ontdekt. Het schetsje dat dit overzicht afsluit wordt sinds kort door het British Museum

niet meer beschouwd als een tekening van Rembrandt zelf. Ik denk dat een vergelijking met het allerlaatste etsje dat hij van Saskia maakte aantoont dat hij dit vermoedelijk tekende in de laatste fase van de ziekte van Saskia, waarbij hij zichzelf, overmand door emotie, niet geheel in de hand had. Bij de overige tekeningen heb ik vooral gekozen voor een zo groot mogelijke verscheidenheid van materialen, manieren van tekenen en verschillende intenties van de tekenaar. Want minder vaak gaat het om een portret, meestal bepaalt de situatie het beeld.

Govaert Flinck(?) naar Rembrandt, *Portret van Saskia Uylenburgh*, paneel, 72 x 48 cm, ca. 1633, Leeuwarden, Fries Museum

Rembrandt (toegeschreven), *Portret van Saskia*, 60,5 x 49 cm, ca. 1640, Washington, National Gallery of Art

1

2

5

6

3

4

7

SCHILDERIJEN

- 1 *Portret van Saskia*, paneel, 65,5 x 49,5 cm, 1633, Amsterdam, Rijksmuseum
- 2 *Lachende Saskia*, paneel, 52,4 x 44 cm, ca. 1633, Dresden, Staatliche Kunstsammlungen, Gemäldegalerie Alte Meister
- 3 *Saskia als Flora*, doek, 124,7 x 100,4 cm, 1634, Sint Petersburg, Hermitage
- 4 *Portret van Saskia en profil*, paneel, 99,5 x 78,8 cm, ca. 1634/1635-1642, Kassel, Staatliche Kunstsammlungen, Schloss Wilhelmshöhe
- 5 *Saskia als Flora*, doek, 123,5 x 97,5, 1635, Londen, National Gallery
- 6 *Rembrandt en Saskia (De verloren zoon)*, doek, 161 x 131 cm, ca. 1636, Dresden, Staatliche Kunstsammlungen, Gemäldegalerie Alte Meister
- 7 *Saskia als Flora*, paneel, 97,7 x 82,2 cm, 1641, Dresden, Staatliche Kunstsammlungen, Gemäldegalerie Alte Meister

8

9

12

13

10

11

ETSEN

- 8 *Saskia in bruidskleding*, ets, 8,7 x 6 cm, 1634, Amsterdam, Museum het Rembrandthuis
- 9 *Zelfportret met Saskia*, ets, 10,4 x 9,5 cm, 1636, Amsterdam, Museum het Rembrandthuis
- 10 *Oude vrouw en vijfmaal Saskia*, ets, 15,1 x 12,6 cm, 1636, Amsterdam, Museum het Rembrandthuis
- 11 *Drie studies van de lichtval met Saskia*, ets, 12,7 x 10,3 cm, ca. 1637, Amsterdam, Museum het Rembrandthuis
- 12 *Studieblad met Saskia in bed en andere taferelen*, ets, 13,8 x 15 cm, ca. 1641/1642, Amsterdam, Museum het Rembrandthuis
- 13 *Zieke Saskia*, ets, 6,1 x 5,1 cm, ca. 1642, Amsterdam, Museum het Rembrandthuis

14

15

18

19

16

17

20

TEKENINGEN

- 14 *Portret van Saskia met strohoed*, zilverstift op perkament, 18,5 x 10,7 cm, 1633, Berlijn, Kupferstichkabinett
- 15 *Saskia in een leunstoel*, krijttekening, 14,7 x 11 cm, ca. 1633-1634, Parijs, Louvre
- 16 *Saskia in deftige kleding*, gewassen pentekening, 22,3 x 15,1 cm, ca. 1634, Londen, Courtauld Institute Galleries
- 17 *Saskia in een leunstoel met een brief*, krijttekening, 26,5 x 19 cm, ca. 1634, Hamburg, Kunsthalle, Kupferstichkabinett
- 18 *Saskia in het venster*, gewassen pentekening, 23,6 x 17,8 cm, ca. 1634-1635, Rotterdam, Museum Boymans-van Beuningen
- 19 *Saskia in bed*, gewassen pentekening, 15 x 13,8 cm, ca. 1635, Dresden, Kupferstichkabinett
- 20 *Schetsblad met Saskia en Rumbartus*, gewassen pentekening, 20 x 15 cm, ca. 1635, Rotterdam, Museum Boymans-van Beuningen

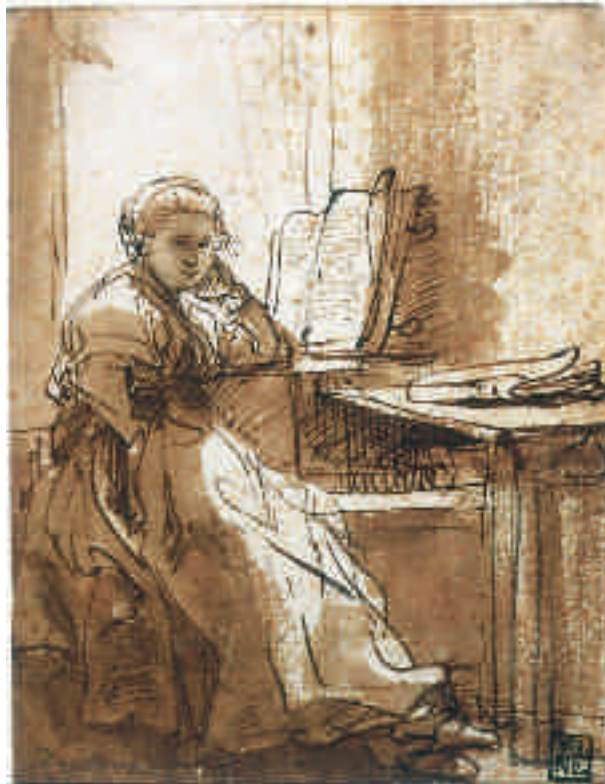
21

22

25

26

23

24

27

21 *Saskia in bed met Rumbartus*, krijttekening, 14 x 10,5 cm, ca. 1635/1636, Londen, Courtauld Institute Galleries

22 *Saskia met kapster*, gewassen pentekening, 23,4 x 18 cm, ca. 1635, Wenen, Albertina

23 *Saskia in bed*, pentekening, 14,8 x 19,1 cm, ca. 1635, Groningen, Groninger Museum

24 *Saskia in bed*, pentekening, 12,6 x 17,8 cm, ca. 1635, New York, Pierpont Morgan Library

25 *Studie voor de ets 'De grote Joodse Bruid'*, gewassen pentekening, 24 x 19 cm, ca. 1635, Stockholm, Nationalmuseum

26 *Saskia met boeken bij het venster*, gewassen pentekening, 16,2 x 12,5 cm, ca. 1636, Boedapest, Szépművészeti Múzeum

27 *Tweemaal Saskia slapend*, pentekening, 13 x 17,1 cm, ca. 1636, New York, Pierpont Morgan Library

28

29

32

33

30

31

28 *Saskia(?) zittend bij een raam*, gewassen pentekening, 17,5 x 13,4 cm, ca. 1638, Amsterdam, Rijksprentenkabinet

29 *Slaapkamer met Saskia in de bedstee*, gewassen pentekening, 17,7 x 24,1 cm, ca. 1638, Amsterdam, Rijksprentenkabinet

30 *Slaapkamer met Saskia in de bedstee*, gewassen pentekening, 14,1 x 17,6 cm ca. 1638, Parijs, Fondation Custodia

31 *Twee studies van Saskia(?)*, krijttekening, 15,5 x 13,7 cm, ca. 1638, Londen, Courtauld Institute Galleries

32 *Saskia in bed*, pentekening, 8.4 x 10,4 cm, ca. 1638/1640, Londen, British Museum

33 *Saskia in bed*, gewassen pentekening, 13,7 x 20,3 cm, ca. 1640, Oxford, Ashmolean Museum

34 *Saskia ziek in bed*, pentekening, 12,5 x 16,5 cm, ca. 1642, Londen, British Museum

34

SASKIA KRONIEK

De hier volgende signalementen van documenten verwijzen naar bewaard gebleven stukken. Veel is verloren gegaan. Volgens de registers van de Leeuwarder archieven beginnen de doopboeken van de stad in 1603 en de begraafboeken in 1687. In het trouwregister worden voor 1636 alleen huwelijken met niet-Leeuwarders vermeld. In Friesland bestond geen bewaarplicht voor notariële akten. De zaken en personen zijn hier vanaf 1612 vermeld zoals Saskia's ze beleefd kan (of zou kunnen) hebben. De gebeurtenissen in Friesland hebben Friese data (oude stijl, Juliaanse kalender), die tien dagen achterlopen op de Hollandse tijdrekening (nieuwe stijl, Gregoriaanse kalender).

Korte voorgeschiedenis (1600-1612)

Rombertus Uylenburgh (1554-1624) trouwt in 1591 in Leeuwarden met Sjoukje Aessinga (1565-1619). Zij krijgen acht kinderen: Jelcke (ca. 1592-1637), Rombertus junior (ca. 1594-1631), Antje (ca. 1598-1633), Ulricus (1600-1653), Hiskia (1602/1603-na 1656), Titia (1605-1641), Edzart (1608-ca. 1651) en Saskia (1612-1642). De familie woont van 1595 tot 1628 aan de Ossekop 11 te Leeuwarden.

1600

22 april: Gerrit van Loo, later Saskia's zwager en voogd, wordt ingeschreven als student aan de universiteit van Franeker (ASAF 574)

1602/BEGIN 1603

Datum onbekend: Hiskia Uylenburgh wordt geboren in Leeuwarden (zie: 12 juli 1626)

1604

19 september: Gerrit van Loo ('Dr. Gerardus Loo') wordt ingeschreven als advocaat te Leeuwarden (LT, HF, MMM 16848, matricula advocatorum, fol. 6r)

1605

18 januari: Titia ('Tiet een d[ochte]r van mijn [heer] Rombertus wlenborch') wordt gedoopt in Leeuwarden (HCL, Doopboeken, inv.nr. 30 [1603-1612], p. 23)

1606

14 juni: Sas Uylenburgh, weduwe van Andries Thomasz, later Saskia's petemoei, gaat in ondertrouw met Kempo Wijarda (HCL, Ondertrouwboeken, inv.nr. 2 [1604-1611], p. 84)

2 juli: Sas Uylenburgh trouwt met Kempo Wijarda (HCL, Trouwboeken, inv.nr. 53 [1603-1612], p. 134)

15 juli: Rembrandt ('Rembrant van Rijn') wordt geboren in Leiden (Orlers 1641) (RD 1606/1)

1608

1 april: Edzart ('Idzert een z[oon] van Rombertus Vlenborch') wordt gedoopt in Leeuwarden (HCL, Doopboeken, inv.nr. 30 [1603-1612], p. 59)

1609

3 november: Jeltje ('Jelcke Ulenburchs') gaat in ondertrouw met Doede (van) Ockema (HCL, Ondertrouwboeken, inv.nr. 2 [1604-1611], p. 222)

26 november: Jeltje trouwt met Doede Ockema 'uit de Hommerts' (HCL, Trouwboeken, inv.nr. 53 [1603-1612], p. 223)

1610

28 april: Rombertus Uylenburgh junior ('Rombertus Ulemborgius, Leovardensis') wordt als student rechten ingeschreven aan de universiteit van Franeker (ASAF 1187)

Saskia in Leeuwarden (1612-1628)

1612

Eind juli: Saskia Uylenburgh wordt geboren in Leeuwarden

2 augustus: Saskia ('Saske een d[ochte]r van mijn heer Wilenburch') wordt gedoopt in Leeuwarden (HCL, Doopboeken, inv.nr. 30 [1603-1612], p. 127) (RD 1612/1)

11 december: Gerrit van Loo trouwt met Antje Jurriënsdr. in Leeuwarden (HCL, Trouwboeken, inv.nr. 54 [1612-1621], p. 3)

1613

24 oktober: Johannes Maccovius ('Johannes Makovskij'), later Saskia's zwager, wordt als student theologie ingeschreven aan de universiteit van Franeker (ASAF 1441)

1614

19 januari: broer Rombertus Uylenburgh junior wordt ingeschreven als advocaat aan het Hof van Friesland (LT, HF, MMM 16 848, matricula advocatorum, fol. 7v)

26 januari: Rombertus Uylenburgh junior promoveert in de rechten aan de universiteit van Franeker (APAF, p. 18)

8 maart: Johannes Maccovius promoveert in de godgeleerdheid aan de universiteit van Franeker op het proefschrift *De ecclesia* (APAF, p. 18)

1615

28 januari: Johannes Maccovius wordt benoemd tot 'extraord[inar]is Professor inde Gotheijt' te Franeker (LT, toegang 181, inv.nr. 38, p. 74)

1615/1616

December/januari: Johannes Maccovius is rector magnificus ad interim aan de universiteit van Franeker (AUF, p. 306)

1617

1 juni: Johannes Maccovius wordt geïnstalleerd als rector magnificus aan de universiteit van Franeker (AUF, p. 306)

1618

20 september: broer Ulricus ('Ulricus Ulenburg Leowardiensis, 18 [jaar]') wordt als student rechten ingeschreven aan de universiteit van Leiden (ASALB, kol. 137)

1619

17 juni: Sjoukje Aessinga, Saskia's moeder, sterft in Leeuwarden (Album Ockema)

1620

17 maart: Ulricus ('Vdalricus Vlenburg') wordt als student ingeschreven aan de universiteit van Groningen (ASAG, kol. 9)

20 mei: Rembrandt ('Rembrandus Hermanni Leydensis'), wonend bij zijn ouders, wordt ingeschreven aan de universiteit van Leiden (RD 1620/1)

20 augustus: Doede van Ockema, getrouwd met oudste zus Jelcke, sterft in Coevorden (Album Ockema)

26 oktober: François Coopal ('Franciscus Coopallius, Flissingensis'), later zwager van Saskia, wordt als student letteren en rechten ingeschreven aan de universiteit van Franeker (ASAF 1842)

1622

30 januari: Ulricus ('Ulricus Ulenburg, Leov.') wordt als student letteren ingeschreven aan de universiteit van Franeker (ASAF 1918)

22 september: de schilder Wybrand de Geest gaat in Leeuwarden in ondertrouw met Saskia's achter-achternicht Hendrickje Fransdr. Uylenburgh (HCL, Ondertrouwboeken, inv.nr. 4 [1614-1623], p. 167)

19 oktober: Wybrand de Geest trouwt Hendrickje Fransdr. Uylenburgh (zie: 22 september)

1623

22 april: broer Ulricus wordt ingeschreven als advocaat te Leeuwarden (LT, HF, MMM 16848, matricula advocatorum, fol. 8r)

18 oktober: broer Rombertus jr. ('Dr. Romberto Vlenburg') overhandigt zijn geloofsbrieven als notaris te Leeuwarden (LT, HF, MMM 16848, matricula notariorum, fol. 110v)

25 oktober: Rombertus Uylenburgh junior is 614 gulden schuldig wegens 'verteringe' en andere kosten (HCL, Hypotheekboeken 19, p. 253)

1624

3 juni: vader Rombertus Uylenburgh sterft in Leeuwarden (Album Ockema)

1625

23 april: zus Jelcke Uylenburgh, de weduwe Ockema, wordt vermeld als woonachtig te Leeuwarden (HCL, Hypotheekboeken 20, pp. 187-188)

24 augustus: Kempo (van) Wijarda, de echtgenoot van Sas Uylenburgh, Saskia's petemoei, overlijdt te Leeuwarden (De Walle 3597)

12 november: broer Rombertus gaat in ondertrouw met Ietske Hanya ('Idtie Hannia'), de weduwe van Hieronymus Abbema (HCL, Ondertrouwboeken, inv.nr. 5 [1623-1630], p. 108)

27 november: Rombertus trouwt met Ietske Hanya (HCL, Trouwboeken, inv.nr. 55 [1621-1636], p. 258)

1626

28 juni: Antje Jurriënsdr., de vrouw van Gerrit van Loo, wordt begraven in Leeuwarden (Memorijen DJ)

12 juli: Ulricus Uylenburgh wordt vermeld als curator over Titia, Edzart en Saskia 'als erffgenamen van hun vader' (HCL, Archief van de stad Leeuwarden, O 27 [1533-1811], pp. 57-58)

8 september: zus Antje ('Anna Wlenburgh') gaat in Leeuwarden in ondertrouw met Johannes Maccovius, 'Professor in[de] Theologie' (HCL, Ondertrouwboeken, inv.nr. 5 [1623-1630], p. 137)

27 september: Antje trouwt met Johannes Maccovius (HCL, Trouwboeken, inv.nr. 55 [1621-1636], p. 298)

1627

1 september: zus Hiskia ('Hiske Wlenburgh') gaat in Leeuwarden in ondertrouw met Gerrit van Loo 'Advocat voordien hove van Friesland ende secretaris vander Bilt' (HCL, Ondertrouwboeken, inv.nr. 5 [1623-1630], p. 172)

23 september: Hiskia trouwt met Gerrit van Loo (HCL, Trouwboeken, inv.nr. 55 [1621-1636], p. 346)

23-30 september: het huwelijksfeest van Hiskia en Gerrit in Sint Annaparochie duurt een hele week (Memorijen DJ)

11 november: zus Hiskia wordt ingeschreven als lidmaat van de hervormde gemeente te Sint Annaparochie (Kerkboek Sint Anna, lidmaten)

1628

10 januari: Arnoldus Buchelius prijst een Leidse molenaarszoon als een toekomstig schildertalent (RD 1628/1)

8 en 9 maart: neef Hendrick Gerritsz. Uylenburgh (1584-1661) is in Leiden en bezoekt wellicht de schilder Rembrandt van Rijn (RAL, inv. nr. 331, fol. 15v-16r) (RD 1628/2)

14 juni: zwager Gerrit van Loo wordt aangesteld als wettelijk voogd van Saskia ('in haer sestiende jaer'), tevens van Titia en Edzart (LT, HF 16 792, fol. 24r-v) (RD, Addenda 1628/3)

Na 14 juni: zus Titia trouwt (in Leeuwarden?) met François Coopal uit Vlissingen

16 juni en 4 juli: Ossekop 11 te Leeuwarden wordt verkocht voor 2600 goudguldens aan raadsheer ordinarius Gellius Jongestall (HCL, proclamatieboeken, DD 5, p. 345)

Na 4 juli: Saskia verhuist van Leeuwarden naar Sint Annaparochie

Saskia in Sint Annaparochie en Franeker (1628-1634)

1629

Datum onbekend: broer Edzart (Duits: Idzart) trouwt met Anna Maria ten Ham in Emden (HCL, archief Camminga, brief F. Ritter, 11 februari 1928)

1630

24 mei: nicht Aeltje Pietersdr. Uylenburgh en haar man Johannes Cornelisz. Sylvius worden als woonachtig op de Leliegracht te Amsterdam vermeld bij de ondertrouw van hun dochter Maria Sylvius met Wilhelmus Henricides van Wijck (SA, DTB, Ondertrouw 435, p. 240)

22 augustus: neef Rombertus van Loo wordt gedoopt in Sint Annaparochie; zijn vader Gerrit van Loo en zijn oom Johannes Maccovius zijn getuigen (Kerkboek Sint Anna)

1631

20 juni: neef Hendrick Uylenburgh leent 1000 gulden van Rembrandt van Rijn te Leiden ten behoeve van zijn kunstbedrijf (RD 1631/4)

4 juli: broer Rombertus en zijn vrouw 'Tetske Hannia' beloven binnen twee maanden een schuld te voldoen aan tante Sas Uylenburgh (HCL, Hypotheekboeken, GG 26, fol. 22r)

Na 4 juli: broer Rombertus overlijdt in Leeuwarden, 'obiit ... 1631' (Album Ockema)

3 november: neef Rombertus Ockema wordt ingeschreven als student filosofie en letteren aan de universiteit van Franeker (ASAF 2803)

1632

16 mei: neef Jan van Loo wordt gedoopt in Sint Annaparochie; zijn vader Gerrit van Loo is getuige (Kerkboek Sint Anna)

26 juli: 'Mr. Rembrant Harmens van Rijn, schilder' logeert 'ten huijs van Mr. Heijndrick Ulenburch, schilder, op de Brestraet aen St. Anthonissluijs' te Amsterdam (RD 1632/2)

18 september: neef Rombertus Ockema ('Rombartus Ockinga') woont bij zijn oom professor Johannes Maccovius (LT, toegang 13-13, inv.nr. 191, fol. 461r)

7 november: neef Johannes Sylvius is getuige bij de doop van zijn kleinzoon Johannes van Wijck te Waverveen (RAU, Waverveen DTB, HK, 193, p. 436)

Eind november: zus Hiskia en Gerrit van Loo ('Den Sektaris Loo . . . met het wyef') wijken met Saskia uit naar Leeuwarden (Memorijen DJ)

1633

Voorjaar: Saskia bezoekt in Amsterdam haar nicht Aeltje Uylenburgh en haar neef Hendrick Uylenburgh en ontmoet Rembrandt (niet gedocumenteerd)

18 mei: broer Edzart is 729 gulden verschuldigd aan een zijdeverkoper te Leeuwarden (HCL, Hypotheekboeken, GG 26, pp. 265-266)

28 mei: broer Ulricus is 40 gulden schuldig wegens de aankoop van een paar zijden kousen (HCL, Hypotheekboeken, GG 26, p. 271)

1 juni: zwager Johannes Maccovius treedt in functie als rector magnificus aan de universiteit te Franeker (AUF, p. 307)

2 juni: nicht Sophia van Loo wordt gedoopt in Sint Annaparochie, François Coopal en Titia Uylenburgh uit Vlissingen zijn getuigen (Kerkboek Sint Anna)

6 juni: Saskia gaat met Rembrandt in Sint Annaparochie in ondertrouw (zie: 8 juni 1633)

8 juni: Rembrandt tekent in Sint Annaparochie het portret van Saskia als 'mijn huysvrouw' op 'den derden dach als wij getroudt waeren' (Berlijn, Staatliche Museen, Kupferstichkabinett, inv.nr. KdZ 1157) (RD 1633/3) (Ben. 427)

23 juni: Ietske Hannia, de weduwe van broer Rombertus Uylenburgh, trouwt in Leeuwarden met Cornelius (van) Heermans, voorheen burgemeester van Dokkum (HCL, Trouwboek, inv.nr. 55 [1621-1636], p. 625)

15 juli: Rembrandt is 27 jaar oud: zijn leeftijd schrijft hij zelf op een proefdruk van een geëetst zelfportret uit 1631 (RD 1631/6) (B. 7; Ben. 57)

Juli-september: de familie van Saskia vraagt voor haar 'venia aetatis' aan bij het Hof van Friesland (zie: 20 mei 1634)

20 juli: Advocaat Suffridus Rodehuijs is 'curator divisionis' over de nagelaten goederen van Saskia's ouders (LT, HF, HHH 16 792, autorisatieboek 1626-1638, fol. 82r-v) (RD Addenda 1633/5)

9 november: zus Antje overlijdt in Franeker (Album Ockema)

Na 9 november: Saskia gaat naar Franeker; zij doet het huishouden bij zwager Johannes Maccovius, weduwnaar van haar zus Antje, wonende aan Schilcampen, (nu) nr. 5 (zie: 22 juni 1634)

1634

16 maart: tante Sas Uylenburgh overlijdt in Leeuwarden; de familie-grafsteen met haar naam bevindt zich in de Grote Kerk te Leeuwarden (Album Ockema) (De Walle 3597)

17 april: een kind van Hendrick Uylenburgh wordt begraven in Amsterdam (SA, DTB 1090, p. 41)

14 mei: Ulricus Uylenburgh belooft zich tot 1 mei 1635 te zullen onthouden van het nuttigen van alcoholische dranken (HCL, Hypotheekboeken, GG 27, pp. 165-166)

20 mei: zus Jeltje Uylenburgh (requirante) procedeert contra Hendrick Uylenburgh 'cum sociis' (gerequireerde) inzake de erfenis van tante Sas Uylenburgh. In de acte staat: 'Saske Uylenburgh veniam aetatis by den hove becomen hebben[d]e' (LT, Civiele Sententies, 16 503, diff. 34, z.p.)

30 mei: Sara Wijnen, kleinkind van Johannes Sylvius, wordt gedoopt in Amsterdam (SA, DTB, NK 41, p. 318)

10 juni: Rembrandt ('woonen[d] opde Brestraet') doet samen met Johannes Sylvius ('als neve van de voorsz Saskia') in Amsterdam aangifte van zijn voorgenomen huwelijk (RD 1634/2)

14 juni: Neeltgen Willemsdr. van Zuydbroeck geeft toestemming tot het huwelijk van haar zoon Rembrandt met Saskia (eers[ame] Saskia Vuijlenburgh, Jonghe Dochter van Lieuwerden in vrieslant') (RD 1634/3)

18 juni: neef Hendrick Uylenburgh schrijft in Amsterdam in het *album amicorum* van Burchard Grossmann het motto: 'Miedelmaet hout staet' (RD 1634/6)

Tussen 18 en 21 juni: Rembrandt schrijft in het *album amicorum* van Burchard Grossmann het motto: 'een vroom gemoet / Acht eer voor goet' (RD 1634/6)

22 juni (dit is 2 juli in Amsterdam): Saskia, 'nu tot franeker woonachtich', wordt in de kerk van Sint Annaparochie 'int' huwelijk bevestiget' met Rembrandt (Kerkboek Sint Anna) (RD 1634/5)

3 juli: Saskia's familie dient een rekest in bij het Hof van Friesland om 'Ulenburgh sate' te Rijperkerk te mogen verkopen. De toestemming wordt verleend op 18 november (LT, HF, III 16 810, fol. 55v-58r) (NRD 6 en Appendix 1, 1-4)

Saskia in Amsterdam (1634-1642)

15 juli: volgens het testament van Hendrick Uylenburgh heeft hij zes kinderen: Gerrit, Sara, Anna, Suzanna, Isaack en Lyntgen (SA, not. S. Cornelis, NA 641, pp. 79-80)

22 juli: Rembrandt ('Coopman tot Amsterdam') verleent te Rotterdam een notariële volmacht ten behoeve van zwager Gerrit van Loo inzake debiteuren in Friesland (Stadarchief Rotterdam, NA, toegang 18, inv.nr. 89, akte 290, pp. 470-471) (RD 1634/7)

4 augustus: Philips Lucasz. gaat in Amsterdam in ondertrouw met Petronella Buijs; Rembrandts schildert vervolgens zijn portret (Br. 202) en dat van zijn echtgenote (SA, DTB, Ondertrouw 442, p. 334)

16 september: zus Jelcke Uylenburgh ('ex testamento erfgename van [tante] Saske Ulenburgh') is in geding met Rudolphus Artopeus (LT, HF, 16 503, z.p.)

7 december: broer Ulricus trouwt met Maaïke ('Maicke Sioerds') Or[e]ns te Leeuwarden (HCL, Trouwboeken, inv.nr. 55 [1621-1636], p. 701)

1635

1 januari: Justinus van Wijck, kleinzoon van Aeltje Uylenburg, wordt gedoopt te Waverveen (RAU, Waverveen DTB, HK 193, p. 138)

22-29 februari: Rembrandt wordt vermeld als woonachtig aan de Breestraat ('tot Hendrick Uylenburch')
(RD 1635/1)

1 mei: Rembrandt en Saskia verhuizen naar de (Nieuwe) Doelenstraat (nu nr. 16/18)
(RD 1636/1)

12 juli: nicht Antje van Loo wordt gedoopt in Sint Annaparochie; Saskia is haar peettante (Kerkboek Sint Anna)

30 augustus: nicht Sophia, eerste dochter van broer Ulricus, wordt gedoopt in Leeuwarden (HCL, Doopboeken, NH, B 3, p. 184)

17 november: Rembrandt en Saskia laten hun testament opmaken. In een codicil benoemt Saskia zus Hiskia tot haar voornaamste begunstigde (RD 1635/5)

15 december: Rumbartus, Saskia's eerste kind, wordt gedoopt in de Oude Kerk. Johannes Sylvius en Aeltje Uylenburgh zijn getuigen omdat François Coopal en zus Titia verhinderd zijn (SA, DTB 7, fol. 68r) (RD 1635/6)

1636

15 februari: zoon Rumbartus wordt begraven in de Zuiderkerk
(SA, DTB 1090, fol. 50v) (RD 1636/3)

Februari: Rembrandt schrijft twee brieven aan Constantijn Huygens en zegt dat hij naar Den Haag zal komen; zijn adres is in de Nieuwe Doelenstraat (naast pensionaris Willem Boreel) (RD 1636/1 en 1636/2)

20 maart: Hendrick Uylenburgh machtigt de Leeuwarder advocaat Jacob van Campen om bij het Hof van Friesland 1000 gulden op te eisen uit de erfenis van Sas Uylenburgh (SA, NA Sybrand Cornelis, 642, p. 157 [fol. 79r.]

27 juni: Lambert Jacobsz. overlijdt te Leeuwarden (GAH, Archief Velius, nr. 28)

18 juli: Willem Harmensz. van Rijn, Rembrandts broer, trouwt in de Pieterskerk te Leiden met Willempje Pietersdr. van Steijlant, weduwe van Leeuwen.
(GAL, DTB, Pieterskerk, 18 juli 1636)

1637

11 januari: Johanna ('Jancke'), tweede dochter van broer Ulricus, wordt gedoopt in Leeuwarden (HCL, Doopboeken, NH, B3, p. 214)

1 mei: Rembrandt en Saskia verhuizen naar het huis 'die suijkerbackerrij' aan de Binnen-Amstel, nu Zwanenburgerstraat 41 te Amsterdam (zie: 12 januari 1639)

13 september: neef Petrus Sylvius wordt als predikant beroepen te Sloten in Friesland (Memorie CS)

2 oktober: in de nalatenschap van Lambert Jacobsz. te Leeuwarden wordt het portret vermeld van Maria van Eyck, getrouwd met Hendrick Uylenburgh ('nae Rembrant') (HCL, Inventarisatieboeken [1637-1640], ij 33, p. 13)

25 oktober: Saskia ('Saske Ulenburgs van Rijn') is getuige bij de doop van Aeltje van Wijck, dochter van Maria Sylvius en Wilhelmus Henricides van Wijck
(SA, DTB, NK 42, p. 49) (NRD 8a)

29 oktober: Jelcke Uylenburgh, Saskia's oudste zuster, overlijdt te IJlst
(Album Ockema)

2 november: Petrus Sylvius wordt als predikant bevestigd in Sloten
(Memorie CS)

1638

8 mei: de familie Uylenburgh krijgt toestemming een boerderij te Nijemirdum te verkopen (LT, HF, III, 16 810, fol. 71v-75r) (NRD 9 en Appendix 1, 5-6)

18 mei: neef Petrus Sylvius stelt huwelijksvoorwaarden op en gaat in ondertrouw (SA, NA Lamberti, 581A, fol. 116r) (SA, DTB, Ondertrouw, 449, p. 55)

2 juni: rector magnificus Daniel Dammius getuigt van zijn hoge achting voor Saskia's vader Rombertus Uylenburgh als voorvechter voor de stichting van de universiteit van Franeker en als senator (Album Ockema)

15 juni: neef Petrus Sylvius trouwt met Sibilla Dilburgh in de Nieuwe Kerk te Amsterdam (LT, DTBL-boeken, Sloten, DTB, 15 juni 1638) (Memorie CS)

15 juli: Saskia's nicht Maria van Eyck, de echtgenote van Hendrick Uylenburgh, wordt begraven in de Zuiderkerk (SA, Weeskamer, inv.nr. 5004, Begraafregister, nr. 4, fol. 57v)

16 juli: broer Ulricus is pleitbezorger voor Saskia en Rembrandt bij het Hof van Friesland inzake een op 8 mei ingediende klacht vanwege een belediging door een verre verwant (LT, HF, 16 507, WW 28, diff. 38, z.p.) (RD 1638/7)

20 juli: Johannes Maccovius jr., neef van Saskia en elf jaar oud, wordt ingeschreven als student in de letteren te Franeker (ASAF 3481)

22 juli: Cornelia, Saskia's tweede kind, wordt gedoopt in de Oude Kerk door Johannes Sylvius; zus Titia is peettante (SA, DTB 7, p. 176) (RD 1638/8)

25 juli: Rombertus Ockema wordt ingeschreven als student aan de universiteit van Groningen (ASAG, p. 38)

13 augustus: dochter Cornelia wordt begraven in de Zuiderkerk (SA, DTB 1090, fol. 69) (RD 1638/9)

30 september: Rombertus Uylenburgh, eerste zoon van Ulricus, wordt gedoopt in Leeuwarden (HCL, Doopboeken, NH, B 3, p. 258)

19 november: predikant Johannes Sylvius overlijdt in Amsterdam (Memorie CS)

24 november: Johannes Sylvius wordt begraven in de Oude Kerk (SA, DTB, OK 1045, p. 111) (Memorie CS)

1639

5 januari: Rembrandt koopt voor 13.000 gulden een huis aan de Breestraat ('het tweede huys buijten waarts van de St. Toonis-sluijs') en zal 'de pessessie aanvaarden op Meije [1 mei] deses jaers' (RD 1639/1)

12 januari, Rembrandt schrijft in een brief aan Constantijn Huygens dat hij (nog) aan de Binnen-Amstel woont in het huis 'die suijkerbackerriij' (RD 1639/2)

9 april: op de veiling Van Uffelen wordt een portret van Rafaël verkocht voor 3500 gulden; Rembrandt maakt bij de nieuwe eigenaar, Don Alfonso de Lopez, een getekende kopie van het schilderij (Wenen, Albertina, inv.nr. 8859) (RD 1639/8) (Ben. 451)

1 mei: Saskia en Rembrandt verhuizen naar de Breestraat (zie: 5 januari)

12 mei: een portret van Rembrandt wordt door Hendrick Uylenburgh getaxeerd op 100 gulden (RD 1639/10)

24 juni: Sibilla Dilburgh, getrouwd met Petrus Sylvius, overlijdt in Amsterdam (LT, DTBL-boeken, Sloten, DTB 616, z.p.) (Memorie CS)

23 oktober: Rudolphus Artopeus, echtgenoot van nicht Barbara Uylenburgh, overlijdt te Dokkum (Memorie CS)

25 november: Petrus Sylvius wordt als predikant beroepen te Muiden (Memorie CS)

4 december: neef Petrus Sylvius wordt bevestigd als predikant te Muiden (Memorie CS)

In de loop van het jaar: Rembrandt tekent het portret van zus Titia, gedateerd '1639' (Stockholm, Nationalmuseum, inv.nr. 2078/1863) (RD 1639/13) (Ben. 441)

1640

31 maart: Rembrandt verkoopt een tuin met tuinhuisje te Leiden aan zijn broer Willem (RD 1640/3)

29 juli: Cornelia II, Saskia's derde kind, wordt gedoopt in de Oude Kerk; zus Titia en François Coopal zijn getuigen (SA, DTB 7, fol 256) (RD 1640/5)

12 augustus: dochter Cornelia II wordt begraven in de Zuiderkerk (SA, DTB 1090, fol. 84v) (RD 1640/6)

30 augustus: Rembrandt machtigt Casparus van Campen, advocaat aan het Hof van Friesland, om gelden te innen uit de nalatenschap van Saskia's tante Sas Uylenburgh; getuige is leerling Ferdinand Bol (SA, NA [Loefs] 1602 B, pp. 149-150) (RD 1640/7)

14 september: Rembrandts moeder wordt begraven in Leiden; zij laat een tamelijk groot vermogen na van ruim 10.000 gulden (RAL, DTB 334, fol. 151v) (RD 1640/8; 1640/9; 1640/11)

1 november: Debora ('Diuke'), derde dochter van Ulricus, wordt gedoopt in Leeuwarden (HCL, Doopboeken, NH, B 3, fol. 313)

1641

11 maart: neef Rombertus Ockema wordt ingeschreven als advocaat te Leeuwarden (LT, HF 16 848, matricula advocatorum, fol. 10r)

5/15 juni: zus Titia overlijdt te Vlissingen (Album Ockema)

28 augustus: neef Petrus Sylvius, weduwnaar van Sibilla Dilburgh, gaat in Amsterdam in ondertrouw met Christina van Gene (SA, Ondertrouw 456, p. 217)

17 september: Petrus Sylvius trouwt in Amsterdam met Christina van Gene (SSAN, Muiden, DTB 1, p. 78) (Memorie CS)

22 september: Titus, Saskia's vierde kind, wordt gedoopt in de Zuiderkerk; Gerrit van Loo, François Coopal en Aeltje Uylenburgh zijn getuigen (RD 1641/4)

18 oktober: Philips Angel houdt voor de leden van het Leidse schildersgilde op Sint Lucasdag een rede waarin hij Rembrandts 'hooge en verre nagedachten' prijst (Angel 1642, p. 48) (RD 1641/5)

26 december: Gerrit van Loo overlijdt te Sint Annaparochie (Album Ockema)

In de loop van het jaar: Jan Jansz. Orlers publiceert in Leiden de eerste biografie van Rembrandt (Orlers) (RD1641/8)

1642

4 maart: neef Secridus, tweede zoon van Ulricus, wordt gedoopt te Leeuwarden (HCL, Doopboeken, NH, B 3, p. 355)

11 april: nicht Anna Sylvius overlijdt te Amsterdam (Memorie CS)

14 april: Anna Sylvius wordt begraven (SA, DTB, OK 1046, fol. 11v)

5 juni: Saskia ('ziek te bedde leggende') laat haar tweede testament opmaken (RD 1642/2)

11 juni: Johannes, zoon van Petrus Sylvius, wordt geboren in Muiden (Memorie CS)

14 juni: Saskia overlijdt in Amsterdam (Album Ockema: 4 juni volgens de Friese tijdrekening) (RD 1642/2)

Na Saskia's dood (1642-1669)

15 juni: Johannes, zoon van Petrus Sylvius, wordt gedoopt te Muiden, Aeltje Uylenburgh is getuige (SSAN, Muiden DTB, dl. 1, p. 18) (Memorie CS)

15 juni: zwager François Coopal gaat in Den Haag in ondertrouw met Aletta van Weede (GADH, Ondertrouw, 743, p. 112)

19 juni: Saskia wordt begraven in de Oude Kerk (RD 1642/4)

9 en 25 juli: Rembrandt betaalt de kosten van een graf in de Weitkoperskapel in de Oude Kerk (RD 1642/5-6)

17 december: Rembrandt meldt Saskia's dood bij de Weeskamer (RD 1642/9)

1643

7 februari: Rembrandt verkoopt een huis te Leeuwarden, dat Titus heeft geërfd van 'w[ylen] Saske Uylenburchs syn [Rembrandts] overledene huysf[rrouw]' (LT, HF, civiele sententies, 16 512, diff. 28) (RD 1643/1; NRD Appendix 1, 7)

1647

Oktober/november: het gezamenlijk vermogen van Saskia en Rembrandt wordt op verzoek van Saskia's 'vrunden' [=familie] geschat op een totale waarde van 40.750 gulden, waarvan de helft Titus toekomt (de specificatie is niet bewaard gebleven) (RD 1647/6; 1659/12; 1662/14)

1652

5 oktober: Rembrandt verkoopt een portret van Saskia aan zijn vriend Jan Six (RD 1652/7 en 1658/18) (Kassel, Gemäldegalerie, inv.nr. GK 236) (Br. 101)

1655

24 november: Titus benoemt zijn vader tot zijn universele erfgenaam, waarbij hij eventuele aanspraken uitsluit van de kant van 'sijne vrunden van 's moeders zijde' (RD 1655/6)

1659

(ongedateerd) Jan van Loo en Anna Huybrechts verklaren zeer goed bevriend te zijn geweest met Rembrandts 'overleden huijsvrouw Saskia van Uylenburgh' (RD 1659/13)

1662

27 oktober: Rembrandt verkoopt het graf van Saskia (RD 1662/9, 1662/10)

1665

9 september: Titus wordt vermeld als erfgenaam van Saskia (RD 1665/18 en 1665/22) (verloren document)

1668

28 februari: Titus trouwt met Magdalena van Loo, dochter van Jan van Loo en Anna Huybrechts en de nicht van Saskia's voogd Gerrit van Loo (RD 1668/2)

1668

7 september: Titus van Rijn wordt begraven (RD 1668/8)

1669

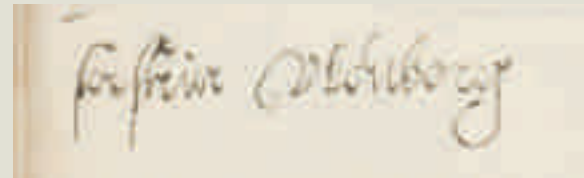
22 maart: Titia, Titus' postume dochter en Rembrandts kleindochter, wordt gedoopt in de Nieuwe Zijdskapel (RD 1669/1)

4 oktober: Rembrandt overlijdt (RD 1669/4)

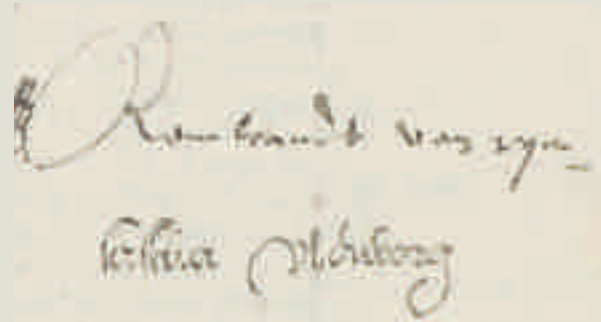
8 oktober: Rembrandt wordt begraven in de Westerkerk (RD 1669/6)

28(?) november Magdalena van Loo, Rembrandts schoondochter, overlijdt (RD 1669/1) (zie 23 december 1669)

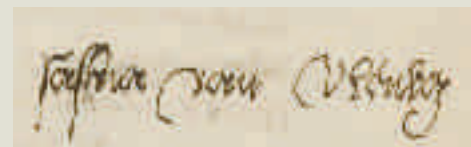
23 december: in de inboedel van Magdalena van Loo, Titus' weduwe, bevindt zich 'een conterfeijtsel van des overledes schoonmoeder' (Saskia) (SA, notaris F. van Bijler, 23 december 1669)

1

2

3

1 Detail uit afb. 52, 1635

2 Detail uit afb. 52, 1635

3 Detail uit afb. 93, 1642

DE SASKIA KRONIEK

Lijst van afkortingen

- Album Ockema – *Album amicorum* van Rombertus Ockema (HCL, Ms. Inv.nr. A 351)
- Angel 1642 – P. Angel, *Lof der schilder-konst*, Leiden 1642
- APAF – T.J. Meijer, *Album promotorum academiae Franekerensis [1591-1811]*, Franeker 1972
- ASAF – S.J. Fockema Andreae en T.J. Meijer, *Album studiosorum academiae Franekerensis (1585-1811, 1816-184)*, Franeker 1968
- ASAG – *Album studiosorum academiae Groninganae*, Groningen 1915
- ASALB – *Album studiosorum academiae Lugduno Batavae. MDLXXV-MDCCCLXXV*, Den Haag 1875
- AUF – A.P. van Nienes e.a., *De archieven van de universiteit van Franeker, 1585-1812*, Leeuwarden 1985
- B. – A. Bartsch, *Catalogue raisonné de toutes les estampes qui forment l'oeuvre de Rembrandt ...*, 2 dln., Wenen 1797
- Ben. – O. Benesch, *The Drawings of Rembrandt*, 6 dln., Londen 1973 (ed. princ. 1954-1957)
- Br. – A. Bredius, *Rembrandt. Schilderijen. 630 afbeeldingen*, Utrecht 1935
- GADH – Gemeentearchief, Den Haag
- GAH – Gemeentearchief, Hoorn
- HAK – Haarlem: Archiefdienst voor Kennemerland
- HCL – Historisch Centrum Leeuwarden
- Kerkboek Sint Anna – *Het Kercke Boek Der gemeente Jesu Christi van Sint Anna opt Bildt* (LT, OBS, toegang 27, inv.nr. 93)
- LT – Leeuwarden, Tresoar
- Memorie CS – *Memorie van het geslachte ende Nakomelingen ... van mijn Grootvaeder Cornelius Silvius* (Ms. Parijs, Fondation Custodia)
- Memorijen DJ – *Eennijghe memorijen belangende die grietenije van der Bildt sendt anno 1620* (Gemeentearchief Het Bildt, Sint Annaparochie, Ms. Inv.nr. Hutter 108-G. Transcriptie: W. Bergsma, 'Dirck Jansz. syn *Memoryen*', *Bydragen ta pleatslike skiednis* [2004], nr. 4, pp. 57-76)
- NRD – M. Roscam Abbing, *Rembrandt 2006: The New Rembrandt Documents*, Leiden 2006
- Orlers – J.J. Orlers, *Beschrijvinghe der Stadt Leyden*, Leiden 1641
- RAL – Regionaal Archief Leiden
- RAU – Rijksarchief, Utrecht
- RD – W. Strauss en M. van der Meulen, *The Rembrandt Documents*, New York 1979
- SA – Stadsarchief, Amsterdam
- SSAN – Naarden, Stads- en Streekarchief voor Naarden, Bussum, Muiden en Huizen
- VdM – D. van der Meer, 'Ulenburg', *Genealogysk Jierboekje* (1971), nr. 415, pp. 74-99
- De Walle – H. de Walle, *Friezen uit vroeger eeuwen. Opschriften uit Friesland, 1280-1811*, Franeker 2007

SASKIA EN HET SPROOKJE VAN HOUBRAKEN

98 Jacob Houbraken, *Portret van Rembrandt*, gravure uit: A. Houbraken, *De groote schouburgh*, Amsterdam 1718-1721, dl. 1, p. 272, afb. M

'Hy had ten huisvrouw een Boerinetje van Raarep, of Ransdorp in Waterland, wat klein van persoon maar welgemaakt van wezen, en poezel van lichaam'. Alsof de biograaf Arnold Houbraken haar persoonlijk had gekend deed de vrouw van Rembrandt in 1718 haar intrede in zijn levensverhaal als een Noord-Hollandse boerin. Zo'n vrouw paste, dacht Houbraken waarschijnlijk, uitstekend bij deze zoon van een molenaar. Hij zette de toon voor vele generaties die na hem kwamen. Tot op de dag van vandaag waart een schim van Houbrakens creatie rond in Rembrandts levensverhaal, ook al kreeg de persoon van Saskia in de loop van de negentiende eeuw een volstrekt ander profiel, namelijk dat van een welgestelde burgemeestersdochter. Ze was sindsdien geen naamloos poldermeisje meer, maar een jongedame uit de stad. De archivaris van Leeuwarden, Wopke Eekhoff, schreef in 1862 de eerste levensschets van Saskia Uylenburgh, van wie de naam in zijn dagen nog wat onwennig in de oren klonk. Eekhoff deinde mee op de golven van enthousiasme die het 'Land van Rembrandt' hadden overspoeld sinds de oprichting van het standbeeld van de nationale held in Amsterdam in 1852. Allerlei opzienbarende onthullingen aangaande diens levensverhaal waren daarmee gepaard gegaan. Ietwat verontwaardigd schreef de Friese archivaris in zijn inleiding op Saskia's biografie: 'Overtuigd van het groot gewigt der keuze van eene echtgenoot op het gansche lot en leven eens mans, verheugde men zich, dat de onwaarheid was bewezen van Houbraken's sprookje, door zoo velen naverteld, alsof zulk een deftig schilder zich had vernederd door een huwelijk met een boerenmeisje uit het Noord-Hollandsche dorpje Ransdorp'. En triomfantelijk besloot de Friese archivaris: 'maar [men verheugde zich] nog meer, toen men vernam, dat zijne Saskia Ulenburgh tot het aanzienlijk geslacht behoorde van een burgemeester der stad Leeuwarden en raadsheer in het Hof van Friesland'.

SOORT ZOEKT SOORT

Rembrandt heeft de tijdgeest aanvankelijk niet mee gehad. In de eerste biografie die over hem verscheen in 1641 heette hij nog 'een vande tegenwoordighe vermaertste Schilders van onse eeuwe' (afb. 83) en er werd niet gerept over zijn vrouw. Dat valt te begrijpen, want de Leidse stadsbeschrijver Orlers was hem uit het oog verloren toen hij in 1630 als vrijgezel naar Amsterdam was vertrokken. Maar nog tijdens Rembrandts leven is een tamelijk misprijzende beeldvorming ontstaan, te beginnen met de Duitse schilder/schrijver Joachim von Sandrart. Hij was tussen 1637 en 1643 in Amsterdam actief en heeft dus Rembrandt van nabij meegemaakt. Zijn bijdrage aan Rembrandts levensbeschrijving was een slordige mengeling van feiten en fictie. Sandrart had een leven achter de rug van regelmatige omgang met de groten der aarde in de kunstwereld, toen hij zich zette aan het schrijven van de biografieën van eigentijdse kunstenaars waarbij hij liever commentaar gaf dan een feitenrelaas. Sandrart lanceerde de opvatting dat het verwonderlijk was dat een gewone molenaarszoon ('nur aus dem platten Land und von einen Müller entsprossen') zo hoog in de kunst gestegen kon zijn.

99 Samuel van Hoogstraten,
Zelfportret, pentekening,
17 x 13,5 cm, ca. 1643, Parijs,
Fondation Custodia

In samenhang daarmee besteedde hij veel aandacht aan Rembrandts ruim geschatte inkomsten (in de marge betiteld als 'Sein Reichtum') en daarmee in schril contrast zijn voorkeur voor het gezelschap van 'niedrigen Leuten' en een leven beneden zijn 'Stand'. Dat beeld is lang blijven hangen. Het idee dat Rembrandt een kleinburger was die dankzij zijn unieke schildertalent de maatschappelijke top wist te bereiken steekt in allerlei varianten nog steeds de kop op.

In 1699 praatte de Franse biograaf Roger de Piles simpelweg Sandrart na toen hij schreef dat de schilder slechts omgang had met eenvoudige lieden ('gens de basse naissance'). Over de vrouw van de schilder zei hij kortweg: 'Il se maria en Hollande ...' en hij verwees daarbij naar de prent uit 1636, waarop Rembrandt zichzelf met een Hollandse vrouw had afgebeeld - Saskia Uylenburgh, zoals wij nu weten. (afb. 55) Omstreeks 1700 was de Franse schilder en schrijver Florent le Comte de eerste die de gade van Rembrandt van een soort identiteit voorzag. Le Comte had De Piles gelezen en ook hij greep de gelegenheid aan om te redeneren: soort zoekt soort. Beide Franse schrijvers etaleerden met hun geparfumeerde smaak een bewust dedain voor de eigenninnige Hollander met zijn dwarse gedrag. Le Comte lanceerde het idee dat de vrouw van Rembrandt wel van even geringe afkomst moest zijn als haar man. Hij voegde namelijk aan de tekst van De Piles ('Il se maria en Hollande ...') geraffineerd toe: 'où il prit une femme qui n'étoit pas d'une plus grande naissance que lui ...' Zo beklonk stukje bij beetje het beeld van Rembrandts levensgezellin als een randfiguur.

100 Samuel van Hoogstraten,
Zittend naakt (Geertje Dirck?),
pentekening, 26,2 x 28,6 cm,
ca. 1646, Parijs, Louvre

EEN WATERLANDSE VROUW

Ook Houbraken kende de vrouw van de kunstenaar in de eerste plaats van de ets uit 1636. Uit die prent kopieerde hij Rembrandts beeltenis voor een portret in zijn boek, maar hij verving de naamloze echtgenote door een toen alom bekende persoonlijkheid, de geleerde kunstenares Anna Maria van Schurman (afb. 98). Hierna bestudeerde Houbraken de teksten van Sandrart, De Piles en Le Comte en zo ontstond een vastomlijnd beeld. Maar hij verrichte ook enig veldwerk. Altijd uit op een pikant detail, deed hij navraag bij zijn leermeester Samuel van Hoogstraten, die naam had gemaakt met zijn theorieboek over de schilderkunst. Samuel was immers Rembrandts leerling geweest. Hij kwam op diens atelier omstreeks 1643, een jaar na het overlijden van Saskia Uylenburgh. (afb. 99) Toen deed de jonge weduwe Geertje Dirckx, de droge min van Saskia's zoon Titus, het huishouden bij de schilder. Samuel heeft tijdens zijn leertijd een naaktstudie getekend van een vrouw, die mogelijk identiek was met deze Waterlandse boerin. (afb. 100) Tussen haakjes: Rembrandt heeft zijn enige wettige vrouw Saskia nooit als naaktmodel gebruikt. Samuels herinneringen aan die periode zullen na al die tijd wel vervaagd zijn geweest. Toen Houbraken hem naar de vrouw van de schilder vroeg, dacht hij aan de persoon die hij in zijn leertijd bij Rembrandt had meegemaakt. Hij realiseerde zich kennelijk niet dat dit dorpsmeisje van wie hij het 'poezele' lichaam had getekend niet de moeder van Titus kon zijn geweest, al had ze zich misschien

101 J. Immerzeel, *Lofrede op Rembrandt*, Amsterdam 1841

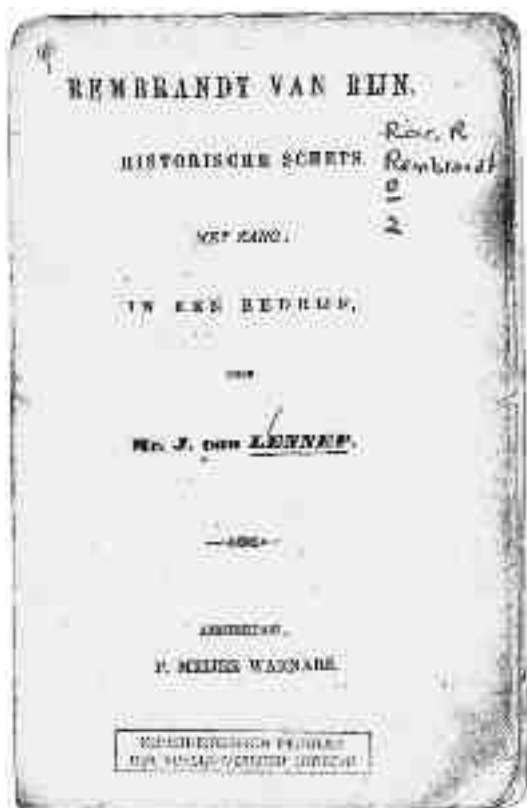
wel zo gedragen. In het huis aan de Breesstraat hingen toen in ieder geval meerdere portretten van de recent overleden echtgenote van zijn leermeester. (afb. 17 en 43).

Maar Hoogstratens onbetrouwbare herinneringen waren koren op de molen van Houbraken. Dat Rembrandts huisvrouw een boerin uit Ransdorp zou zijn geweest, leek hem alleszins plausibel. Toch had ook hij beter kunnen weten. Hij beweerde namelijk de collectie Six in Amsterdam goed te kennen. Daar was in zijn tijd het portret van Saskia te bewonderen dat in 1652 door Jan Six van de schilder zelf werd gekocht. (afb. 43) Het ging nog in 1735 door voor 'De Vrouw van Rembrand, door hem geschildert, zo konstig als van hem gezien is'. Een van de redenen waarom burgemeester Jan Six destijds dit vorstelijke portret heeft gekocht, was naar we mogen aannemen dat de overleden vrouw van zijn vriend Rembrandt de dochter was geweest van een burgemeester.

Gezapigheid en kritiekloos napraten bleef lange tijd troef in allemans kijk op het verleden. Als typisch voorbeeld daarvan geldt Jacob Campo Weyerman, die in 1729 Houbrakens tekst overschreef en zo Rembrandts vrouw opvoerde als 'een goelijk Boerinnetje', dat 'welgemaakt van leest en vrolyk van tronie' was. Tot het midden van de 19de eeuw gaf men de voorkeur aan zulke leutige teksten boven feitelijkheden die bijvoorbeeld documenten zouden kunnen opleveren. Openbare archieven bestonden toentertijd niet en originele stukken waren schaars of moeilijk toegankelijk. Of er werd eenvoudigweg niet naar gezocht. Houbrakens voornaamste bron was inderdaad de mondelinge overlevering. Het was dan ook puur toeval dat op het eind van de achttiende eeuw de namen van 'Saskia van Uijlenburg' en die van haar zoon Titus werden aangetroffen in een document dat in het bezit was gekomen van de graveur en kunsthandelaar Christiaan Josi. Terloops heeft Josi dit als 'een *echt* stuk' (cursivering van de schrijver) vermeld in een voetnoot bij een catalogus over Rembrandts prenten. Die werd gepubliceerd in 1810.

SASKIA IN DE HERBERG

Maar nog in 1839 sprak een autoriteit als Johan Immerzeel jr. in een *Lofrede op Rembrandt* (afb. 101) voor de 'Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen' de volgende woorden: 'Zijne echtverbindtenis met een Noord-Hollandsch landmeisje hield hem naderhand alsmede binnen dien cirkel van zijnen burgerlijken stand besloten'. Dit was dus een beknopte weergave van de teksten van Houbraken en Le Comte. In een voetnoot kwam Immerzeel wel op de proppen met de naam Saskia, waarbij hij de aantekening maakte: 'Zy heeft hem menigmaal tot model verstrekt'. Maar de familienaam 'Uijlenburg' klonk de Amsterdammers niet zo bekend in de oren als die van Rembrandts vrienden Six, Tulp of De Decker. Het heeft dan ook niet geleid tot nader onderzoek. Hoewel: een enkeling toonde zich toch wel nieuwsgierig. Dat was de kunsthandelaar C.J. Nieuwenhuys die als een ware detective niet rustte voordat hij dat door Josi *echt* genoemde stuk met eigen ogen hadden gezien. De inhoud van het document heeft hij beschreven in 1834 in een naslagwerk in de Engelse taal. Nieuwenhuys schreef in de aanhef van een

102 J. van Lennep, *Rembrandt van Rijn. Historische schets met zang*, Amsterdam 1849

biografische schets: 'Many years ago I was informed in Amsterdam, that among the archives preserved in that city were accounts relative to the life of the celebrated Rembrandt van Ryn, and ... I was determined to see the originals myself, well knowing that nothing is more imprudent than to rely on *on dits*'. Hij maakte daarbij ernstige verwijten aan het adres van Houbraken. Triomfantelijk meldde Nieuwenhuys dat hij dat stuk over de vrouw van Rembrandt daadwerkelijk had gezien, en hij stelde vast: '[Rembrandt] married Miss Saskia van Uylenburg, by whom he had a son, whom he named Titus van Ryn'. In een bijlage gaf hij een vertaling van de volledige tekst van het document dat Josi had beschreven.

Desondanks bleef Rembrandts vrouw, ook nu zij Saskia kon worden genoemd, een boerinnetje. John Smith, een goede vriend van Nieuwenhuys, gaf haar in zijn *Catalogue Raisonné* in 1836 de volgende identiteit: 'a farmer's daughter, of the name of Saskia van Uylenburg, a native of the village of Ransdorp'. In zijn in 1843 gepubliceerde biografie hield Dr. G.K. Nagler het eveneens bij een karakteristiek in de trant van Houbraken en Weyerman: 'Die Wohnung des Meisters theilte jetzt eine speculative Hausfrau, eine artige wohlbeleibte Bäuerin seiner Gegend'.

Mr. Jacob van Lennep, schrijver van veelgelezen historische romans, had een eigen variant op het oude patroon bedacht. Hij vermaakte in 1849 het Amsterdamse schouwburgpubliek met een toneelstuk in één bedrijf, met zang. Daarin voerde hij een zekere Saskia op als de nicht van Wouter, kastelein van het 'Oudezijds Heeren-Logement' te Amsterdam. (afb. 102)

Het script bevatte dialogen als:

'SASKIA (in de herberg):

Wel, vriend Rembrandt! vordert het werk naar uw zin?

REMBRANDT:

Och neen! Saskia mijn! Ik kan maar niet tot een goed einde komen.

SASKIA:

Maar gy zijt ook zoo wispelturig. Naauwlijk heb je eene plaat half afgewerkt, of gy zet u weër aan eene andere.

REMBRANDT:

Zeg liever, aan dezelfde, liefste! ...

SASKIA:

Hoe zult gy ooit bekend worden, indien gy op die wijze voortgaat?

De vermelding van deze Saskia als Rembrandts geliefde was een primeur waarmee Van Lennep wilde pronken, maar in een toelichting bekende hij dat zij als nicht van een Amsterdamse kastelein het product was van volgens hem verantwoorde dichterlijke vrijheid.

104 Herman F.C. ten Kate, *Onthulling van het Rembrandtbeeld op 27 mei 1852*, houtgravure, Amsterdam, Amsterdams Historisch Museum

105 P. Scheltema, *Rembrandt. Redevoering over het leven en de verdiensten van Rembrandt van Rijn*, Amsterdam 1853

103 Louis Royer, *Standbeeld van Rembrandt*, 1852, gietijzer, Amsterdam, Rembrandtplein

VAN BOERINNETJE TOT BURGEMEESTERSDOCHTER

In hetzelfde jaar waarin Saskia als schertsfiguur op de planken stond, 1849, werd uiteindelijk het document gepubliceerd dat leidde tot de 'wedergeboorte' van Rembrandts vrouw. W.J.C. Rammelman Elsevier, de (latere) archivaris van Leiden, beschreef toen in de *Kronijk van het Historisch Genootschap te Utrecht* zijn recente aankoop van extracten uit de zogenaamde 'puiboeken' van de stad Amsterdam, waarin een groot aantal huwelijken tussen de jaren 1578 tot 1749 werden vermeld. De registratie uit 1634 van het voorgenomen huwelijk van Rembrandt en Saskia was wel zijn meest spectaculaire vondst. Het originele document met de huwelijksaangifte kon toen snel worden gelokaliseerd en dit is nu een pronkstuk dat permanent wordt tentoongesteld in de schatkamer van het Amsterdamse stadsarchief. (afb. 31) Aan Saskia's achternaam kon dank zij dit stuk eindelijk haar geboorteplaats worden gekoppeld: 'Saskia vuijlenburgh van Lewerden' en haar toenmalige verblijfplaats: 'woonen[de] opt Bil tot St. Annenkerck'. Rembrandt zelf moet dit signalement hebben verschaft aan de commissarissen van huwelijkszaken in Amsterdam op 10 juni 1634, toen hij 'voor de roodeur' ging.

Het wachten was vervolgens op nadere gegevens uit de Friese archieven. Pieter Scheltema, alias Piet Perkament, de eerste archivaris van Amsterdam, werd met de gewichtige taak belast om het onderzoek ter hand te nemen. Hij correspondeerde met zijn ambtsgeenoot Eekhoff in Leeuwarden en zo vielen in de zomer van 1851 de stukjes van de Saskia-legpuzzel op hun plaats. Scheltema's brieven over deze kwestie worden nu bewaard in Tresoar. Maar hij wachtte op een geschikt moment om tot publicatie over te gaan. In die dagen was Amsterdam namelijk in de ban geraakt van Rembrandt, die was gebombardeerd tot de nieuwe nationale held en die dus openbaar moest worden geëerd. Het hoogtepunt van de festiviteiten was de onthulling van een standbeeld op de Botermarkt, die sindsdien Rembrandtplein heette. (afb. 103) Koning Willem III trok op 27 mei 1852 eigenhandig het doek weg van het gietijzeren beeld en hield een korte toespraak over vaderlandsliefde en liefde voor de kunst. (afb. 104)

Het volk vierde vier dagen feest met Rembrandtkoekjes en Rembrandtsigaren. Piet Perkament beleefde zijn fijnste uur toen hij voor een select gehoor een lofrede mocht afsteken. Met de titel verklaarde hij zijn voornaamste oogmerk: *Over het leven en de verdiensten van Rembrandt van Rijn*. (afb. 105) Inderdaad: toen was het nog Rembrandt zonder t. In een voorwoord zette de stadsarchivaris de toon met het aan de kaak stellen van een groot aantal misverstanden aangaande Rembrandts leven.

Een heet hangijzer was zijn huwelijk. Over zijn vrouw stelde Scheltema op voorhand vast dat 'de berigten omtrent haar persoon en afkomst geheel bezijden de waarheid waren'. De archivaris bleek zich tamelijk geërgerd te hebben aan de zogenaamde 'historische schets' van zijn vriend Van Lennep, die beter had kunnen weten. 'Mijne opgaven', schreef hij, 'zijn geput uit echte bronnen'. Zijn bewijsstuk nr. 1 was het document dat door Josi in 1810 was gepubliceerd en dat nu onder zijn beheer viel. Een beetje sneu is wel dat dit cruciale stuk in de loop van de negentiende eeuw in het Amsterdamse archief zoek is geraakt.

106 P.W. Sebes, *Portret van Wopke Eekhoff*, krijttekening, maten onbekend, 1846, particuliere collectie

Scheltema had belangrijke informatie ingewonnen over de familie van Saskia bij het archief in Leeuwarden. Hij kon dan ook triomfantelijk meedelen dat zij 'was gesproten uit een zeer deftig en aanzienlijk Friesch geslacht'. Saskia's vader, 'Rombertus Uilenburg', bleek een oud-burgemeester van Leeuwarden te zijn geweest. Grote indruk maakte ook dat deze Rombertus een van de weinige getuigen was geweest van de moord op Willem de Zwijger, de Vader des Vaderlands. (afb. 5) Rembrandts vrouw was definitief van boerinnetje tot de dochter van een beroemde burgemeester bevorderd en dat moet voor velen een grote opluchting zijn geweest. Scheltema dankte in de gedrukte versie van zijn feestrede de archivariissen Eekhoff en Rammelman Elsevier, die 'door hunne dienstvaardigheid . . . de geschiedenis der vaderlandsche kunst een niet ongewigtigen dienst bewezen'.

FRIESE DOCUMENTEN

Wopke Eekhoff, die in 1851 'bij het doen van nasporingen in Amsterdam' met zijn collega Scheltema gegevens had uitgewisseld, zette een eigen onderzoek in gang dat zich speciaal richtte op de persoon van Saskia. (afb. 106) Hij publiceerde zijn - in de aanhef geciteerde - bevindingen pas tien jaar later in een artikel in de obscure periodiek *Europa*, dat vervolgens ook als een boekje werd verspreid. In het eerste exemplaar dat hij aanbood aan de burgemeester van Sint Annaparochie, 'de plaats, waar Rembrandt in het huwelijk trad', schreef hij eigenhandig: 'niet in den handel'. Collega Scheltema betreurde later openlijk dat het geschrift van Eekhoff geen wijdere verspreiding had gekregen en zo bleef het een zeldzaam streekproduct. Jacob van Lennep reageerde in een brief nogal nurks op het hem toegezonden manuscript: 'te veel en te weinig historie, te veel en te weinig tafereel'.

Wat Van Lennep hinderde was dat de archivaris als boodschapper te kort was geschoten en vooral een mooi verhaal had willen vertellen. Het is waar dat vooral de prominente rol van Wybrand de Geest, de 'Friesche Adelaer', bij het leggen van het eerste contact tussen Rembrandt en Saskia op louter wensdenken van Eekhoff berustte. De archivaris geloofde heilig dat Wybrands vrouw Hendrickje Uylenburgh een zuster van Saskia was. Dit is hem overigens tot in recente tijden nagezegd. Maar deze Hendrickje (Fransdochter) was een achternicht van Saskia (Rommertsdochter) en De Geest is dus nooit een zwager van Rembrandt geweest. Maar in Eekhoffs Friese ogen was Wybrand een even grote geest als Rembrandt en dus móesten ze elkaar wel hebben gekend.

De archivaris van Leeuwarden had overigens dankbaar gebruik gemaakt van gegevens uit een *album amicorum* dat in 1840 in zijn bezit was gekomen. (pp. 44-45) In dit vriendenboekje had Rombertus Ockema, een zoon van Saskia's oudste zus Jeltje, voorin de namen en sterfdata genoteerd van de familieleden van zijn moeder, de Uylenburghs dus. Ook Saskia's sterfdag - 4 juni 1642 - wordt daarin vermeld. (afb. 94) Dit album is nu in het Historisch Centrum Leeuwarden (HCL). Het unieke document is door de biografen uit later jaren nooit helemaal op zijn waarde geschat,

107 Missive van Arnoldus Wassenbergh aan Wopke Eekhoff, mei 1851, Leeuwarden, Tresoar

108 W. Unger, *Portret van Saskia naar Rembrandt*, gravure uit: *Zeitschrift für bildende Kunst*, 5 (1870), p. 237

waarschijnlijk omdat feiten uit Saskia's leven niet werden beschouwd als ijkpunten in dat van Rembrandt. Achteraf blijkt dat deze Rombertus Ockema met zijn moeder bij Saskia in het ouderlijk huis te Leeuwarden heeft gewoond na de dood van haar vader. Later kwam Saskia wederom met neef Rombertus onder één dak te wonen bij haar zwager professor Johannes Maccovius in Franeker. Hij schreef de familiechroniek meteen na de dood van Saskia in zijn *album amicorum*. Hij was er vermoedelijk nogal trots op dat zijn tante de vrouw was geweest van een beroemde schilder. Eekhoff identificeerde de 'Saske ulenburgh' die blijkens het album in 1642 was overleden met de 'Saskia vuijlenburgh' die in de Amsterdamse puiboecken werd vermeld als Rembrandts vrouw. Hij vond vervolgens vrij eenvoudig haar geboortjaar en de datum waarop zij werd gedoopt – 2 augustus 1612 – in de registers van de Jacobijnerkerk te Leeuwarden. (afb. 1) Saskia bleek verdrietig genoeg vóór haar dertigste verjaardag gestorven te zijn.

Eekhoff was op verzoek van Scheltema ook gaan informeren in Sint Annaparochie waar ze zou hebben gewoond. Zoals blijkt uit hun briefwisseling hebben ze vol ongeduld op een antwoord gewacht, maar tot hun grote vreugde kregen ze in de loop van 1851 van de bejaarde dominee van het dorp afschriften uit een oud register met de vermelding dat Rembrandt en Saskia aldaar in 1634 'int houwelijck sijn bevestiget'. Dit kerkboek wordt nu als een belangrijk document gekoesterd door Tresoar. (afb. 14, 34 en 50) Daar wordt ook een kattebelletje bewaard van dominee Wassenbergh, waarin hij in mei 1851 de 'aantekening omtrent het huwelijk van Rembrandt' meedeelde aan 'Mijnheer en Vriend', de archivaris van Leeuwarden. (afb. 107) Twee jaar later heeft Arnoldus Wassenbergh uittreksels uit het kerkboek gepubliceerd in de *Nieuwe Friesche Volks-almanak*, waarvan hij redacteur was. Maar ook deze periodiek behoorde (en behoort nog steeds) niet tot de favoriete naslagwerken van de geleerden in het westen.

SASKIA KRIJGT EEN GEZICHT

Saskia werd een internationaal succes in de tweede helft van de negentiende eeuw. W. (Thoré-)Bürger maakte haar in 1858 in Frankrijk populair als 'de eerste vrouw van Rembrandt' ('la première femme de Rembrandt'), met dank aan de berichten van Scheltema. Die betiteling is blijven bestaan, hoewel zij in strikte zin niet zijn eerste, maar zijn enige wettige echtgenote is geweest. In 1864 wist Bürger in een bespreking van Eekhoffs artikel nadere gegevens over Saskia mee te delen aan de lezers van het tijdschrift *Gazette des Beaux-Arts*. Omdat Scheltema's brochure slecht toegankelijk was, publiceerde Bürger bovendien daarvan in 1866 een Franse vertaling. Nu de laatdunkende praatjes van Houbraken en de zijnen over de afkomst van Saskia waren ontmaskerd, ontstond in Frankrijk een sterk geïdealiseerd beeld van Rembrandts vrouw. In commentaren werd breed uitgemeten over zijn liefde voor haar, onder verwijzing naar de talrijke uitbeeldingen van Saskia. Men was vooral diep geroerd door het grote leed dat hem trof door haar ontijdige dood op het hoogtepunt van zijn carrière.

109 C. K. Bolton, *Saskia, the Wife of Rembrandt*, New York/Boston 1893

109a

De ambitieuze Wilhelm von Bode, toen nog een jonge student, publiceerde in 1870 in een Duits tijdschrift de afbeelding van een portret, getekend met de zilverstift, die door de Nederlandse kunstkenner Carel Vosmaer in 1862 in het Berlijnse prentenkabinet was ontdekt. (afb. 108) De tekening zat jarenlang verstopt in een map met bladen in de trant van Rembrandt. Maar Vosmaer had onmiddellijk diens meesterschap herkend: 'Zo delicaat en toch krachtig uitgevoerd, met zo'n natuurlijke expressie, zo volmaakt in de handen vooral . . . geen twijfel mogelijk', schreef Vosmaer in zijn monografie uit 1868 (in vertaling). Helaas heeft Eekhoff, noch Scheltema dit unieke document gekend. Zo zullen we nooit weten hoe de archivariissen de tekst zouden hebben geïnterpreteerd die Rembrandt onder zijn portretje schreef: 'dit is naar mijn huysvrouw geconterfeyt do sy 20 jaer oud was den derden dach als wij getrouwt waeren'. Wassenbergh zou verontwaardigd hebben opgemerkt dat ze toch in juni 1634 waren getrouwd in zijn kerk in Sint Annaparochie en niet in 1633. Maar Rembrandt bedoelde dat ze waren 'ondertrouwd', met andere woorden: trouwbeloften hadden uitgewisseld. Sinds het zeventiende-eeuwse begrip 'ondertrouw' in onbruik is geraakt heeft de schijnbaar tegenstrijdige notitie tot grote verwarring geleid.

Al met al kreeg de vrouw van Rembrandt in 1810 een voornaam en een achternaam, in 1849 een Friese identiteit, in 1852 een prominente vader en broers en zusters, en eindelijk in 1870 een gezicht.

SASKIA IN HET VOLLE LICHT

In 1893 werden al die Nederlandse ontdekkingen ook gepresenteerd aan het grote publiek overzee. Charles Knowles Bolton, bibliothecaris van het Atheneum in Boston en trustee van het Museum of Fine Arts aldaar, schreef toen een nog steeds zeer leesbare biografie, getiteld *Saskia – the Wife of Rembrandt*. (afb. 109 en 109a) Bolton leverde een goed gedocumenteerd werkstuk zonder poespas over onderwerpen als Saskia's vader, haar jeugd en haar leven als echtgenote en moeder. Zijn toon verschilde wezenlijk van die van de Franse critici. Bolton was wars van sentimentele interpretaties. Ook hij leunde zwaar op de publicaties van Scheltema en Eekhoff. Zijn Amerikaanse lezers maakten aldus kennis met familieleden als Sylvius, Maccovius, Coopal en Van Loo. Opvallend is dat hij Eekhoffs chauvinisme ten aanzien van de rol van de 'Friesche Adelaer' volstrekt negeerde. Bolton bleek zijn tijd ver vooruit te zijn geweest. Wilhelm von Bode was inmiddels de Berlijnse museumdirecteur die een grote reputatie had verworven als kenner van de Hollandse oude meesters. Op zijn reizen 'verzamelde' hij portretten van Saskia met als leidraad het zilverstiftportret dat hem zo vertrouwd was geworden. In 1897 publiceerde hij zijn bevindingen in een artikel met de titel: 'Die Bildnisse der Saskia van Uylenburch als Braut und junge Gattin Rembrandts'. Hij presenteerde daarin ook het schilderij uit 1632 dat driekwart eeuw later herkend zou worden als het profielportret van Amalia van Solms. (afb. 44) Bode was onkundig van het feit dat Rembrandt in 1632 Saskia nog niet had ontmoet. Het publiek kreeg overigens pas jaren later een

goede visuele indruk van wat in Bodes tijd doorging voor portretten van Saskia, toen in 1935 door Abraham Bredius alle schilderijen van Rembrandt in een catalogus werden afgebeeld. Bredius kende maar liefst zeventien schilderijen van Saskia, waaronder natuurlijk het portret van Amalia en een zogenaamd 'postuum' portret in Bodes museum. Van die zeventien worden hier zeven schilderijen als eigenhandige werken van Rembrandt getoond. (zie: de Saskia-galerij) Boltons boekje is helaas nooit in het Nederlands uitgebracht.

In 1906 moest het vaderlandse publiek bij de herdenking van Rembrandts 300ste geboortedag genoeg nemen met een verhaal van de schilder en schrijver Jan Veth. Ook Veth vermeldde trouwhartig wat Scheltema en zijn collega's hadden bekend gemaakt, maar hij verviel bij het aanschouwen van de portretten van de 'aanvallige Saskia' tot retoriek in Franse stijl. Het portret bijvoorbeeld, dat bijna een eeuw lang als 'Rembrandts huisvrouw' werd gekoesterd door de familie Six, inspireerde de volksschrijver tot poëtische teksten over de 'toovermacht' van haar naam en voorkomen. Daarbij kreeg hij visioenen van 'Botticelli's schoonen, del Sarto's jonge moeders en de Madonna Sistina'.

DE SCHADUW VAN REMBRANDT

In de twintigste eeuw bleef Saskia ondanks alles een ietwat schimmige figuur in de schaduw van Rembrandts overweldigende schilderspersoon. Zij was vooral zijn model geweest en de moeder van zijn kinderen en daar nam men genoeg mee. Haar milieu, haar vriendschappen of haar ambities vond niemand een nader onderzoek waard. Na de radicale herziening in het midden van de negentiende eeuw bleef het levensverhaal van Saskia lange tijd zoals het door Bolton zo kundig was verteld.

Eveneens in 1906 publiceerde Cornelis Hofstede de Groot zijn *Urkunden über Rembrandt*, waarin tal van originele stukken in leesbare vorm waren opgenomen. Daarbij waren ook documenten uit de Friese archieven, zoals de vermelding van de bevestiging van Saskia's huwelijk in het kerkboek van Sint Annaparochie en de eerste twee pagina's uit het *album amicorum* van Rombertus Ockema. Pas ná deze publicatie werd het eerste testament van Rembrandt en Saskia teruggevonden en integraal afgedrukt in een artikel door Abraham Bredius. De titel luidde 'Een testament van Rembrandt' en dat is typerend voor die tijd, want het was een gezamenlijk testament waarvan een van de interessantste aspecten was dat Saskia er een eigen codicil aan toevoegde en apart ondertekende. (afb. 52) Daarin bepaalde ze hoeveel van haar eigen geld eventueel naar haar familieleden zou gaan. In de transcriptie door Bredius bleef dit codicil als zodanig onvermeld en de tweede signatuur van Saskia liet hij zelfs achterwege. Want dat zij een vrouw met een eigen wil is geweest, was voor Bredius en zijn tijdgenoten schier ondenkbaar. De Friese achtergrond van Rembrandts vrouw leidde voorsporen niet tot dieper speurwerk. De generatie van Bredius was vooral geobsedeerd door Rembrandts Leidse familie. In de vroege twintigste eeuw werden dientengevolge allerlei

110 P. Descargues, *Rembrandt et Saskia à Amsterdam*, Lausanne 1965

nieuwe, soms nauwelijks relevante, documenten gevonden in de trant van: 'Een vechtpartij bij den molen van Rembrandt's broeder'. Aan de lopende band werden ook portretten ontdekt van Rembrandts moeder, zijn vader, zijn zuster Liesbeth en natuurlijk van broer Adriaen, die braaf die familiemolen in Leiden draaiende hield. Aan de juistheid van deze identificaties wordt tegenwoordig ernstig getwijfeld en Rembrandts eigenhandigheid staat eveneens in vrijwel alle gevallen ter discussie.

OPNIEUW FRIESE DOCUMENTEN

In de Friese kranten verschenen wel eens verhalen over Saskia, die men vooral kende van een kopie van haar portret in het Fries Museum te Leeuwarden. (p.105, afb. 1) In 1951 wees de amateur-historicus Hartman Sannes in zijn *Geschiedenis van Het Bildt* op enkele passages in de 'Memorijen' van Dirck Jansz. met opmerkingen over (eigenlijk: aanmerkingen op) gemeentesecretaris Gerrit van Loo, die getrouwd was met Saskia's zuster Hiskia. Het manuscript bevond zich in het gemeentearchief van Sint Annaparochie, waar Sannes schoolmeester was. Dirck was bij Neerlandici allang bekend als 'de schrijvende Bildtboer' en bij historici als de chroniqueur van het Friese dorpsleven. Het terloopse bericht dat Gerrit van Loo in november 1632 met zijn familie is gevlucht naar Leeuwarden bracht Sannes begrijpelijkerwijs niet op de gedachte dat hiermee ook Saskia moest zijn bedoeld. Toch blijkt het zo te zijn gegaan. Aldus kwam zij in contact met neef Hendrick Uylenburgh, die inmiddels Rembrandt onder contract had. Hendrick zal het oppoortuun hebben gevonden om zijn zakelijke band met de schilder met een familieband te versterken. Kunsthistorici hebben nu een antwoord op de vraag die al door

Eekhoff was gesteld: hoe was het mogelijk dat Rembrandt een meisje uit deze 'uithoek' van Friesland kon hebben ontmoet?

In Leeuwarden was volgens de *Urkunden* een document opgedoken waaruit zou blijken dat Friese familieleden Rembrandt en Saskia van geldverkwisting beschuldigden. (afb. 71) Slecht nieuws over de nationale held werd destijds niet erg op prijs gesteld en men vroeg zich dus af of er eigenlijk wel een kern van waarheid in dit verhaal stak. Vanwege een positief beeld werden ook wel feiten uit Rembrandts levensverhaal eenvoudigweg verzwegen. De juridische bewijzen van een troebele liefdeskwestie met een kindermeid werden bijvoorbeeld doelbewust door Bredius in een bureaulade verborgen gehouden. Pas in 1965 werd de trieste episode bekend met Geertje Dircx uit Ransdorp, de verzorgster van Saskia's zoon Titus, aan wie Rembrandt trouwbeloften zou hebben gedaan. Na het overlijden van Saskia heeft Geertje de kans gegrepen hem een uitlaatklep te bieden voor zijn verdriet. Rembrandt toonde zich toen niet van zijn sterkste kant, want kennelijk bezweek hij voor haar diensten die de functie van 'droge min' ver te boven gingen. Maar het 'boerinnetje' van Houbraken werd in 1965 eindelijk geïdentificeerd met de Waterlandse vrouw die inderdaad in Rembrandts leven een rol heeft gespeeld. Het betekende overigens niet dat Saskia definitief van het eenmaal opgeplakte etiket van eenvoudig landmeisje verlost was, want Houbrakens sprookje werd onbewust nog steeds geloofd.

Eveneens in 1965 verscheen een verrassend aardig boekje van de onlangs overleden Franse kunstcriticus Pierre Descargues, waarnaar ik in mijn voorwoord verwees: *Rembrandt et Saskia à Amsterdam*. De schrijver was in zijn enthousiasme naar Leeuwarden gegaan en had daar onder andere de Saskiastraat gefotografeerd. Vervolgens had hij gesproken met de gemeentearchivaris Jhr. M.J. van Lennep, die hem had verteld over de familie van Saskia. Voor een goed begrip vertaalde hij de voor zijn lezers onuitspreekbare achternaam 'Uylenburgh' als 'Château des Hiboux'. Het waren respectabele mensen, wist de archivaris, onder wie een burgemeester en enkele advocaten, met een huis op de Weaze en goede huwelijken. Maar veel concrete jaartallen, van Saskia's broers en zusters bijvoorbeeld, bleken toen nog niet voorhanden te zijn. Nogal teleurgesteld was Descargues ook dat de kerk waar Saskia in Sint Annaparochie was getrouwd niet meer het gebouw uit de vroege zeventiende eeuw bleek te zijn. Maar in ieder geval had hij op het weggetje erheen gestaan waar zij met Rembrandt had gelopen! Zijn Franse elan leek kortom een late echo van de tijd van Thoré-Bürger. Maar in zijn boekje wist hij wél voor het eerst enkele originele documenten af te beelden. (afb. 110)

EEN MYSTERIEUZE FIGUUR

In 1979 werden *The Rembrandt Documents* gepubliceerd als een moderne versie van de *Urkunden* uit 1906. Het onderzoek daarvoor was helaas vooral verricht in de archieven van Leiden en Amsterdam. De Rembrandt-biografie van Gary Schwartz uit 1984, die sterk op deze publicatie leunde, bevatte dientengevolge weinig nieuws over Saskia en haar familie. Veel meer

111 J. Lloyd Williams, *Rembrandt's Women*, Edinburgh/Londen 2001

De omslag vertoont geen beeld van Saskia, maar een 'portret' van Hendrickje Stoffels.

dan dat ze drie jonggestorven kinderen had gehad en zelf vroegtijdig was overleden, kwamen we over haar niet te weten. Schwartz was uitvoeriger over Rembrandts botte afdoening van de affaire met Geertje Dircx. Geen wonder dat zijn conclusie luidde dat de schilder een onaangenaam mens moet zijn geweest. Maar documenten zijn nu eenmaal veelal processtukken die niet over de vrolijke kanten van het leven handelen. En zeer veel historisch bewijs is eenvoudigweg niet bewaard gebleven. De notariële archieven in Friesland zijn daarvan een voorbeeld. Daardoor ontbreken ons bijvoorbeeld de huwelijksvoorwaarden van Rembrandt en Saskia. Douwe van der Meer, hoofdonderwijzer te Reduzum en vrijetijds-onderzoeker, publiceerde in 1971 in een Fries genealogisch tijdschrift het artikel 'Ulenburch'. Daarin werd het aannemelijk gemaakt dat Saskia na de dood van haar vader enkele jaren bij de Van Loo's in Sint Annaparochie woonde en daarna tot haar huwelijk zes maanden in Franeker bij professor Maccovius. Het was een gepast antwoord op het op niets gebaseerde gerucht dat Saskia op jonge leeftijd als hulp in de huishouding bij neef Hendrick in Amsterdam was aangesteld. Dit werd nog in 1964 beweerd in de *Biografie in woord en beeld* van Christopher White met aantekeningen van de Amsterdamse archivaris H.F. Wijnman. In deze biografie werd wel vastgesteld dat Rembrandt door zijn huwelijk hoger klom op de maatschappelijke ladder, maar Saskia bleef een verlegen meisje, wel lief, maar vooral boeiend als model.

We weten inmiddels ook uit een indirecte bron dat Saskia's familie haar zakelijke onafhankelijkheid gegarandeerd wilde zien en daarom voor haar 'venia aetatis' heeft aangevraagd bij het Hof van Friesland. De verwijzing naar de daadwerkelijk verleende meerjarigheid werd in 1982 gevonden door de genealoog J.C. Kutsch Lojenga. Het document met de aanvraag zelf is echter niet teruggevonden in de paperassen van het Friese Hof. We kunnen nu alleen maar voorzichtig concluderen dat de belangen van haar eigen familie voor Saskia prevaleerden. Het valt daardoor ook beter te begrijpen waarom zij in haar laatste testament bepaalde dat Rembrandt haar nalatenschap zou verspelen als hij hertrouwde. In tegenstelling tot wat algemeen wordt beweerd was zij namelijk niet onbemiddeld. Nog in het jaar 2000 schreef de Amsterdamse archivaris S.A.C. Dudok van Heel in weerwil van de feiten dat Saskia 'geen noemenswaardig bezit had' en was 'voorbestedemd het leven van een oude vrijster te lijden'.

Maar Saskia vertegenwoordigde nu eenmaal slechts de 'romantische zijde van Rembrandts bestaan', volgens de historicus A. Th. Van Deursen in 1993. Hij voegde daar nogal lakoniek aan toe: 'Wie kijkt niet graag naar Saskia's portretten? Maar dat is ook ongeveer alles wat we kunnen doen. Met behulp van de droge documenten is het leven van Saskia niet nader in te vullen'. Ook tijdens de expositie 'Rembrandts Women' in 2001 in Edinburgh en Londen kwam Saskia magertjes uit de verf en we kregen zelfs een ietwat verwrongen beeld van haar voorgeschoteld. (afb. 111) In de catalogus schreef Eddy de Jongh een essay over Rembrandts vrouwen onder de titel: 'The model woman and women of flesh and blood'. De Jongh oordeelde daarin tamelijk ouderwets: 'Noch Saskia, noch haar opvolgsters, lijken een rol te hebben vervuld waarvoor een helder verstand vereist was'. (in vertaling) Dat was niet mis te verstaan.

112 Rembrandt, *Portret van Aeltje Uylenburgh* (detail van afb. 16)

113 De onthulling van de Saskia-plaquette aan de gevel van Ossekop 11, 20 oktober 2006

Saskia bleef een ‘mysterieuze figuur in de Rembrandtliteratuur’, was de conclusie van een kort daarop gepubliceerd artikel van Stephanie S. Dickey. Saskia’s karakter werd in Dickey’s analyse omschreven als ‘lief, goedhartig, wat onnozel, een welopgevoede meid uit de provincie die door de beroemde kunstenaar en zijn stadse milieu werd overdonderd’. (in vertaling) Kortom: zelfs tien jaar geleden waarde de geest van Houbraken nog rond in diverse schijngestalten. Dickey maakte overigens wel een voorbehoud: ‘Naar de familie van Saskia zal nader onderzoek moeten worden gedaan’.

DE FAMILIE VAN SASKIA

Een grote sensatie was daarom de ontdekking van de identiteit van een oude dame in een puntgaaf bewaard portret dat zich meer dan een eeuw lang schuil had gehouden in een privé-collectie in Parijs en later in Israel. (afb. 112) In de negentiende eeuw werd dit schilderij nog beschouwd als een portret van Rembrandts moeder. Leden van het Rembrandt Research Project (RRP) hadden in 1978 het stuk onder beroerde omstandigheden bij baronesse Bathsheva de Rothschild in Tel Aviv bestudeerd en zagen ondanks een vette nicotineanslag een loepzuivere Rembrandt en ze ontdekten de leeftijd van de oude dame, die door de schilder zelf was vermeld als 62 jaar. Dit bleek in het jaar 2000 (toen het meesterwerk op een veiling in Londen werd verkocht) de sleutel tot haar ware naam als die van Aeltje Uylenburgh, de nicht van Saskia. Rembrandt schilderde haar portret in 1632, nog voordat hij Saskia leerde kennen. Aeltje werd de petemoei van Rembrandts kinderen. Het bijbehorend portret van haar man, Johannes Cornelisz. Sylvius, is helaas verloren gegaan, maar zijn gezicht is ons vertrouwd van een tweetal portretetsen van Rembrandts hand. (p. 51, afb. XI-1 en 3) Wij weten inmiddels ook dat Rembrandt eveneens Aeltjes zoon Petrus in een ets portretteerde. (p. 84, afb. XIII-1)

Meer onthullingen zouden spoedig volgen. In 2000 beredeneerde Jan Faber van het Historisch Centrum Leeuwarden (HCL) wat de plaats moest zijn geweest waar Saskia ter wereld is gekomen. Het was een vernuftige combinatie van documenten, waardoor in het Rembrandtjaar 2006 als resultaat daarvan een plaquette aan de gevel van het geboortehuis aan de Ossekop 11 te Leeuwarden kon worden onthuld. (afb. 113) Saskia had haar jeugd doorgebracht in een statig herenhuis. Heel Friesland voelde de borst zwellen toen ik eveneens in 2006 in een artikel in een landelijk krant beweerde dat Rembrandt het landschap had getekend rond Sint Annaparochie, het dorp waar hij trouwde met Saskia. (p. 37, afb IX-1) Een tijd lang was daar een grote schilderijlijst in de aardappelvelden opgesteld waardoor men naar het dorp kon kijken op de plaats waar Rembrandt zou hebben gestaan. (afb. 114) Ik lichtte mijn bevindingen nader toe in een verhaal in *Oud Holland*, getiteld ‘Rembrandts eerste reis naar Friesland’ en later ook in een uitvoerig essay over ‘Gerrit van Loo, voogd van Saskia en zwager van Rembrandt’. Naast verhalen over predikant Johannes Sylvius, Saskia’s steun en toeverlaat in Amsterdam, en over zijn schuchtere zoon Petrus die zijn levenlang met Rembrandt in contact bleef, kwamen ook andere naasten van Aeltje Uylenburgh aan bod. Haar merkwaardige, eenogige

114 Een schilderijlijst in de aardappelvelden bij Sint Annaparochie, 2006

115 Saskia peettante van Aeltje van Wyk, 25 oktober 1637, Amsterdam, Stadsarchief

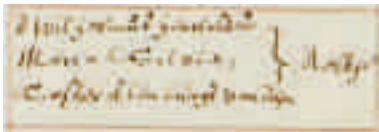
zwager professor Johannes Maccovius werd van een profiel voorzien, evenals haar Zeeuwse zwager François Coopal en zijn vrouw Titia Uylenburgh, die dierbare vrienden van Saskia en Rembrandt zijn geworden.

Rembrandt leek wel met Saskia én de Uylenburghs getrouwd te zijn geweest. In het Rembrandtjaar 2006 was in Museum het Rembrandthuis te Amsterdam een tentoonstelling te zien over het kunstbedrijf van Hendrick Uylenburgh en zijn zoon Gerrit. Bij die gelegenheid werd het document ontdekt waarin Saskia wordt vermeld als peetmoeder van een kleindochter van Aeltje Uylenburgh. Het vertoont de unieke schrijfwijze van haar naam als: 'Saske ulenburgs van Rijn'. (afb. 115) Het is ook uniek als een nieuw bewijs van haar sociale engagement. Maar vooral proeven we in de formulering dat zij er trots op was de naam van haar man te mogen dragen. Beetje bij beetje kreeg Saskia de laatste tien jaar een warme familiekring, goede vrienden en al doende een eigen rol naast Rembrandt. De hier gepresenteerde biografie brengt nog meer kleur in haar leven, dat wat Rembrandt betreft zo hoopvol begon met een roos in de hand. (afb. 21)

De vrouw van Rembrandt als een poezelig, boers en ongeletterd provinciaaltje is nu wel voorgoed achterhaald. Het heeft al te lang stand kunnen houden, vooral omdat het zo goed paste bij het geliefde beeld van het geniale schilders-talent dat van nederige afkomst was, maar desondanks de wereld wist te veroveren. Wij hebben Rembrandt inmiddels leren kennen als een kunstenaar uit een weliswaar eenvoudige familie, maar toch met een behoorlijke algemene opleiding en vooral een zeer goede leerschool als schilder. Hij was een uitzonderlijk vakman die al vroeg werd gewaardeerd door het Hof in Den Haag. Die schilder vond via zijn belangrijkste contact in de kunsthandel zijn vrouw, die behoorde tot een vooraanstaande, welvarende, academisch geschoolde familie. Die vrouw was vaak zijn model omdat hij haar ook mooi vond.

EPILOOG

Het profiel van de vrouw van Rembrandt hebben we de laatste jaren nader kunnen aanscherpen. Saskia was dus een nakomer in het grote burgemeestersgezin, met bejaarde ouders die qua leeftijd gemakkelijk haar grootouders hadden kunnen zijn. Ze moet de opvoeding hebben gehad die bij haar deftige milieu paste en was derhalve een zeer goede partij. Ze heeft ervaring opgedaan met de zorg voor een gezin bij haar zusters. Die kwam van pas toen ze meer dan eens peettante van haar nichtjes mocht zijn. Ook tijdens haar huwelijk heeft ze het contact met haar familie intensief onderhouden. Uit Rembrandts werk, waarin ze veelvuldig figureert, spreekt een grote affectie voor zijn vrouw. In zijn tekeningen volgde hij haar met de ogen tot haar allerlaatste moment. Ze poseerde ook vaak geduldig als hij een model nodig had. Rembrandts vrouwbeeld in historiestukken werd lange tijd door haar uiterlijk gedomineerd. Zo was ze ook zijn muze.

Detail van afb. 115

*'D[ominee] Wilhelmus henricides
Maria Silvia – Aeltje
Saske ulenburgs van Rijn'*

Hun huwelijk moet hebben geleden onder het keer op keer sterven van hun kinderen, van wie alleen Titus volwassen werd. Rembrandt en Saskia werden samen rijk, zowel door Rembrandts opdrachten en inkomsten uit de prentwinkel als door haar familie-erfenis. In 1638 konden zij God danken omdat ze naar eigen zeggen 'ex superabundanti begoediget' waren. Waarschijnlijk speelde Saskia een grote rol in de dagelijkse gang van zaken rond Rembrandts kunsthandel. Zij had tenslotte Uylenburgh-bloed. Zo blijkt ze perfect te passen in het profiel van de Hollandse huisvrouw, zoals dat onlangs door Els Kloek werd gedefinieerd: 'Ze was niet belezen of erudiet, maar kon wel goed rekenen en organiseren'. Hun verbond eindigde in een riant woonhuis, annex bedrijfspand. Daar overleed zij jong en getuige de tekeningen van zijn zieke vrouw was Rembrandt daarover diepbedroefd. Hij wist dat hij moeilijk zonder haar zakelijk talent kon, maar hij moet ook veel van haar hebben gehouden.

Toch blijven we ons realiseren dat dit beeld van Saskia een uiterlijk beeld is. Er is in het geheel niets bewaard gebleven van uitlatingen over en weer. De gevoelens die we Rembrandt hier toeschrijven zijn niet ontleend aan hoe hij over haar schreef, maar hoe hij haar in tekeningen, etsen en schilderijen liet voortleven. Wat Saskia van hém dacht zullen we nooit te weten komen.

SASKIA EN HAAR FAMILIE

GENEALOGIE 1: De Uylenburghs in de 16e en 17e eeuw

Vetgedrukt de namen van personen die Saskia gekend heeft (blijkens documenten) of gekend kan hebben (blijkens jaartallen en omstandigheden).

Pieter Simonsz. (Uylenborch) woont in 1511 op de noordzijde van de Tuinen te Leeuwarden; hij heeft drie zoons, van wie Rommert Pietersz. de stamvader wordt van de navolgende Uylenburgh-familie.

Rommert Pietersz. Uylenburgh (overl. kort na 1558), grootvader van Saskia, trouwt (voor 1540) met Anna Hendricksdr. (overl. ca. 1554)

Uit dit huwelijk:

1. Pieter Rommertsz. Uylenburgh (1540/50-1604), oom van Saskia (volgt 1)
2. Hendrick Rommertsz Uylenburgh (1540/50-1591/98), oom van Saskia (volgt 2)
3. **Sas** Rommertsdr. Uylenburgh (1549-1634), (peet)tante van Saskia (volgt 3)
4. Gerrit Rommertsz. Uylenburgh (1550/54-1601), oom van Saskia (volgt 4)
5. **Rombertus** Rommertsz. Uylenburgh (1554-1624), vader van Saskia (volgt 5)

1. PIETER ROMMERTSZ. UYLENBURGH (1540/50-1604), trouwt (ca. 1565) met Marie Thomasdr. (ca. 1540-1604).

Uit dit huwelijk:

1a. **Antje** Pietersdr. (Uylenburgh) (1566/67-1644), trouwt (?) met Johannes Rom(p)ckesz. (overl. 1605)

Uit dit huwelijk:

- 1a-1/2: twee kinderen, Teth en Rommert, jonggestorven

Trouwt (2^e maal) (ca. 1607) met Foppe Cornelisz. (overl. 1618).

Uit dit huwelijk:

- 1a-3: Obbertus Foppesz.
1a-4: Cornelis Foppesz.
1a-5: Auck Foppesz.
1a-6: Marija Foppesdr.

Trouwt (3^e maal) (na 1634) met Julianus Ruthout

1b. **Aeltje** Pietersdr. Uylenburgh (volgt 1b)

1c. **Barbara (Berber)** Pietersdr. Uylenburgh (ca. 1572- na 1639), trouwt (1598) met **Rudolphus** Artopaeus (ca. 1560-1639).

Uit dit huwelijk:

- 1c-1: Abraham Artopaeus (ca. 1600/02-1670)

1d. Seerp Pietersz. Uylenburgh (ca. 1575-1611/26), trouwt (1594) met Fedt Haijedr. (1576-na 1611).

Uit dit huwelijk:

- 1d-1: **Haye** Seerpsz. Uylenburgh (overl. voor 1668), trouwt (1626, in Amsterdam) Trijn Jansdr.

1d-2: Pieter Seerpsz. Uylenburgh (overl. 1604)

1e. Thomas Pietersz. (Uylenburgh) (ca. 1576-?), trouwt (1596) met Susanna Lidydr. (Lydias), vermoedelijk geen kinderen.

Trouwt (2^e maal) (1606) met Maeijcke Sytiedr. Boeles.

Uit dit huwelijk:

- 1e-1: Thomas Thomasz. Uylenburgh (ca. 1614-1679), trouwt met Titie Taekesdr. (overl. 1666)

Uit dit huwelijk:

- 1e-1A: Titus Thomasz. Uylenburgh (1654-?), trouwt (1680)

1f. Hendrick Pietersz. Uylenburgh (data onbekend), trouwt met NN.

Uit dit huwelijk:

- 1f-1: Pieter Hendricksz. Uylenburgh (overl. na 1668)

1b. **Aeltje** (Alida) Pietersdr. Uylenburgh (1570-1644), trouwt (1595) met **Johannes** Cornelisz. Sylvius (1564-1638), weduwnaar van Lucia Sixti (overl. 1594), bij wie hij twee kinderen heeft: Maria Sylvius (1592) en Cornelis Sylvius (1594-1604).

Uit dit huwelijk:

- 1b-1: Lucia Sylvius (1597-1603)
1b-2: **Anna** (1598-1642) (volgt 1b-2)
1b-3: Petrus Sylvius (1598-1603)
1b-4: **Maria** (1601-1658) (volgt 1b-4)
1b-5: Andreas Sylvius (1603-1630), ongetrouwd
1b-6: Cornelius Sylvius (1604-1607)
1b-7: **Lucia** Sylvius (1607-na 1674), ongetrouwd

1b-8: Cornelis (1608-1685) (volgt 1b-8)
1b-9: **Petrus** (1610-1653) (volgt 1b-9)
1b-10: Johannes Sylvius (1608-1620)

1b-2: **Anna** Sylvius (Sylvia) (1598-1642), trouwt (1620) met **Marten** Wijnen (1592/94-1646); zijn ouders zijn overleden.

Uit dit huwelijk:

1b-2A: Geertruijt Wijnen (1621)
1b-2B: Evert Wijnen (1622-na 164? in Oostindië)
1b-2C: Johan Wijnen (1623-1625)
1b-2D: Willem Wijnen (1624)
1b-2E: Aeltgien Wijnen (1625-?)
1b-2F: Maria Wijnen (1626-?)
1b-2G: Johan II Wijnen (1628-1648)
1b-2H: Anna Wijnen (1629-1660)
Tussen 1629 en 1631 vier kortlevende naamloze dochters
1b-2L: Sara Wijnen (1634-?)

1b-4: **Maria** Silvius (Sylvia) (1601-1658) trouwt (1630) met **Wilhelmus** Henricides van Wijck (1607-1653); zijn ouders zijn overleden.

Uit dit huwelijk:

1b-4A: **Henricus** van Wijck (1631-1653), ongetrouwd
1b-4B: **Johannes** van Wijck (1632-1653), ongetrouwd
1b-4C: **Justinus** van Wijck (1635-na 1657 in Oostindië)
1b-4D: **Aeltgen** (Henricides) van Wijck (1637-na 1662), petekind van Saskia, trouwt (vermoedelijk) (ca. 1657) met Dirck van Wijck (geen familie)
Uit dit huwelijk:
1b-4D-1 Johannes van Wijck (1659-?)
1b-4D-2 Susanna van Wijck (1662-?)
1b-4E: Philippus van Wijck (1643-na 1660 in Oostindië)

1b-8: Cornelis (Jansz.) Sylvius (1608-1685), trouwt (1640) met Janneke van Hairn (overl. 1642), die een kind heeft uit haar huwelijk met Nicolaes Molinaeus (ca. 1605-1640): Pieter Molinaeus (ca. 1635-na 1659 in Indië).
Uit dit huwelijk:

1b-8A: Johanna Sylvius (1642)
Trouwt (2^e maal) (1648) met Margarieta Deijmans (1619-1657).

Uit dit huwelijk:

1b-8B: Maria Sylvius (1651-na 1683), trouwt (1671) met Cornelis van Styrum (ca. 1645-1679), krijgt (1672-1675) drie jonggestorven en doodgeboren kinderen
1b-8C: Johannes Sylvius (1652-1710), trouwt (1681) met Agneta de Grande, heeft vijf kinderen: Margarita (1682-?), Adriaan (1683-?), Cornelis Sylvius jr. (1687-1738), Joan (1689), Johan (1690-?)
1b-8D: Pieter Sylvius (1653-na 1674)
1b-8E: Margareta Sylvius (1657-1670)

1b-9: **Petrus** Sylvius (1610-1653), trouwt (1638) met **Sibilla** Dilburgh (1617-1639), geen kinderen
Trouwt (2^e maal) (1641) met **Christina** van Gene (1617-na 1674).

Uit dit huwelijk:

1b-9A: Johannes Sylvius (1642)
1b-9B: Johannes II Sylvius (1643-1694), trouwt (1684) met Epke Jacobs (1668-na 1699), heeft twee kinderen: Petrus (1686-na 1750), Hiltie (1690-?).
1b-9C: Arent Sylvius (1646-na 1680 in Oostindië)

2. HENDRICK ROMMERTSZ. UYLENBURGH (1540/50-1591/98), trouwt met Thiedt (Tiet) Fransdr. (overl. na 1599).

Uit dit huwelijk:

2a. Frans Hendricksz. Uylenburgh (ca. 1580-1605) (volgt 2a)
2b. Rommert Hendricksz. (Uylenburgh)

2a. Frans Hendricksz. Uylenburgh (ca. 1580-1605), trouwt (1599) met Ygh Douwe Popmadr.

Uit dit huwelijk:

2a-1: **Hendrickien** Fransdr. Uylenburgh (1600-voor 1665), trouwt (1622) met **Wybrand** Simonsz. de Geest (1592-1661).

Uit dit huwelijk:

2a-1A: Eva Maria de Geest (ca. 1630-?), trouwt (1658) met Adam Pijnacker (1622-1673), heeft twee kinderen (1660 en 1661)

2a-1B: Juliaan Felix de Geest (ca. 1635-?),
trouwt (1667) met Brecht van Bolten
(overl. 1699)
2a-1C: Simon Franciscus de Geest
(overl. 1665), trouwt (1658) met Anna
Maria van Peijma
2a-1D: Catharina de Geest

3. **SAS** ROMMERTSDR. UYLENBURGH
(1549-1634), trouwt met NN, geen kinderen.
Trouwt (2^e maal?) (ca. 1577) met Andries
Thomasz. (voor 1536-1602).
Uit dit huwelijk:
3a. Thomas Andriesz. (1575)
3b. Rommert Andriesz. (1577-1596)
3c. Thomas II Andriesz. (1579-1604)
3d. Aeriaen Andriesz. (1581-1599)
Trouwt (3^e maal) (1606) met **Kempo** Wyarda
(1544-1625)

4. GERRIT (GERARD) ROMMERTSZ.
UYLENBURGH (1550/54-1601), trouwt (ca. 1580,
in Polen?) met Sara (overl. voor 1598).
Uit dit huwelijk:
4a. Rombout Gerritsz. Uylenburgh (ca. 1580-
1628), trouwt (ca. 1612/20) met Ibeltje Haye Fries
(overl. na 1628), heeft kinderen NN
4b. Anna Gerritsdr. Uylenburgh (ca. 1582-?),
trouwt met Hendrick von der Mill (van der
Mullen)
4c. **Hendrick** (1584/89-1661) (volgt 4c)
Trouwt (2^e maal) (1598) met Marina van de Brandt
(overl. na 1609), geen kinderen

4c. **Hendrick** Gerritsz. Uylenburgh
(1584/89-1661), trouwt (ca. 1624) met **Maria** van
Eyck (overl. 1638)

Uit dit huwelijk:

4c-1: **Gerrit** Hendricksz. Uylenburgh
(1625-1679), trouwt (ca. 1665) met Elisabeth
Juyst (1635-voor 1679)

Uit dit huwelijk:

4c-1A: Anna Maria Gerritsdr. Uylenburgh
(1667-1710)
4c-1B: Abigail Gerritsdr. Uylenburgh
(1668-1706?)

4c-1C: Sara Gerritsdr. Uylenburgh
(1670-1707)
4c-1D: Maria Gerritsdr. Uylenburgh
(1671-voor 1679)
4c-1E: Magdalena Gerritsdr. Uylenburgh
(1674-voor 1679)

4c-2: NN (overl. 1626)

4c-3: **Sara** Hendricksdr. Uylenburgh
(ca. 1626/27-1696), ongehuwd

4c-4: NN (overl. 1634)

4c-5 **Anna** Hendricksdr. Uylenburgh
(ca. 1628-1681), ongehuwd

4c-6: **Suzanna** Hendricksdr. Uylenburgh
(ca. 1630-na 1697), ongehuwd

4c-7: **Isaack** Hendricksz. Uylenburgh
(ca. 1632-na 1661)

4c-8: **Magdalena** (Lyntgen) Hendricksdr.
Uylenburgh (ca. 1634-1661), ongehuwd

4c-9: **Rombertus** Hendricksz. Uylenburgh
(ca. 1635-na 1661)

4c-10: Marcus Hendricksz. Uylenburgh
(ca. 1637-na 1661)

4c-11: Abraham Hendricksz. Uylenburgh
(ca. 1637-ca. 1668)

5. **ROMBERTUS** ROMMERTSZ. UYLENBURGH
(1554-1624), trouwt (1591) met Sjoukje (Siuckie)
Wlckesdr. Aessinga (Osinga) (1565-1619), dochter
van Wlcke Reynsz.

Uit dit huwelijk:

5a. **Jelcke** Uylenburgh (ca. 1592-1637) trouwt
(1609) met **Doede** (van) Ockema (ca. 1585/90-
1620).

Uit dit huwelijk:

5a-1: **Wijbe** Ockema (ca. 1610-na 1642)

5a-2: **Aage** (Aegaeus) Ockema (1614-1644),
trouwt met NN.

Uit dit huwelijk:

5a-2A: Jeltje Ockema (1644-?)

5a-3: **Rombertus** Ockema (1616-na 1659),
trouwt (1646) met Jancke Sijbrensd.

Uit dit huwelijk:

5a-3A: Jeltje Ockema (1647)

5a-3B: Jeltje II Ockema (1649-1651)

5a-3C: Doede Ockema (1653-?)

5a-3D: Seerp Ockema (1659-?)

5a-4: Seerp Ockema (1619-?) trouwt met
Doedtje Runia

5b. **Rombertus** Uylenburgh (ca. 1594-1631) trouwt (1625) met **Idtie** (Ietske) van Hanya, weduwe van Hieronymus Abbema, heeft een kind, Piebe van Abbema (1622-1629). Idtie van Hanya trouwt (3^e maal) in 1633 met Cornelis Heermans.

5c. **Antje** Uylenburgh (ca. 1598-1633) trouwt (1626) met **Johannes** Maccovius (1588-1644).

Uit dit huwelijk:

5c-1: **Johannes** Maccovius (ca. 1627-?)

5d. **Ulricus** Uylenburgh (1600-1653) trouwt (1634) met Maaïke (of Maria) van Orens (Orns).

Uit dit huwelijk:

5d-1: **Sophia** Uylenburgh (1635-?)

5d-2: **Janke** (Johanna) Uylenburgh (1637-?)

5d-3: **Rombertus** Uylenburgh (1638-?)

5d-4: Diuke Uylenburgh (1640)

5d-5: Secridus Uylenburgh (1642-?)

5d-6: Dieuck Uylenburgh (1643-?)

5d-7: Cornelis Uylenburgh (1645-?)

5d-8: Duco Uylenburgh (1648-?)

5e. **Hiskia** Uylenburgh (Hiske) (1602/03-na 1656) trouwt (1627) met **Gerrit** van Loo (ca. 1583-1641), weduwnaar van Antje Jurriens (overl. 1626), geen kinderen.

Uit dit huwelijk:

5e-1: **Rombertus** van Loo (1630-?)

5e-2: **Jan** van Loo (1632-?)

5e-3: **Sophia** van Loo (1633-?), trouwt (1657) met Johannes Ravinga, Emden

5e-4: **Antje** van Loo (1635-?), petekind van Saskia Uylenburgh

5f. **Titia** Uylenburgh (1605-1641) trouwt (in 1628?) met **François** Coopal (1600-1658/59), geen kinderen.

5g. **Edzart** Uylenburgh (1608-ca. 1651) trouwt (in 1629) met **Anna** Sophia ten Ham (Emden), heeft onbekend aantal kinderen.

5h. **Saskia** Uylenburgh (1612-1641) trouwt (1634) met **Rembrandt** Harmensz. van Rijn (1606-1669).

GENEALOGIE II: Rembrandt van Rijn en zijn nakomelingen.

Rembrandt Harmensz. van Rijn (1606-1669) trouwt in 1634 met Saskia Uylenburgh (1612-1642).

Uit dit huwelijk:

1. **Rumbartus** (december 1635-februari 1636)

2. **Cornelia** (juli-augustus 1638)

3. **Cornelia II** (juli-augustus 1640)

4. **Titus** (volgt 4a)

4a. **Titus** van Rijn (1641-1668) trouwt (1668) met Magdalena van Loo (1641-1669), dochter van **Jan** van Loo (1589/90-1659) en **Anna** Huijbrechts (1602-1669).

Uit dit huwelijk:

4a-1: **Titia** van Rijn (1669-1725) trouwt (1686) met François van Bijler (1669-1728), zoon van François van Bijler en Sara van Loo, dochter van Jan van Loo en Anna Huijbrechts (voornoemd)

Rembrandt krijgt een buitenechtelijk kind van Hendrickje Stoffels (1626-1663):

5. Cornelia van Rijn (1654-na 1689) (volgt 5a)

5a. Cornelia van Rijn trouwt (1670) met Cornelis Suythof (ca. 1646-1691)

Uit dit huwelijk:

5a-1 Rembrandt Suythof (1673)

5a-2 Rembrandt Suythof (1675-1685/89)

5a-3 Hendrickje Suythof (1678-voor 1691)

BIBLIOGRAFIE

VROEGE BIOGRAFIEËN VAN REMBRANDT

- J.J. Orlers, *Beschryvinge der Stadt Leyden...*, Leiden 1641
- J. von Sandrart, *Teutsche Academie der Edlen Bau- Bild- und Mahlerey-Künste...*, Neurenberg 1675
- R. de Piles, *Abregé de la vie des peintres, avec des reflexions sur leurs ouvrages*, Parijs 1699
- F. le Comte, *Cabinet des singularitez d'architecture, peinture, sculpture, et graveure* (3 dln.), Parijs 1699-1700
- A. Houbraken, *De groote schouburgh der Nederlantsche konstschilders en schilderessen* (3 dln.), Amsterdam 1718-1721
- J. C. Weyerman, *De levensbeschryvingen der Nederlandsche Konst-schilders en Konst-schilderessen* (3 dln.), Den Haag 1729
- G.K. Nagler, *Leben und Werke des Malers und Radirers Rembrandt van Ryn*, München 1843

ARCHIVALIA, BRONNEN

- C. Josi, *Beredeneerde catalogus der werken van Rembrandt van Rhyn...*, Amsterdam 1810
- C.J. Nieuwenhuys, *A Review of the Lives and Works of the Most Eminent Painters...*, Londen 1834
- J. Immerzeel, *Lofrede op Rembrandt*, Amsterdam 1839 (herdruk 1841)
- P. Scheltema, *Rembrand. Redevoering over het leven en de verdiensten van Rembrand van Rijn, met eene menigte geschiedkundige bijlagen meerendeels uit echte bronnen geput*, Amsterdam 1853
- A. Wassenbergh, 'Uittreksels uit een oud kerkeboek van de hervormde gemeente te Sint Anna-parochie', *Nieuwe Friesche volks-almanak* 1 (1853), pp. 127-132
- W. Bürger, *Rembrand. Discours sur sa vie et son genie. Avec un grand nombre de documents historiques par le docteur Scheltema...*, Parijs 1866
- C. Vosmaer, *Rembrandt Harmens van Rijn. Sa vie et ses oeuvres*, Den Haag 1868
- C. Vosmaer, *Rembrandt. Sa vie et ses oeuvres*, Den Haag 1877
- C. Hofstede de Groot, *Die Urkunden über*

- Rembrandt* (Quellenstudien zur holländischen Kunstgeschichte, dl. III), Den Haag 1906
- A. Bredius, 'Rembrandtiana. I. Een testament van Rembrandt', *Oud Holland* 26 (1908), pp. 219-221
- A. Bredius, 'De nalatenschap van Rembrandt's schoondochter', *Oud Holland* 29 (1911), pp. 112-118
- W. Strauss & M. van der Meulen, *The Rembrandt Documents*, New York 1979 (zie ook de recensie door B.P.J. Broos, in: *Simiolus* 12 [1981/1982], pp. 245-262)
- B. Broos, 'De bronnen over Rembrandt anno 1983', *De kroniek van het Rembrandthuis* 35 (1983), dl. 1, pp. 1-31
- S.A.C. Dudok van Heel, *Cat. Dossier Rembrandt. Documenten, tekeningen en prenten* Amsterdam (Museum het Rembrandthuis) 1987-1988
- J.A. Faber, K. Fokkema, W. Gerbenzon e.a., *Het aantekeningenboek van Dirck Jansz.*, Hilversum 1993
- W. Bergsma, 'Dirck Jansz. zijn Memoryen', *Bydragen ta pleatslike skiednis* 4 (1996), pp. 57-78
- M. Roscam Abbing, *Rembrandt 2006: New Rembrandt Documents*, Leiden 2006

SASKIA'S FAMILIE

- D.J. van der Meer, 'Ulenburg', *Genealogysk Jierboekje* (1971), nr. 415, pp. 77-99
- F. Bontekoe en J.C. Kutsch Lojenga, 'De Van Loo's in de omgeving van Rembrandt', *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie*, 35 (1981), pp. 137-174
- J.C. Kutsch Lojenga, 'De oudste generaties Ulenburch te Leeuwarden', *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie*, 36 (1982), p. 51-71
- J. Bottema, 'Het geslacht Sylvius in Stad en Ommeland tot het begin van de 19^e eeuw', *Gruoninga* 35 (1990), pp. 3-11
- B. Broos, 'Rembrandt's Zeeuwse connectie: François Coopal en Titia Uylenburgh', *Kroniek van het Rembrandthuis* (2005), nr. 1-2, pp. 23-33
- F. Lammertse en J. van der Veen, *Uylenburgh & zoon. Kunst en commercie van Rembrandt tot De Lairese. 1626-1675*, Zwolle/Amsterdam 2006
- C. Vogelaar en G. Korevaar, *Rembrandts moeder.*

Mythe en werkelijkheid, Leiden/Zwolle 2006

B. Broos en G. Panhuysen, 'Johannes Maccovius, Rembrandt's Brother-in-Law', in: M. Roscam Abbing (ed.), *Rembrandt 2006: Essays*, Leiden 2006, pp. 228-238

B. Broos en G. Panhuysen, 'Predikant Johannes Sylvius, neef en vriend van Saskia en Rembrandt', *Kroniek van het Rembrandthuis* (2006), nr. 1-2, pp. 42-68

B. Broos 'Aeltje Uylenburgh uit Leeuwarden, petemoei van Rembrandts kinderen', *Fryslân*, 13 (2008), nr. 1, pp. 8-12

B. Broos, 'Gerrit van Loo, secretaris van Sint Annaparochie, zwager van Rembrandt', *Fryslân* 14 (2008), nr. 4, pp. 16-20

B. Broos, 'Rembrandt, Saskia en haar neef Petrus Sylvius', *Kroniek van het Rembrandthuis* (2008), pp. 14-35

B. Broos, 'Gerrit van Loo, voogd van Saskia, zwager van Rembrandt', *Oud Holland* 122 (2009), pp. 43-63

(BIJDRAGEN AAN) SASKIA'S BIOGRAFIE

J. van Lennep, *Rembrandt van Rijn. Historische schets met zang, in een bedrijf*, Amsterdam 1849

W. Eekhoff, 'De vrouw van Rembrandt. Bijzonderheden omtrent het Huwelijk van den Schilder Rembrand van Rijn, van Leiden, met Saske Ulenburgh, van Leeuwarden', *Europa. Verzameling van in- en uitlandsche lettervruchten* (derde deel), Amsterdam 1862, pp. 112-165 (herdrukt als brochure met nieuwe paginering, Amsterdam 1862)

W. Bürger, 'La première femme de Rembrandt', *Germanique* 4 (1858), pp. 562-578

W. Bürger, 'Bibliographie étrangère. La femme de Rembrandt, par W. Eekhoff', *Gazette des Beaux-Arts* (1864), februari, pp. 189-192

S.R. Koehler, 'Saskia van Ulenburgh', *The American Art Review*, 2 (1881), pp. 112-115

C.K. Bolton, *Saskia. The Wife of Rembrandt*, Boston 1893

J. Veth, *Rembrandt's leven en kunst*, Amsterdam 1906

S. Slive, *Rembrandt and His Critics. 1630-1730*, Den Haag, 1953

H.P. Besselaar, 'Saskia's bruiloft', *Algemeen Handelsblad* (speciale bijlage), 18 mei 1956, p. 8

C. White (met aantekeningen van H.F. Wijnman), *Biografieën in woord en beeld. Rembrandt*, Den Haag 1964

P. Descargues, *Rembrandt et Saskia à Amsterdam*, Lausanne 1965

A. Bailey, *Rembrandt's House*, Boston 1978

E. Reitsma, *Rembrandt. Een biografie door ... Frits Lugt*. 1899, Parijs 1997

P. Moustiers, *Saskia*, Parijs 1999

S. Schama, *De ogen van Rembrandt*, Amsterdam/Antwerpen 1999

S.A.C. Dudok van Heel, 'De schilder, zijn leven, zijn vrouw, de min en het dienstmeisje', *Kroniek van het Rembrandthuis* (2000), nr. 1-2, pp. 1-40

B. Broos, 'Rembrandt: verliefd, verloofd, getrouwd', *Kroniek van het Rembrandthuis* (2001), nr. 1-2, pp. 32-43

B. Broos, 'Rembrandts "huisvrouw" en haar vroegste biografen', *Kroniek van het Rembrandthuis* (2003), nr. 1-2, pp. 34-45

B. Broos, 'Saskia Uylenburgh, Friese jongedochter, Rembrandts bruid', *Fryslân* 9 (2003), nr. 2, pp. 22-29

M. Roscam Abbing, *Rembrandt. Leven en werk van de grootste schilder aller tijden*, Utrecht 2006

G. Schwartz, *De grote Rembrandt*, Zwolle 2006

B. Broos, 'Rembrandt & Saskia: Recent Research', *Jahrbuch der Berliner Museen* (Beiheft), (2009), pp. 9-15

C. Driessen, *Rembrandts vrouwen*, Amsterdam 2012

F. de Jong-Krap, *Saskia Uylenburgh. 1612-1642. Uit de schaduw van Rembrandt*, St. Annaparochie 2012

REMBRANDTS OEUVRE

J. Smith, *A Catalogue Raisonné of the Works of the Most Eminent Dutch, Flemish and French Painters* (8 dln. met supplement), Londen 1829-1842, dl. 7 (1836)

W. Bode, 'Die Gattin Saskia van Uylenburgh und die Familie des Künstlers in den Werken Rembrandt's', *Studien zur Geschichte der Holländischen Malerei*, pp. 415-427

A. Bredius, *Rembrandt schilderijen. 630 afbeeldingen*, Utrecht 1935
 B. Haak, *Rembrandt, zijn leven, zijn werk, zijn tijd*, Amsterdam 1968 (herdrukt in 1990)
 O. Benesch, *The Drawings of Rembrandt* (6 dln.), Londen 1973
 H. Gerson, *The Complete Edition of the Paintings by A. Bredius*, Londen 1969
 G. Schwartz, *Rembrandt. Alle etsen op ware grootte afgebeeld*, Haarlem 1977
 J. Bruyn e.a., *A Corpus of Rembrandt Paintings* (3 dln.), Den Haag/Dordrecht/Boston/Londen 1982-1989
 G. Schwartz, *Rembrandt, zijn leven, zijn werken*, Maarsen 1984
 B. Bakker, M. van Berge-Gerbaud e.a., *Het landschap van Rembrandt. Wandelingen in en om Amsterdam*, Bussum/Amsterdam 1998
 C. White en Q. Buvelot (red.), cat. *Rembrandt zelf* Londen (The National Gallery) Den Haag (Mauritshuis) 1999-2000
 S.S. Dickey, *Rembrandt. Portraits in Print*, Amsterdam/Philadelphia 2004
 B. Broos, *Het Rembrandt Boek*, Zwolle 2006

SASKIA IN BEELD

W. Bode, 'Zur Rembrandt-Literatur', *Zeitschrift für Bildende Kunst* 5 (1870), pp. p. 238-248
 W. Bode, 'Die Bildnisse der Saskia van Uylenborch als Braut und junge Gattin Rembrandts', *Jahrbuch der königlich preussischen Kunstsammlungen* 18 (1897), pp. 82-91
 B. Broos, 'Rembrandt. Portret van Amalia van Solms. 1632', in: Cat. *Vorstelijk verzameld. De kunstcollectie van Frederik Hendrik en Amalia*, Den Haag (Mauritshuis) 1997/1998
 J. Lloyd Williams, Cat. *Rembrandt's Women* Edinburgh (National Gallery of Scotland) Londen (Royal Academy of Arts) 2001
 S.S. Dickey, 'Rembrandt and Saskia: Art, Commerce and the Poetics of Portraiture', in: A. Chong en M. Zell, *Rethinking Rembrandt*, Zwolle 2002, pp. 17-47
 A. Gilboa, *Images of the Feminine in Rembrandt's Work* (proefschrift Nijmegen), Delft 2003

M. de Winkel, *Fashion and Fancy. Dress and Meaning in Rembrandt's Paintings*, Amsterdam 2006

DIVERSE ONDERWERPEN

C. Schotanus, *Beschryvinge van de heerlyckheydt van Frieslandt...*, Franeker 1664
 H. Sannes, *Geschiedenis van Het Bildt. Deel I (1500-1700)*, Franeker 1951
 I.H. van Eeghen, 'De kinderen van Rembrandt en Saskia', *Maandblad Amstelodamum* 43 (1956), pp. 144-146
 D. Vis, *Rembrandt en Geertje Dircx*, Haarlem 1965
 H.F. Wijnman, 'Rembrandt en Saskia wisselen trouwbeloften', *Amstelodamum. Maandblad* 56 (1969), p. 156
 A. Mayer-Meintschel, 'Rembrandt und Saskia im Gleichnis vom verlorenen Sohn', *Staatliche Kunstsammlungen Dresden. Jahrbuch* (1970-1971), pp. 39-57
 M. Louttit, 'The Romantic Dress of Saskia van Ulenborch: Its Pastoral and Theatrical Associations', *The Burlington Magazine* 115 (1973), pp. 317-326
 A. Th. Van Deursen, *Het kopergeld van de Gouden Eeuw. Volkskultuur*, Assen/Amsterdam 1978
 E. de Jongh, *Portretten van echt en trouw. Huwelijk en gezin in de Nederlandse kunst van de zeventiende eeuw*, Zwolle/Haarlem 1986
 P. van Boheemen, Ton Brandenbarg e.a., *Kent en versint. Eer datje mint. Vrijen en trouwen 1500-1800*, Zwolle/Amersfoort 1989
 T. Zwaan (red.), *Familie, huwelijk en gezin in West-Europa*, Amsterdam/Heerlen 1993
 A. Th. Van Deursen, 'Rembrandt en zijn tijd: het leven van een Amsterdamse burgerman', in: C. Brown, J. Kelch en P. van Thiel, Cat. *Rembrandt: de meester en zijn werkplaats. Schilderijen*, Berlijn (Gemäldegalerie) Amsterdam (Rijksmuseum) Londen (The National Gallery), 1991-1992, pp. 40-49
 Y. Kuyper, 'Wordt Rembrandts Saskia nu een jonge vrouw door Govaert Flinck?', *Fryslân* 3 (1997), pp. 6-8
 B. van den Boogert, B. Broos e.a., *Rembrandts schatkamer*, Zwolle/Amsterdam 1999

- J. Faber, 'Het geboortehuis van Saskia, Rembrandts vrouw', *Leopardia* 1 (2000), nr. 1, pp. 13-18
- E. de Jongh, 'The model woman and the women of flesh and blood', in: J. Lloyd Williams, *Rembrandt's Women* Edinburgh (National Gallery of Scotland) Londen (Royal Academy of Arts) 2001, pp. 29-36
- A. McQueen, *The Rise of the Cult of Rembrandt. Reinventing an Old Master in Nineteenth-Century France*, Amsterdam 2003
- B. Broos, 'Rembrandt in Friesland', *NRC/Handelsblad*, 35 (2005) 21 januari, p. 32
- B. Broos, 'Rembrandts eerste reis naar Friesland', *Oud Holland* 118 (2005), pp. 79-91
- B. Broos, 'Rembrandt en Saskia en Het Bildt', in: L. Ferwerda, *Een Uytland gheheten Bil. De geskiedenis fan de gemeente 't Bildt*, St.-Anne 2005, pp. 44-45
- K. Zwijnenberg, *Rembrandt op vrijersvoeten: 'een hartstocht in Friesland'*, St.-Annaparochie 2006
- E. Kloek, *Vrouw des huizes. Een cultuurgeschiedenis van de Hollandse huisvrouw*, Amsterdam 2009
- B. Broos, 'De lotgevallen van Rembrandts *Portret van Aeltje Uylenburgh*', *Oud Holland* 123 (2010), pp. 89-107
- S.S. Dickey, 'Saskia as *Glycera*: Rembrandt's Emulation of an Antique Prototype', in: N.C. Sluijter-Seiffert e.a. (eds.), *Aemulatio. Imitation, Emulation and Invention in Netherlandish Art from 1500 tot 1800. Essays in Honor of Eric Jan Sluijter*, Zwolle 2011, pp. 233-247
- E. Kok, 'Zonder vrienden geen carrière. De succesvolle loopbanen van de zeventiende-eeuwse kunstenaars Govert Flinck en Ferdinand Bol', *De zeventiende eeuw* 27 (2011), pp. 300-336

INDEX

(uitgezonderd de namen in Genealogie I en II)

A

Abbema, Hieronymus (overl. voor 1625) 118
Aessinga (Osinga), Sjoukje Wlckesdr. (1565-1619) 9, 12, 15, 18, 44, 116, 117
Altdorfer, Albrecht (ca. 1480-1536) 75
Angel, Philips (ca. 1618-na1683) 54, 124
Anslo, Cornelis (1592-1646) 97, 98
Ariosto, Ludovico (1474-1533) 88
Artopaeus, Rudolphus (ca. 1560-1639) 43, 53, 87, 121, 124
Aylva, Hessel baron van (1608-1660) 17

B

Baardt, Frank Rienks (eerste helft 16de eeuw) 34
Backer, Jacob Adriaensz. (1608-1651) 21
Barcman, Pieter (begin 17de eeuw) 97
Barocci, Federigo (1526-1612) 75
Basius, dominee (eerste helft 17de eeuw) 96
Beckius, familie 44
Beham, Hans Sebald (1500-1550) 59
Benschop, K.F. (eind 18de eeuw) 18
Beyeren, Leendert Cornelisz. van (1619/1620-1649) 56, 62
Bloemaert, Abraham (1564-1651) 21
Bode, Wilhelm (von) (1848-1929) 136
Bol, Ferdinand (1616-1680) 56, 62, 80, 86, 87, 124
Bolton, Charles Knowles (1867-1950) 6, 136, 137
Boreel, Willem (1591-1668) 62
Botticelli, Sandro (1444/1445-1510) 137
Brederode, (Jan) Wolfert van (1599-1655) 78
Bredius, Abraham (1855-1946) 104, 137, 139
Bruegel, Pieter (1525-1569) 75
Buchelius, Arnoldus (1565-1641) 119
Buijs, Petronella (1605-1670) 59, 62, 121
Bürger, W. (Thoré, Théophile) (1807-1869) 135, 139
Burmania, Idzert van (1594-1632) 18

C

Cammingha, Wytze Sickes van (1592-1641) 21
Campen, Casparus van (1610-1680) 87, 124
Campen, Jacob van (1580-na 1636) 122
Castiglione, Baldassare (1478-1529) 88
Civilis, Claudius (tweede helft 1e eeuw) 22, 23
Cleyburg, Haesje Claesdr. van (1583-1641) 54
Coccejus, Johannes (1603-1669) 22
Comte, Florent le (ca. 1650-1712) 129, 130
Coopal, Anthonie (1606-1672) 35

Coopal, François (1600-1658/1659) 17, 31, 32, 34, 35, 53, 68, 69, 92, 93, 95, 96, 117, 119, 120, 122, 124, 125, 136, 144
Cornelisz., Foppe (overl.1618) 43
Cornelisz., Sybrant (begin 17de eeuw) 65

D

Dalen, Cornelis van (1602-1665) 22
Dammus (van Dam), Daniel (1594-1641) 44, 123
Decker, de, familie 130
Descargues, Pierre (1926-2012) 6, 138, 139
Deursen, Arie Th. van (1931-2011) 141
Dickey, Stephanie S. 143
Dilburgh, Sibilla (1617-1639) 84, 123, 124
Dilburgh, Wilhelm (1610-1659/1669) 51, 84
Dirx, Geertje (1600/1610-1656) 7, 26, 129, 139, 141
Dudok van Heel, Sebastiaan (Bas) A.C. van 141
Dürer, Albrecht (1471-1528) 75
Dyck, Anthony van (1591-1641) 24

E

Eekhoff, Wopke (1809-1880) 6, 128, 133-136, 139
Ernst Casimir, graaf van Nassau-Dietz (1573-1632) 21
Eyck, Maria van (overl.1638) 21, 31, 53, 122, 123

F

Faber, Jan 143
Feddes van Harlingen, Pieter (1586-1623) 13
Flinck, Govaert (1615-1660) 21, 24, 53, 56, 59-62, 104, 105
Frederik Hendrik, prins van Oranje (1584-1647) 26, 62, 78, 88

G

Gardenier Visscher, J. (eind 18de eeuw) 18
Geest, Wybrand de (1592-1661/1665) 21, 53, 54, 134
Gene, Christina van (1617-na 1674) 124
Gerards, Balthasar (ca. 1562-1584) 11
Gerson, Horst (1907-1978) 104
Grossmann, Burchard (eerste helft 17de eeuw) 121

H

Ham, Anna Maria ten (overl. na 1666) 119
Hanya (Hannia), Idtie (Ietske) van (eerste helft 17de eeuw) 17, 118, 120
Heemskerck, Johan van (1597-1656) 53

Heermans, Cornelius van (eerste helft 17de eeuw) 120
Hendrick Casimir, graaf van Nassau-Dietz (1612-1640) 21
Hendricksdr., Anna (overl. ca. 1554) 12
Hofstede de Groot, Cornelis (1863-1930) 137
Honthorst, Gerard van (1590-1656) 56, 58
Hooghe, Romeyn de (1645-1708) 10
Hoogstraten, Samuel van (1627-1678) 129, 130
Houbraken, Arnold (1660-1719) 21, 60, 62, 128-131, 135, 139, 143
Houbraken, Jacob (1698-1780) 128
Huybrechts, Anna (1602-1669) 125, 126
Huygens, Constantijn (1596-1687) 26, 62, 75, 88, 122, 123

I

Immerzeel, Johannes (1776-1841) 130

J

Jacobsz., Lambert (ca. 1598-1637) 21, 43, 53, 60, 122
Jans, Griet (ca. 1665-na 1637) 43
Jansz., Dirck (1578/1579-1636) 18-20, 31, 138
Jansz., Jan (tweede helft 16de eeuw) 36
Jongestall, Gellius van (eerste helft 17de eeuw) 18, 119
Jongh, Eddy de 141
Josi, Christiaan (1768-1828) 130, 131, 133
Joudreville, Isaac de (1613-1648) 21
Jurriënsdr., Antje (ca. 1580/1590-1626) 118

K

Kate, Herman ten (1822-1891) 133
Kloek, Els 75, 145
Kutsch Lojenga, J.C. (overl. 1993) 141

L

Lastman, Pieter (1583-1633) 24, 26, 84
Lennep, familie van 85
Lennep, Jacob van (1802-1868) 131, 133, 134
Lennep, Maurits Jacob (1921-2002) 6, 139
Leonardo (da Vinci) (1452-1519) 26, 39
Leyden, Lucas van (1494-1533) 40, 42
Lloyd Williams, Julia 141
Loo, familie van, 36, 101, 136, 141
Loo, Albertus van (ca. 1594-1669) 82
Loo, Antje van (1635-?) 64-66, 97, 122
Loo, Gerrit van (ca. 1583-1641) 16-21, 31, 32, 45, 56, 65, 66, 95-97, 101, 116-119, 121, 124, 138, 143

Loo, Jan van (1540/1550-1600) 19
Loo, Jan van (1589-1659) 19, 21, 125, 126
Loo, Jan van (1632-?) 20, 65, 119
Loo, Maaïke van (ca. 1595-1657) 82
Loo, Magdalena van (1642-1669) 19, 21, 101, 102, 126
Loo, Rombertus van (1630-?) 20, 65, 119
Loo, Sophia van (1633-?) 17, 31, 34, 35, 65, 120
Lopez, Alphonso (1572-1649) 88, 95, 123
Lubbertus, Sibrandus (ca. 1556-1626) 22, 40
Lucasz., Philips (1598-1640) 59, 62, 121
Luinga, Rudolphus Hermanni (voor 1589-1652) 20, 31, 39, 53, 65
Luyken, Jan (1649-1712) 10,

M

Maccovius (Makowsky), Johannes (1588-1644) 17, 20, 22, 23, 40, 43-45, 53, 54, 87, 117-120, 123, 135, 136, 141, 144
Maccovius, Jan jr. (1628-?) 22, 40, 53, 123
Marcus, Jacob (1607-1648) 44
Medici, Maria de' (1573-1643) 78
Meer, Douwe van der (1917-2002) 141
Meurs, Jacob van (1619-1680) 18
Michelangelo (Buonarotti) (1475-1564) 75

N

Nagler, Georg Kaspar (1801-1866) 131
Nieuwenhuys, Chretien Jean (1799-1883) 130, 131

O

Ockema, Aage (1614-1644) 15
Ockema, Doede (van) (ca. 1585/1590-1620) 15, 16, 44, 45, 117
Ockema, Doede (1653-?) 44
Ockema, Rombertus (1616-na 1659) 15, 16, 39, 43, 44, 53, 69, 101, 119, 120, 123, 124, 134, 135, 137
Ockema, Wijbe (ca. 1610-na 1642) 15
O[r]jens, Maaïke Sjoerdsdr. (overl. 1677) 121
Orlers, Jan Jansz. (1570-1646) 95, 124, 128
Ovidius (Publius Ovidius Naso) (43 v.C-18 n.C.) 44

P

Paedts, Adriaan (eerste helft 17de eeuw) 47
Pandelijs, Jan (ca. 1620-?) 22, 23
Pesser, Aechje Claesdr. (1551-1636) 54
Pesser, Dirck Jansz. (1587-1651) 54

Pickenoy, Nicolaes Eliasz. (1591-1656) 87
Piet, Sebastiaan van der (eerste helft 17de eeuw) 87
Piles, Roger de (1635-1709) 129
Pontius, Paulus (1603-1658) 38
Popma, Anna van (1615-?) 11, 14
Pijnacker, Cornelis (1570-1641) 44
Pytersz., Rommert (overl. kort na 1558) 12

R

Rafaël (Sanzio) (1483-1520) 26, 39, 88, 123
Rammelman Elsevier, Willem J.C. (1810-1865) 133, 134
Reinalda, familie 44
Rej, Andrzej (ca. 1580-1654) 24, 80
Rembrandt (1606-1669), passim
Reynsz., Ulcke (tweede helft 16de eeuw) 12
Rhala, Henricus (1591-1645) 44
Rieke, Johan (1817-1898) 87
Rijcksen, Jan (1560/61-1637) 43
Rijn, van, familie 137
Rijn, Adriaen van (ca. 1592-1652) 47, 54, 93, 138
Rijn, Cornelia I van (1638) 35, 50, 81, 82, 123
Rijn, Cornelia II van (1640) 35, 92, 93, 124
Rijn, Cornelia van (1654-na 1689) 26
Rijn, Harmen Gerritsz. van (Rembrandts vader) (ca. 1568-1630) 26, 40, 47, 93, 138
Rijn, Liesbeth van (ca. 1612-1655) 54, 93, 138
Rijn, Rembrandt Harmensz. van, zie: Rembrandt
Rijn, Rumbartus van (1635-1636) 29, 50, 65, 68, 69, 122
Rijn, Titia van (1669-1725) 126
Rijn, Titus van (1641-1668) 17, 19, 21, 26, 29, 95-97, 101, 102, 124-126, 129, 145
Rijn, Willem van (ca. 1604-1655) 54, 93, 122, 124
Rodehuijs, Suffridus (eerste helft 17de eeuw) 120
Rodrigues, Salvador (eerste helft 17de eeuw) 87
Roorda, faamilie 44
Rotgans, Lucas Jacobsz. (eerste helft 17de eeuw) 46
Rothschild, Bethsabeé (Bathsheva) de (1914-1999) 143
Royer, Louis (1793-1868) 133
Rubens, Peter Paul (1577-1640) 38, 75, 104
Ruts, Nicolaes (1573-1638) 24, 25
Ruyter, Willem Bartel (1587-1639) 77, 78

S

Sandrart, Joachim von (1609-1688) 95, 128, 129
Sannes, Hartman (1889-1956) 138
Sarto, Andrea del (1486-1530) 137
Scheltema, Pieter (1812-1885) 6, 133-137

Schotanus, Christianus (1603-1671) 8, 18
Schouten, Aeltje (1589-1657) 97, 98
Schurman, Anna Maria van (1607-1678) 129
Schwartz, Gary 104, 139, 141
Sebes, Pieter Willem (1827-na 1885) 134
Sems, Johannes (1572-voor 1656), 11
Sigismund III, koning van Polen (1566-1632) 21, 24
Six, familie 130
Six, Jan (1618-1700) 59, 102, 125, 130
Smith, John (1781-1855) 131
Solms, Amalia van, prinses van Oranje (1602-1675) 53, 54, 56, 58, 59, 78, 104, 136
Specx, Jacques (1588-1652) 62
Spiegel, Ougert Pietersz. (eerste helft 17de eeuw) 46
Starter, Jan Jansz. (1593/1594-1626) 17
Steen, Jan (1625-1679) 87
Steijlant, Willempje Pietersdr. (eerste helft 17de eeuw), 122
Stoffels, Hendrickje (1626-1663) 7, 26, 141
Strauss, Walter Leopold (1922-1988) 6
Sylvius, familie 85, 136
Sylvius, Andreas Jansz. (1603-1630) 50, 85
Sylvius, Anna Jansdr. (1598-1642) 97, 125
Sylvius, Cornelis Jansz. (1608-1685) 29, 43, 50, 59, 82, 85
Sylvius, Johannes (Jan) Cornelisz. (1568-1638) 29, 31, 35, 43, 46, 47, 50, 51, 53, 66, 68, 69, 80, 82, 84, 85, 96, 119-121, 123, 143
Sylvius, Johannes (1642) 125
Sylvius, Johannes II (1652-1710) 29
Sylvius, Maria Jansdr. (1601-1658) 67, 80, 84, 119, 122, 145
Sylvius, Petrus Jansz. (1610-1653) 50, 53, 80, 82, 84, 85, 122-125, 143

T

Thomas, Andries (voor 1536-1602) 116
Titiaan (Tiziano Vecelli) (1488-1576) 26, 39, 88, 95
Trip, Elias (1570-1636) 78
Trip, Maria (1619-1683) 78, 79
Tulp, familie 130
Tulp, Nicolaes (1593-1674) 24, 25, 31

U

Uffelen, Lucas van (1586-1638) 88, 123
Unger, William (1837-1932) 135
Uylenburgh, familie 7, 9, 62, 87, 101, 120, 121, 123, 134, 139, 141

Uylenburgh, Aeltje Pietersdr. (1570-1644) 21, 26, 28, 29, 31, 35, 43, 47, 50, 53, 59, 66, 68, 69, 80, 84, 95, 96, 119-121, 124, 142-144

Uylenburgh, Anna Hendricksdr. (ca. 1628-1681) 121

Uylenburgh, Antje Pietersdr. (1566/1567-1644) 43, 53

Uylenburgh, Antje Rommertsdr. (ca. 1598-1633), 15, 17, 18, 20, 22, 44, 45, 116, 118, 120

Uylenburgh, Berber Pietersdr. (ca. 1572-na 1639) 43, 53, 124

Uylenburgh, Debora (Diuke) (1640) 124

Uylenburgh, Edzart Rommertsz. (1608-ca. 1651) 16-18, 32, 33, 53, 54, 64, 65, 101, 116, 119, 120

Uylenburgh, Gerrit Hendricksz. (1625-1679) 24, 121, 144

Uylenburgh, Gerrit Rommertsz. (1550/1554-1601) 24

Uylenburgh, Hendrick Gerritsz. (1584/1589-1661) 21, 24, 26, 32, 39, 43, 50, 53, 56, 62, 80, 84, 87, 119-124, 138, 141, 144

Uylenburgh, Hendrick Rommertsz. (1540/1550-1591) 21

Uylenburgh, Hendrickje Fransdr. (1600-voor 1665) 21, 53, 134

Uylenburgh, Hiskia Rommertsdr. (1602/1603-na 1656), 15, 17-19, 31, 36, 47, 53, 64, 65, 95, 101, 116, 118-120, 122, 138

Uylenburgh, Isaack Hendricksz. (ca. 1632-na 1661) 121

Uylenburgh, Jelcke (Jeltje) Rommertsdr. (ca. 1592-1637) 9, 15, 16, 18, 39, 43, 44, 69, 82, 87, 101, 116-118, 121, 122, 134

Uylenburgh, Johanna (Jancke) (1637-?) 122

Uylenburgh, Lyntgen Hendricksdr. (ca. 1634-1696) 121

Uylenburgh, Pieter Rommertsz. (1540/1550-1604) 31

Uylenburgh, Rombertus Rommertsz. (Saskia's vader) (1554-1624) 9, 11, 12, 13, 15, 16, 18, 43, 47, 50, 65, 116-118, 120, 134

Uylenburgh, Rombertus Rommertsz. jr. (ca. 1594-1631) 17, 18, 45, 116-119

Uylenburgh, Rombertus, zoon van Ulricus (1638-?) 69, 123

Uylenburgh, Rombout Gerritsz. (ca. 1580-1628) 24

Uylenburgh, Sara Hendricksdr. (ca. 1626/27-1696) 121

Uylenburgh, Sas Rommertsdr. (1549-1634) 9, 15, 16, 39, 43, 44, 116, 119, 120-122, 124

Uylenburgh, Secridus (1642-?) 125

Uylenburgh, Sophia (1635-?) 122

Uylenburgh, Suzanna Hendricksdr. (ca. 1630-na 1697) 121

Uylenburgh, Titia Rommertsdr. (1605-1641) 16-18, 31, 34, 35, 45, 53, 64, 65, 69, 82, 92, 93, 95, 116, 119, 120, 122-124, 144

Uylenburgh, Ulricus Rommertsz. (1600-1653) 15, 16, 18, 32, 33, 53, 69, 82, 101, 116-118, 120, 121, 123, 125

Uyttenbogaert, Johannes (1557-1646) 43

V

Velde, Jan II van de (1593-1641) 53

Verhel, Arnoldus (1583-1664) 44

Vervou, Sophia van (ca. 1613-1671) 21

Veth, Jan (1864-1925) 137

Vinckboons, David (1576-1629) 53

Visscher, Claes (Nicolaes) (1586-1652) 8

Vondel, Joost van den (1587-1679) 76, 97

Vosmaer, Carel (1826-1888) 136

W

Wachtendorpius (Wachendorff), Petrus (1585-1652) 80

Wassenbergh, Arnoldus (1790-1864) 135, 136

Weede, Aletta van (ca. 1620-?) 35, 125

Weyerman, Jacob Campo (1677-1747) 130

White, Christopher 141

Wijarda, Kempo (1544-1625) 116, 118

Wijck, Aeltje van (1637-na 1662) 66, 80, 122, 144-145

Wijck, Johannes van (1632-1653) 120

Wijck, Johannes van (1659-?) 66

Wijck, Justinus van (1635-na 1657) 121

Wijck, Wilhelmus Henricides (1607-1653) 80, 119, 122, 145

Wijnen, Sara (1634-?) 121

Wijnman, H.F. (1894-1979) 141

Willem, prins van Oranje (1533-1584) 10, 11, 134

Willem III, koning der Nederlanden (1817-1890) 133

Willem Frederik, graaf van Nassau Dietz (1613-1664) 21

Willem Lodewijk, graaf van Nassau-Dietz (1560-1620) 9, 12, 13

Willems (Wieringa), Harmen (ca. 1590-1650) 15

Winsemius, Pier (1586-1644) 43, 44

Wladislaw IV, koning van Polen (1595-1648) 80

Z

Zuytbrouck, Neeltgen Willemsdr. van (Rembrandt's moeder) (ca. 1568-1640) 29, 40, 46-49, 54, 93, 121, 124, 138

NAWOORD

Ik wil van de velen die mij in de loop der jaren hebben geholpen bij mijn onderzoek enkele mensen speciaal vermelden. Vooreerst maakte ik dankbaar gebruik van de kennis van de Leeuwarder stadsarchieven van Jan Faber, die in 2000 na ingewikkeld speurwerk de plaats onthulde waar Saskia was geboren. Verder dank ik al de collega's in het HCL en natuurlijk directeur Geart de Vries die meteen enthousiast was toen ik met het idee van een tentoonstelling kwam. In Tresoar en anderearchieven trof ik steeds bereidwillige ambtenaren of belangstellende onderzoekers, zoals Martin Engels die mij allerlei vernuftig gevonden onbekend biografisch materiaal toespeelde. De redactie van de *Kroniek van het Rembrandthuis* publiceerde met zekere regelmaat mijn verhalen over Saskia's meest opmerkelijke familieleden. Nederlands oudste kunsthistorische tijdschrift *Oud Holland* deed daar niet voor onder en liet zo een beetje de tijd van de 'Rembrandtiana' van Abraham Bredius herleven. Collega's moedigden me aan of steunden publicaties, zoals Michiel Roscam Abbing die een essay opnam in zijn 'Rembrandt after 400 Years'. Tenslotte was een recente ontmoeting met mijn vakgenoot van het eerste uur, Gary Schwartz, voldoende om een uitgever met liefde voor het kunstboek te vinden. Gary en Hans van de Willige van WBooks dank ik derhalve voor hun spontane steun.

Enkele van mijn artikelen schreef ik samen met mijn beste vriend Geert Panhuysen, die ook de teksten voor dit boek met eindeloos geduld las en herlas en steeds van een weldoordacht commentaar voorzag. Geerts morele steun werd nog overtroffen door die van mijn 'huisvrouw' Ine, die van meet af aan mijn allereerste lezer was. Ik heb het geluk gehad dat ze nooit stinkend jaloers is geworden op mijn soms overdreven aandacht voor een ander, ook al leefde die in een vervlogen tijdperk. Ik draag dit boek dan ook op aan Ine.

BEN BROOS

COLOFON

Deze uitgave verscheen in samenwerking met het Historisch Centrum Leeuwarden ter gelegenheid van de 400ste geboortedag van Saskia Uylenburgh, de vrouw van Rembrandt.

UITGAVE

WBOOKS

info@wbooks.com

www.wbooks.com

TEKST

Ben Broos

VORMGEVING

BW H ontwerpers, Leeuwarden

DRUK

EposPress

© 2012 WBOOKS, Zwolle / Ben Broos

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degene die desondanks meent zekere rechten te kunnen doen gelden, kan zich alsnog tot de uitgever wenden.

Van werken van beeldend kunstenaars aangesloten bij een CISAC-organisatie is het auteursrecht geregeld met Pictoright te Amsterdam.
© c/o Pictoright Amsterdam 2012

ISBN 978 90 400 0775 0

NUR 642

 WBOOKS